

Ι.Β.ΣΤΑΛΙΝ: Οικονομικά προβλήματα του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΕ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΝΟΕΜΒΡΗ ΤΟΥ 1951

Πήρα όλα τα στοιχεία πάνω στην οικονομική συζήτηση που έγινε, για να κριθεί το σχέδιο του Εγχειριδίου της Πολιτικής Οικονομίας. Πήρα ανάμεσα στ' άλλα τις «Προτάσεις για τη βελτίωση του σχεδίου του Εγχειριδίου της Πολιτικής Οικονομίας», τις «Προτάσεις για να παραμεριστούν τα λάθη και οι ανακρίθειες» στο σχέδιο και το «Υπόμνημα πάνω στα αμφισβητούμενα ζητήματα».

Πάνω σε όλο αυτό το υλικό και επίσης πάνω στο σχέδιο του Εγχειριδίου θεωρώ σκόπιμο να κάνω τις παρακάτω παρατηρήσεις:

1. Το ζήτημα του χαρακτήρα των οικονομικών νόμων στο σοσιαλισμό

Μερικοί σύντροφοι αρνούνται τον αντικειμενικό χαρακτήρα των νόμων της επιστήμης, ιδιαίτερα των νόμων της πολιτικής οικονομίας στο σοσιαλισμό. Αρνούνται ότι οι νόμοι της πολιτικής οικονομίας αντανάκλουν νομοτελειακές εξελίξεις που πραγματοποιούνται ανεξάρτητα από τη θέληση των ανθρώπων. Θεωρούν ότι χάρη στον ιδιαίτερο ρόλο που επιφύλαξε η ιστορία στο σοβιετικό κράτος, το σοβιετικό κράτος, οι καθοδηγητές του, μπορούν να καταργήσουν τους υπάρχοντες νόμους της πολιτικής οικονομίας, μπορούν να «διαμορφώσουν» νέους νόμους, να «δημιουργήσουν» νέους νόμους.

Οι σύντροφοι αυτοί κάνουν σοβαρό λάθος

Όπως είναι φανερό, συγχέουν τους νόμους της επιστήμης που αντανάκλουν αντικειμενικές εξελίξεις στη φύση ή στην κοινωνία και που δρουν ανεξάρτητα από τη θέληση των ανθρώπων, με εκείνους τους νόμους που εκδίδονται από τις κυβερνήσεις, που δημιουργούνται με τη θέληση των ανθρώπων και έχουν μόνο νομική ισχύ. Όμως, με κανέναν τρόπο δεν επιτρέπεται να κάνουμε αυτή τη σύγχυση.

Ο μαρξισμός θεωρεί τους νόμους της επιστήμης -άσχετα αν πρόκειται για τους νόμους των φυσικών επιστημών είτε για τους νόμους της πολιτικής οικονομίας- σαν αντανάκλαση αντικειμενικών εξελίξεων που πραγματοποιούνται ανεξάρτητα από τη θέληση των ανθρώπων. Οι άνθρωποι μπορούν να ανακαλύψουν αυτούς τους νόμους, να τους γνωρίσουν, να τους μελετήσουν, να τους υπολογίσουν στη δράση τους, να τους χρησιμοποιήσουν για το συμφέρον της κοινωνίας, όμως δεν μπορούν να τους αλλάξουν ή να τους καταργήσουν. Ακόμα περισσότερο δεν μπορούν να τους διαμορφώσουν ή να δημιουργήσουν καινούργιους νόμους της επιστήμης.

Μήπως αυτό σημαίνει ότι, π.χ., τα αποτελέσματα της δράσης των νόμων της φύσης, τα αποτελέσματα της δράσης των δυνάμεων της φύσης είναι γενικά αναπόφευκτα, ότι οι καταστροφικές ενέργειες των δυνάμεων της φύσης συμβαίνουν παντού και πάντοτε με μια δύναμη αυτόματη και αδυσώπητη, που δεν υποτάσσεται στην αντίδραση των ανθρώπων;

Όχι, δε σημαίνει αυτό. Αν εξαιρέσουμε τα αστρονομικά, τα γεωλογικά και μερικά άλλα ανάλογα φαινόμενα, όπου οι άνθρωποι, αν και γνώρισαν τους νόμους της ανάπτυξης τους, όμως είναι πραγματικά ανίσχυροι να επενεργήσουν σ' αυτά, ωστόσο σε πολλές άλλες περιπτώσεις οι άνθρωποι δεν είναι καθόλου ανίσχυροι, με την έννοια ότι έχουν τη δυνατότητα να επενεργήσουν πάνω στα φαινόμενα της φύσης.

Σε όλες τις παρόμοιες περιπτώσεις οι άνθρωποι, γνωρίζοντας τους νόμους της φύσης, υπολογίζοντας τους και βασιζόμενοι πάνω σ' αυτούς, εφαρμόζοντας τους και χρησιμοποιώντας τους επιδέξια, μπορούν να περιορίσουν τη σφαίρα της ενέργειάς τους, να δώσουν στις καταστροφικές δυνάμεις της φύσης άλλη κατεύθυνση, να χρησιμοποιήσουν τις καταστροφικές δυνάμεις της φύσης για όφελος της κοινωνίας.

Ας πάρουμε ένα από τα πολυάριθμα παραδείγματα. Στην αρχαιότητα εποχή, το ξεχείλισμα των μεγάλων ποταμών, οι πλημμύρες και η καταστροφή των κατοικιών και των σπαρτών που ακολουθούσε, θεωρούνταν αναπόφευκτες συμφορές, που οι άνθρωποι ήταν ανίσχυροι να τις αντιμετωπίσουν. Ωστόσο, με το πέρασμα του χρόνου, με την ανάπτυξη των ανθρώπινων γνώσεων, όταν οι άνθρωποι έμαθαν να χτίζουν φράγματα και υδροσταθμούς, αποδείχτηκε ότι ήταν δυνατό να λυτρωθεί η κοινωνία από τις συμφορές των πλημμύρων που προηγούμενα φαινόταν αναπόφευκτες. Ακόμα περισσότερο, οι άνθρωποι έμαθαν να χαλιναγωγούν τις καταστροφικές δυνάμεις της φύσης, να τις ζεύουν, ας το πούμε έτσι, να κάνουν τις δυνάμεις του νερού ωφέλιμες για την κοινωνία και να τις χρησιμοποιούν για να αρδεύουν τα χωράφια, για να παίρνουν ενέργεια.

Μήπως αυτό σημαίνει ότι έτσι οι άνθρωποι καταργούν τους νόμους της φύσης, τους νόμους της επιστήμης, ότι έφτιαξαν καινούργιους νόμους της φύσης, καινούργιους νόμους της επιστήμης; Όχι, δε σημαίνει αυτό. Η πραγματικότητα είναι πως όλη αυτή η διαδικασία της αποτροπής της καταστροφικής δράσης των δυνάμεων του νερού και της χρησιμοποίησης τους για το συμφέρον της κοινωνίας γίνεται δίχως οποιαδήποτε παραβίαση, αλλαγή είτε εκμηδένιση των νόμων της επιστήμης, δίχως τη δημιουργία καινούργιων νόμων της επιστήμης. Αντίθετα, όλη αυτή η διαδικασία πραγματοποιείται σε πλήρη συμφωνία με τους νόμους της φύσης, τους νόμους της επιστήμης, γιατί μια οποιαδήποτε παραβίαση των νόμων της φύσης, ακόμα και η παραμικρότερη καταστροφή τους, θα οδηγούσε μονάχα στην ανατροπή των πραγμάτων, στην αποτυχία της διαδικασίας αυτής.

Το ίδιο πρέπει να πούμε και για τους νόμους της οικονομικής εξέλιξης, για τους νόμους της πολιτικής οικονομίας - άσχετα αν πρόκειται για την περίοδο του καπιταλισμού, είτε για την περίοδο του σοσιαλισμού. Κι εδώ επίσης, όπως και στις φυσικές επιστήμες, οι νόμοι της οικονομικής εξέλιξης είναι νόμοι αντικειμενικοί, που αντανakλούν τις διαδικασίες της οικονομικής εξέλιξης, που πραγματοποιείται ανεξάρτητα από τη θέληση των ανθρώπων. Οι άνθρωποι μπορούν ν' ανακαλύψουν αυτούς τους νόμους, να τους γνωρίσουν και αφού στηριχτούν πάνω τους, να τους χρησιμοποιήσουν για το συμφέρον της κοινωνίας, να δώσουν άλλη κατεύθυνση στις καταστροφικές ενέργειες μερικών νόμων, να περιορίσουν τη σφαίρα της ενέργειας τους, να δώσουν πεδίο δράσης σε άλλους νόμους που ανοίγουν το δρόμο τους, όμως οι άνθρωποι δεν μπορούν να τους εκμηδενίσουν, είτε να δημιουργήσουν καινούργιους οικονομικούς νόμους.

Μια από τις ιδιομορφίες της πολιτικής οικονομίας είναι ότι οι νόμοι της, σε αντίθεση με τους νόμους των φυσικών επιστημών, δεν είναι μακροχρόνιοι, ότι αυτοί, τουλάχιστο στην πλειοψηφία τους, ενεργούν στη διάρκεια μιας ορισμένης ιστορικής περιόδου και ύστερα παραχωρούν τη θέση τους σε νέους νόμους. Όμως, οι νόμοι αυτοί δεν καταστρέφονται, αλλά χάνουν την ισχύ τους χάρη στις νέες οικονομικές συνθήκες και αποχωρούν από το προσκήνιο για ν' αφήσουν τόπο στους νέους νόμους, που δε δημιουργούνται από τη θέληση των ανθρώπων, αλλά ξεπροβάλλουν πάνω στη βάση των νέων οικονομικών συνθηκών. Μερικοί αναφέρονται στο *Αντι-Ντίρινγκ* του Ένγκελς, στη διατύπωση του για το ότι με την κατάργηση του καπιταλισμού και με την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής, οι άνθρωποι θα αποκτήσουν εξουσία πάνω στα μέσα παραγωγής τους, θα ελευθερωθούν από το ζυγό των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων, θα γίνουν «κυρίαρχοι» της κοινωνικής τους ζωής. Ο Ένγκελς ονομάζει αυτή την ελευθερία «γνώση της αναγκαιότητας». Αλλά τι μπορεί να σημαίνει «γνώση της αναγκαιότητας»; Σημαίνει ότι οι άνθρωποι, γνωρίζοντας τους αντικειμενικούς νόμους («την αναγκαιότητα»), θα τους εφαρμόσουν εντελώς συνειδητά για το συμφέρον της κοινωνίας. Γι' αυτό ακριβώς ο Ένγκελς λέει εκεί, επίσης, ότι «οι νόμοι των κοινωνικών ενεργειών των ανθρώπων, που ως τώρα εναντιώνονται στους ίδιους τους ανθρώπους, σαν ξένοι νόμοι της φύσης που κυριαρχούν πάνω τους, θα χρησιμοποιούνται από τους ανθρώπους με πλήρη κατανόηση, επομένως θα υποταχθούν στην κυριαρχία τους».

Όπως είναι φανερό, η διατύπωση του Ένγκελς, με κανέναν τρόπο δεν είναι υπέρ εκείνων που νομίζουν ότι μπορεί κανείς να καταστρέψει στο σοσιαλισμό τους υπάρχοντες οικονομικούς νόμους και να δημιουργήσει καινούργιους. Αντίθετα, η διατύπωση αυτή απαιτεί όχι την καταστροφή, αλλά τη γνώση των οικονομικών νόμων και την επιδέξια χρησιμοποίηση τους.

Λένε ότι οι οικονομικοί νόμοι έχουν αυτόματο χαρακτήρα, ότι οι ενέργειες των νόμων αυτών είναι αναπόφευκτες, ότι η κοινωνία είναι ανίσχυρη μπροστά τους. Αυτό δεν είναι αλήθεια. Αυτό σημαίνει ότι μετατρέπουμε τους νόμους σε φετίχ, ότι παραδινόμαστε σαν σκλάβοι στους νόμους. Είναι αποδεδειγμένο ότι η κοινωνία δεν είναι ανίσχυρη όταν αντιμετωπίζει τους νόμους, ότι η κοινωνία μπορεί, αφού γνωρίσει τους οικονομικούς νόμους και αφού στηριχτεί πάνω τους, να περιορίσει τη σφαίρα ενέργειας τους, να τους χρησιμοποιήσει για το συμφέρον της κοινωνίας και να τους «ζέψει», όπως αυτό συμβαίνει με τις δυνάμεις της φύσης και με τους νόμους της, όπως συμβαίνει στο παράδειγμα που αναφέραμε πιο πάνω για τις πλημμύρες των μεγάλων ποταμών.

Αναφέρονται στον ιδιαίτερο ρόλο της σοβιετικής εξουσίας στην υπόθεση της οικοδόμησης του σοσιαλισμού, που της δίνει τάχατες τη δυνατότητα να καταστρέψει τους υπάρχοντες νόμους της οικονομικής εξέλιξης και «να διαμορφώνει» καινούργιους. Ούτε αυτό είναι αλήθεια. Ο ιδιαίτερος ρόλος της σοβιετικής εξουσίας εξηγείται από δύο περιστατικά: Το πρώτο είναι ότι η σοβιετική εξουσία είχε χρέος, όχι ν' αλλάξει μια μορφή εκμετάλλευσης με μια άλλη μορφή, όπως γινόταν στις παλιές επαναστάσεις, αλλά να καταργήσει κάθε εκμετάλλευση. Και το δεύτερο είναι ότι, επειδή δεν υπήρχαν στη χώρα έτοιμα στοιχεία σοσιαλιστικής οικονομίας, η σοβιετική εξουσία έπρεπε να δημιουργήσει «από το μηδέν», να το πούμε έτσι, νέες σοσιαλιστικές μορφές οικονομίας.

Αυτό ήταν αναμφίβολα ένα δύσκολο και σύνθετο καθήκον που δεν είχε προηγούμενο του. Παρ' όλα αυτά όμως, η σοβιετική εξουσία το εκπλήρωσε με τιμή. Αλλά το εκπλήρωσε, όχι γιατί κατέστρεψε τάχατες τους οικονομικούς νόμους

που υπήρχαν και «διαμόρφωσε» καινούργιους, αλλά μόνο και μόνο γιατί στηρίχτηκε στον οικονομικό νόμο της υποχρεωτικής αντιστοιχίας των σχέσεων παραγωγής με το χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων. Οι παραγωγικές δυνάμεις της χώρας μας, ιδιαίτερα στη βιομηχανία, είχαν κοινωνικό χαρακτήρα, η μορφή, όμως, της ιδιοκτησίας ήταν ατομική, καπιταλιστική. Στηριγμένον τον οικονομικό νόμο της υποχρεωτικής αντιστοιχίας των σχέσεων παραγωγής με το χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων, η σοβιετική εξουσία κοινωνικοποίησε τα μέσα παραγωγής, τα έκανε ιδιοκτησία όλου του λαού και έτσι κατέστρεψε το σύστημα της εκμετάλλευσης, δημιούργησε τις σοσιαλιστικές μορφές οικονομίας. Αν δεν υπήρχε αυτός ο νόμος και αν δε στηριζόταν σ' αυτόν η σοβιετική εξουσία, δε θα μπορούσε να εκπληρώσει το καθήκον της.

Ο οικονομικός νόμος της υποχρεωτικής αντιστοιχίας των σχέσεων παραγωγής με το χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων ανοίγει από καιρό το δρόμο του στις καπιταλιστικές χώρες. Αν δεν τον άνοιξε ακόμα οριστικά, κι αν δε βγήκε ακόμα στο προσκήνιο, αυτό συμβαίνει γιατί συναντά ισχυρότατες αντιδράσεις από μέρους των γερασμένων δυνάμεων της κοινωνίας. Εδώ συναντάμε μια άλλη ιδιομορφία των οικονομικών νόμων. Σε αντίθεση με τους νόμους των φυσικών επιστημών, όπου η ανακάλυψη και η εφαρμογή ενός καινούργιου νόμου γίνεται περισσότερο ή λιγότερο ομαλά, στον οικονομικό τομέα η ανακάλυψη και η εφαρμογή ενός καινούργιου νόμου, που προσβάλλει τα συμφέροντα των γερασμένων δυνάμεων της κοινωνίας, συναντάει την πιο ισχυρή αντίδραση από μέρους αυτών των δυνάμεων. Είναι, επομένως, απαραίτητη μια δύναμη, μια δύναμη κοινωνική, ικανή να κατανικήσει την αντίσταση αυτή. Μια τέτοια δύναμη βρέθηκε στη χώρα μας με τη μορφή της συμμαχίας της εργατικής τάξης και της αγροτιάς, που αντιπροσωπεύουν τη συντριπτική πλειοψηφία της κοινωνίας. Τέτοια δύναμη δε βρέθηκε ακόμα στις άλλες χώρες, τις καπιταλιστικές. Εδώ βρίσκεται το μυστικό για το πώς η σοβιετική εξουσία κατάφερε να τσακίσει τις παλιές δυνάμεις της κοινωνίας και πώς ο οικονομικός νόμος της υποχρεωτικής αντιστοιχίας των σχέσεων παραγωγής με το χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων βρήκε σ' εμάς πλήρη εφαρμογή.

Λένε ότι η ανάγκη της ισόμετρης (αναλογικής) ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας της χώρας μας δίνει τη δυνατότητα στη σοβιετική εξουσία να εκμηδενίσει τους οικονομικούς νόμους που υπάρχουν και να δημιουργήσει καινούργιους. Αυτό είναι ολότελα λάθος. Δεν επιτρέπεται να συγχέουμε τα χρονιάτικα και τα πεντάχρονα πλάνα μας με τον αντικειμενικό νόμο της ισόμετρης αναλογικής ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας. Ο νόμος της ισόμετρης ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας ξεπρόβαλλε σαν αντίβαρο στο νόμο του ανταγωνισμού και της αναρχίας της παραγωγής που επικρατεί στον καπιταλισμό. Ξεπρόβαλλε πάνω στη βάση της κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής, αφού προηγουμένα ο νόμος του ανταγωνισμού και της αναρχίας στην παραγωγή έπαψε να ισχύει. Μπήκε σ' ενέργεια, γιατί η σοσιαλιστική λαϊκή οικονομία μπορεί να λειτουργήσει μονάχα πάνω στη βάση του οικονομικού νόμου της ισόμετρης ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας. Αυτό σημαίνει ότι ο νόμος της ισόμετρης ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας δίνει τη δυνατότητα στα όργανα μας, που εκπονούν τα σχέδια, να σχεδιάζουν σωστά την κοινωνική παραγωγή.

Όμως, η δυνατότητα δεν πρέπει να συγχέεται με την πραγματικότητα. Είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Για να μετατραπεί η δυνατότητα αυτή σε πραγματικότητα, χρειάζεται να μελετήσουμε αυτόν τον οικονομικό νόμο, χρειάζεται να τον κατακτήσουμε, χρειάζεται να μάθουμε να τον εφαρμόζουμε με πλήρη κατανόηση, χρειάζεται να φτιάχνουμε τέτοια πλάνα, που να αντανakλούν πέρα για πέρα τις απαιτήσεις αυτού του νόμου. Λε θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα χρονιάτικα και πεντάχρονα πλάνα μας αντανakλούν πέρα για πέρα τις απαιτήσεις αυτού του οικονομικού νόμου.

Λένε ότι μερικοί οικονομικοί νόμοι, ανάμεσα τους κι ο νόμος της αξίας, που δρουν στη χώρα μας κάτω απ' το σοσιαλιστικό καθεστώς, είναι νόμοι «μετασχηματισμένοι», είτε ακόμα «ριζικά μετασχηματισμένοι» πάνω στη βάση της σχεδιασμένης οικονομίας. Αυτό είναι επίσης λάθος. Δεν μπορούμε να «μετασχηματίσουμε» τους νόμους, κι ακόμα λιγότερο «ριζικά».

Αν μπορούσαμε να τους μετασχηματίσουμε, τότε θα μπορούσαμε και να τους καταργήσουμε αντικαθιστώντας τους με άλλους νόμους. Η θέση για το «μετασχηματισμό» των νόμων είναι επιβίωση από τη λαθεμένη διατύπωση για την «κατάργηση» και τη «διαμόρφωση» των νόμων. Αν και τη διατύπωση για το μετασχηματισμό των οικονομικών νόμων τη χρησιμοποιούμε στη χώρα μας ήδη από καιρό, χρειάζεται να την εγκαταλείψουμε για να είμαστε πιο ακριβολόγοι. Μπορούμε να περιορίσουμε τη σφαίρα ενέργειας αυτών είτε εκείνων των οικονομικών νόμων, μπορούμε να αποτρέψουμε τις καταστροφικές τους ενέργειες, αν βέβαια υπάρχουν. Όμως, δεν μπορούμε να τους «μετασχηματίσουμε» είτε να τους «καταργήσουμε».

Επομένως, όταν μιλούν για «υποταγή» των δυνάμεων της φύσης είτε των οικονομικών δυνάμεων, για «κυριαρχία» πάνω σ' αυτές κλπ., δε θέλουν καθόλου να πουν μ' αυτό ότι οι άνθρωποι μπορούν να «καταστρέψουν» τους νόμους της επιστήμης, είτε να τους «διαμορφώσουν». Αντίθετα, μ' αυτό θέλουν να πουν μονάχα ότι οι άνθρωποι μπορούν ν' ανακαλύψουν τους νόμους, να τους γνωρίσουν, να τους κατακτήσουν, να μάθουν να τους εφαρμόζουν με πλήρη

κατανόηση, να τους χρησιμοποιούν για τα συμφέροντα της κοινωνίας και μ' αυτόν τον τρόπο να τους υποτάσσουν, να εξασφαλίσουν την κυριαρχία πάνω σ' αυτούς.

Έτσι λοιπόν, οι νόμοι της πολιτικής οικονομίας στο σοσιαλισμό είναι νόμοι αντικειμενικοί, που αντανακλούν τη νομοτέλεια των εξελίξεων της οικονομικής ζωής, που πραγματοποιούνται ανεξάρτητα απ' τη θέληση μας. Οι άνθρωποι που αρνούνται αυτή τη θέση, αρνούνται στην ουσία το έργο της επιστήμης, και εφόσον αρνούνται την επιστήμη, αρνούνται μ' αυτό και μόνο τη δυνατότητα κάθε πρόβλεψης, επομένως αρνούνται τη δυνατότητα καθοδήγησης της οικονομικής ζωής.

Μπορούν να πούνε ότι όλα αυτά που είπαμε εδώ είναι σωστά και πασίγνωστα, όμως ότι δεν υπάρχει τίποτα το καινούργιο και επομένως δεν αξίζει να χάνουμε τον καιρό μας επαναλαμβάνοντας πασίγνωστες αλήθειες. Βέβαια, δεν υπάρχει πραγματικά τίποτα το καινούργιο, όμως θα 'ταν λάθος να νομίσει κανείς πως δεν αξίζει να ξοδεύει τον καιρό του επαναλαμβάνοντας μερικές γνωστές σ' εμάς αλήθειες. Η πραγματικότητα είναι ότι προς εμάς, σαν πυρήνα καθοδηγητικό, έρχονται κάθε χρόνο χιλιάδες καινούργια νεαρά στελέχη, που φλέγονται από την επιθυμία να μας βοηθήσουν, που φλέγονται από την επιθυμία να δείξουν την αξία τους, όμως δεν έχουν επαρκή μαρξιστική διαπαιδαγώγηση, δεν ξέρουν πολλές αλήθειες που είναι πολύ γνωστές σ' εμάς, και είναι αναγκασμένοι να περιπλανιούνται στα σκοτάδια. Είναι κατάπληκτοι από τα κολοσσιαία επιτεύγματα της σοβιετικής εξουσίας, ζαλίζονται από τις ασυνήθιστες επιτυχίες του σοβιετικού καθεστώτος κι αρχίζουν να φαντάζονται ότι η σοβιετική εξουσία «όλα τα μπορεί», ότι «τίποτα δεν είναι αδύνατο γι' αυτήν», ότι μπορεί να καταργεί τους νόμους της επιστήμης, να διαμορφώνει καινούργιους νόμους. Τι πρέπει να κάνουμε μ' αυτούς τους συντρόφους; Πώς να τους διαπαιδαγωγήσουμε στο πνεύμα του μαρξισμού-λενινισμού; Νομίζω ότι η συστηματική επανάληψη αυτών των «πασίγνωστων», όπως τις λένε, αληθειών, η υπομονετική τους εξήγηση, είναι ένα απ' τα καλύτερα μέσα για τη μαρξιστική διαπαιδαγώγηση αυτών των συντρόφων.

2. Η εμπορευματική παραγωγή στο σοσιαλισμό

Μερικοί σύντροφοι υποστηρίζουν ότι το Κόμμα δεν έκανε σωστά που διατήρησε την εμπορευματική παραγωγή ύστερα από την κατάληψη της εξουσίας και την εθνικοποίηση των μέσων παραγωγής στη χώρα μας. Έχουν τη γνώμη πως το Κόμμα έπρεπε από τότε κιάλας να βάλει τέρμα στην εμπορευματική παραγωγή. Για το ζήτημα αυτό αναφέρονται στον Ένγκελς που λέει:

«Μόλις η κοινωνία πάρει στα χέρια της τα μέσα παραγωγής, θα καταργηθεί η εμπορευματική παραγωγή και μαζί μ' αυτήν και η κυριαρχία των προϊόντων πάνω στους παραγωγούς» (Βλ. *Αντι-Ντίρινγκ*).

Οι σύντροφοι αυτοί κάνουν σοβαρό λάθος.

Ας αναλύσουμε τη διατύπωση του Ένγκελς. Δεν μπορούμε τη διατύπωση αυτή να τη θεωρήσουμε εντελώς καθαρή και ακριβόλογη, γιατί δε μας ξεκαθαρίζει, αν πρόκειται να πάρει στα χέρια της η κοινωνία όλα τα μέσα παραγωγής είτε μονάχα ένα μέρος των μέσων παραγωγής, αν, δηλαδή, θα γίνουν κοινωνική ιδιοκτησία όλα τα μέσα παραγωγής είτε μονάχα ένα μέρος των μέσων παραγωγής. Αυτό σημαίνει ότι τη διατύπωση του Ένγκελς μπορεί κανείς να την καταλάβει και με τους δύο τρόπους.

— Σ' άλλο σημείο του *Αντι-Ντίρινγκ* ο Ένγκελς μιλάει για κυριαρχία πάνω σε «όλα τα μέσα παραγωγής», για κυριαρχία πάνω σε «όλο το σύνολο των μέσων παραγωγής». Αυτό σημαίνει ότι ο Ένγκελς, στη διατύπωση του αυτή, έχει υπόψη του την εθνικοποίηση όχι ενός μέρους των μέσων παραγωγής, αλλά όλων των μέσων παραγωγής, δηλαδή το πέρασμα σε κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής όχι μονάχα στη βιομηχανία αλλά και στην αγροτική οικονομία.

Από δω βγαίνει το συμπέρασμα ότι ο Ένγκελς έχει υπόψη του τις χώρες εκείνες, όπου ο καπιταλισμός και η συγκέντρωση της παραγωγής έχουν αναπτυχτεί αρκετά, όχι μονάχα στη βιομηχανία, αλλά και στην αγροτική οικονομία, ώστε να μπορούν να απαλλοτριωθούν όλα τα μέσα παραγωγής της χώρας και να γίνουν κοινωνική ιδιοκτησία. Ο Ένγκελς, επομένως, έχει τη γνώμη ότι σε τέτοιες χώρες θα έπρεπε, μαζί με την κοινωνικοποίηση όλων των μέσων παραγωγής, να καταργηθεί και η εμπορευματική παραγωγή. Κι αυτό, βέβαια, είναι σωστό.

Τέτοια χώρα στα τέλη του περασμένου αιώνα, στη στιγμή που κυκλοφόρησε το *Αντι-Ντίρινγκ*, ήταν μονάχα η Αγγλία, όπου η ανάπτυξη του καπιταλισμού και η συγκέντρωση της παραγωγής, τόσο στη βιομηχανία όσο και στην αγροτική οικονομία, είχαν φτάσει σε τέτοιο σημείο, ώστε υπήρχε η δυνατότητα, σε περίπτωση που το προλεταριάτο θα έπαιρνε την εξουσία, να παραδοθούν όλα τα μέσα παραγωγής της χώρας στην κοινωνική ιδιοκτησία και να πάψει να χρησιμοποιείται η εμπορευματική παραγωγή.

Αφήνω κατά μέρος, στη δοσμένη περίπτωση, τη σημασία που έχει για την Αγγλία το εξωτερικό εμπόριο, με το τεράστιο ειδικό του βάρος πάνω στην εθνική της οικονομία. Νομίζω πως μονάχα ύστερα από τη μελέτη αυτού του ζητήματος θα ήταν δυνατό να λυθεί τελειωτικά το πρόβλημα για το ποια θα 'ναι η τύχη της εμπορευματικής παραγωγής στην Αγγλία, ύστερα από την κατάληψη της εξουσίας από το προλεταριάτο και την εθνικοποίηση όλων των μέσων παραγωγής.

Εξάλλου, όχι μόνο στο τέλος του περασμένου αιώνα αλλά και σήμερα ακόμα, καμιά χώρα δεν έφτασε εκείνο το βαθμό ανάπτυξης του καπιταλισμού και συγκέντρωσης της παραγωγής στην αγροτική οικονομία που παρατηρείται στην Αγγλία. Όσον αφορά τις υπόλοιπες χώρες, εκεί, παρά την ανάπτυξη του καπιταλισμού στο χωριό, υπάρχει ακόμα μια αρκετά πολυάριθμη τάξη μικρών και μεσαίων ιδιοκτητών-παραγωγών του χωριού, που θα έπρεπε να καθορίσει κανείς την τύχη τους σε περίπτωση που το προλεταριάτο θα έπαιρνε στα χέρια του την εξουσία.

Όμως, να ποιο είναι το πρόβλημα: Τι πρέπει να κάνουν το προλεταριάτο και το κόμμα του, αν υπάρχουν ευνοϊκές συνθήκες για την κατάληψη της εξουσίας και την ανατροπή του καπιταλισμού σε τούτη είτε σ' εκείνη τη χώρα, ανάμεσα δε σ' αυτές και στη χώρα μας, όπου ο καπιταλισμός στη μεν βιομηχανία έχει συγκεντρώσει μέχρι τέτοιο βαθμό τα μέσα παραγωγής, ώστε είναι δυνατό αυτά να απαλλοτριωθούν και να γίνουν κτήμα της κοινωνίας, όπου όμως η αγροτική οικονομία, παρά την ανάπτυξη του καπιταλισμού, είναι σε τέτοιο βαθμό ακόμα κατακερματισμένη και μοιρασμένη ανάμεσα σε πολυάριθμους μικρούς και μεσαίους ιδιοκτήτες-παραγωγούς, ώστε να μην παρουσιάζεται δυνατότητα να μπαίνει ζήτημα για μια απαλλοτρίωση αυτών των κτημάτων των παραγωγών;

Στο πρόβλημα αυτό η διατύπωση του Ένγκελς δε δίνει απάντηση. Εξάλλου, δεν έχει και υποχρέωση ν' απαντήσει σ' αυτό, γιατί η διατύπωση αυτή έγινε εξαιτίας άλλου ζητήματος, του ζητήματος, δηλαδή, για το ποια πρέπει να είναι η τύχη της εμπορευματικής παραγωγής ύστερα από την κοινωνικοποίηση όλων των μέσων παραγωγής.

Τι πρέπει, λοιπόν, να γίνει, αν έχουν κοινωνικοποιηθεί όχι όλα τα μέσα παραγωγής, αλλά μονάχα ένα μέρος των μέσων παραγωγής, ενώ υπάρχουν ευνοϊκές συνθήκες για την κατάληψη της εξουσίας από το προλεταριάτο; Πρέπει, άραγε, το προλεταριάτο να καταλάβει την εξουσία και χρειάζεται, άραγε, αμέσως ύστερα απ' αυτό να καταργήσει την εμπορευματική παραγωγή;

Δεν μπορούμε φυσικά να πούμε ότι αποτελεί απάντηση η γνώμη μερικών αξιοθρήνητων μαρξιστών, που θεωρούν ότι κάτω από τέτοιες συνθήκες θα 'πρεπε να παραιτηθούμε από το να καταλάβουμε την εξουσία και να περιμένουμε, ώσπου ο καπιταλισμός να πετύχει να καταστρέψει τα εκατομμύρια των μικρών και μεσαίων παραγωγών, αφού τους μετατρέψει σε εργάτες γης και να συγκεντρώσει τα μέσα παραγωγής στην αγροτική οικονομία και μονάχα ύστερα απ' αυτό να μπορεί να μπει ζήτημα για την κατάληψη της εξουσίας από το προλεταριάτο και για την κοινωνικοποίηση όλων των μέσων παραγωγής. Είναι φανερό πως οι μαρξιστές δεν μπορούν να καταλήξουν σε μια τέτοια «λύση», αν δε θέλουν να ξεφτυλιστούν πέρα για πέρα.

Ούτε μπορούμε, επίσης, να θεωρήσουμε σαν απάντηση τη γνώμη άλλων αξιοθρήνητων μαρξιστών, που νομίζουν ότι θα 'πρεπε ίσως να καταλάβουμε την εξουσία και να προχωρήσουμε στην απαλλοτρίωση των κτημάτων των μικρών και μεσαίων παραγωγών στο χωριό και να κοινωνικοποιήσουμε τα μέσα παραγωγής τους. Ούτε αυτό τον ανόητο και εγκληματικό δρόμο μπορούν να ακολουθήσουν οι μαρξιστές, γιατί ένας τέτοιος δρόμος θα υπονόμειε κάθε δυνατότητα να νικήσει η προλεταριακή επανάσταση, θα έριχνε την αγροτιά για ένα μεγάλο διάστημα στο στρατόπεδο των εχθρών του προλεταριάτου.

Την απάντηση στο πρόβλημα αυτό την έδωσε ο Λένιν στα έργα του *Για τη φορολογία σε είδος* και στο περίφημο *Συνεταιριστικό σχέδιο*.

Η απάντηση του Λένιν μπορεί με λίγα λόγια να συνοψιστεί έτσι:

α) Να μην αφήνουμε να χάνονται ευνοϊκές συνθήκες για την κατάληψη της εξουσίας, το προλεταριάτο να παίρνει την εξουσία, δίχως να περιμένει μέχρι τη στιγμή, όπου ο καπιταλισμός θα έχει πετύχει να καταστρέψει τα εκατομμύρια των μικρών και μεσαίων ατομικών παραγωγών.

β) Να απαλλοτριώνουμε τα μέσα παραγωγής στη βιομηχανία και να τα παραδίνουμε σε κοινωνική ιδιοκτησία.

γ) Όσον αφορά τους μικρούς και μεσαίους ατομικούς παραγωγούς, να τους ενώνουμε βαθμιαία σε παραγωγικούς συνεταιρισμούς, δηλαδή σε μεγάλες αγροτικές επιχειρήσεις, τα κολχόζ.

δ) Να αναπτύσσουμε στο έπακρο τη βιομηχανία και να εισαγάγουμε στα κολχόζ την εκσυγχρονισμένη τεχνική βάση της μεγάλης παραγωγής, επιπλέον να μην τα απαλλοτριώνουμε, αλλά, αντίθετα, να τα εφοδιάζουμε εντατικά με τα καλύτερα τρακτέρ και άλλες μηχανές.

ε) Για την οικονομική σύνδεση της πόλης και του χωριού, της βιομηχανίας και της αγροτικής οικονομίας, να διατηρήσουμε για ένα ορισμένο διάστημα την εμπορευματική παραγωγή (ανταλλαγή μέσω αγοράς και πώλησης), σαν τη *μοναδικά παραδεκτή* για τους αγρότες μορφή των οικονομικών δεσμών με την πόλη και να αναπτύξουμε όσο παίρνει το σοβιετικό εμπόριο, το κρατικό και το συνεταιριστικό-κολχόζνικο, εκτοπίζοντας από την κυκλοφορία των εμπορευμάτων όλους τους καπιταλιστές κάθε λογής.

Η ιστορία της σοσιαλιστικής μας οικοδόμησης αποδείχνει πως αυτός ο δρόμος ανάπτυξης, που χαραχτηκε από τον Λένιν, δικαιώθηκε πέρα για πέρα.

Δε χωράει αμφιβολία ότι για όλες τις καπιταλιστικές χώρες, που έχουν μια περισσότερο ή λιγότερο πολυάριθμη τάξη μικρών και μεσαίων παραγωγών, αυτός ο δρόμος ανάπτυξης είναι ο μοναδικά δυνατός και σκόπιμος για τη νίκη του σοσιαλισμού.

Λένε πως η εμπορευματική παραγωγή πάντα και κάτω από οποιοσδήποτε συνθήκες πρέπει να οδηγεί, και υποχρεωτικά οδηγεί, στον καπιταλισμό. Αυτό δεν είναι σωστό. Δε συμβαίνει ούτε πάντα ούτε κάτω από οποιοσδήποτε συνθήκες! Δεν πρέπει κανείς να εξομοιώνει την εμπορευματική παραγωγή με την καπιταλιστική παραγωγή. Είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Η καπιταλιστική παραγωγή είναι η ανώτατη μορφή της εμπορευματικής παραγωγής. Η εμπορευματική παραγωγή οδηγεί στον καπιταλισμό μονάχα όταν υπάρχει ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, όταν η εργατική δύναμη προσφέρεται στην αγορά σαν εμπόρευμα, που ο καπιταλιστής μπορεί να το αγοράσει και να το εκμεταλλευτεί στην εξέλιξη της παραγωγής, όταν, επομένως, υπάρχει στη χώρα το σύστημα της εκμετάλλευσης των μισθωτών εργατών από τους καπιταλιστές. Η καπιταλιστική παραγωγή αρχίζει εκεί όπου τα μέσα παραγωγής είναι συγκεντρωμένα σε ιδιωτικά χέρια και όπου οι εργάτες, στερημένοι από τα μέσα παραγωγής, είναι αναγκασμένοι να πουλάνε την εργατική τους δύναμη σαν εμπόρευμα. Δίχως αυτά δεν μπορεί να υπάρξει καπιταλιστική παραγωγή.

Όταν, λοιπόν, δεν υπάρχουν οι συνθήκες αυτές, που μετατρέπουν την εμπορευματική παραγωγή σε καπιταλιστική παραγωγή, όταν τα μέσα της παραγωγής δεν είναι πια ατομική αλλά σοσιαλιστική ιδιοκτησία, όταν δεν υπάρχει το σύστημα της μισθωτής εργασίας κι όταν η εργατική δύναμη δεν είναι πια εμπόρευμα, όταν το σύστημα της εκμετάλλευσης έχει ήδη από καιρό καταργηθεί, τι πρέπει να γίνει τότε; Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η εμπορευματική παραγωγή θα οδηγήσει παρ' όλα αυτά στον καπιταλισμό; Όχι, δεν επιτρέπεται να το θεωρήσουμε αυτό. Και πραγματικά, η κοινωνία μας είναι μια τέτοια ακριβώς κοινωνία, όπου η ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, το σύστημα της μισθωτής εργασίας, το σύστημα της εκμετάλλευσης, δεν υπάρχουν πια από καιρό.

Δεν μπορούμε να θεωρούμε την εμπορευματική παραγωγή σαν κάτι το αυθύπαρκτο, το ανεξάρτητο από τις γύρω οικονομικές συνθήκες. Η εμπορευματική παραγωγή είναι παλιότερη από την καπιταλιστική παραγωγή. Υπήρχε στο καθεστώς της δουλείας και το εξυπηρέτησε, όμως δεν το οδήγησε στον καπιταλισμό. Υπήρχε στο καθεστώς της φεουδαρχίας και το εξυπηρέτησε, όμως, παρά το γεγονός ότι προετοίμασε μερικές προϋποθέσεις για την καπιταλιστική παραγωγή, δεν οδήγησε στον καπιταλισμό. Γεννιέται, λοιπόν, το ερώτημα, γιατί να μην μπορεί η εμπορευματική παραγωγή να εξυπηρετεί, επίσης, σε μια ορισμένη περίοδο τη σοσιαλιστική μας κοινωνία, δίχως να οδηγεί στον καπιταλισμό, όταν έχουμε υπόψη μας ότι η εμπορευματική παραγωγή δεν έχει σ' εμάς μια τέτοια απεριόριστη και καθολική έκταση, όπως κάτω από τις καπιταλιστικές συνθήκες, ότι σ' εμάς είναι τοποθετημένη μέσα σε στενά πλαίσια χάρη σε τέτοιες αποφασιστικές οικονομικές συνθήκες, όπως η κοινωνική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, η κατάργηση του συστήματος της μισθωτής εργασίας, η κατάργηση του συστήματος της εκμετάλλευσης;

Λένε πως, ύστερα από την εγκαθίδρυση στη χώρα μας της κυριαρχίας της κοινωνικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής και ύστερα από την κατάργηση της μισθωτής εργασίας και της εκμετάλλευσης, η ύπαρξη της εμπορευματικής παραγωγής έπαψε να έχει νόημα, πως γι' αυτό το λόγο θα έπρεπε να καταργηθεί η εμπορευματική παραγωγή.

Αυτό, επίσης, είναι λάθος. Σήμερα υπάρχουν στη χώρα μας δύο βασικές μορφές σοσιαλιστικής παραγωγής: η κρατική δημόσια και η κολχόζνικη που δεν μπορούμε να την ονομάσουμε δημόσια. Στις κρατικές επιχειρήσεις, τα μέσα παραγωγής και τα προϊόντα της παραγωγής αποτελούν παλλαϊκή ιδιοκτησία. Στις επιχειρήσεις όμως των κολχόζ, αν και τα μέσα παραγωγής (γη - μηχανές) ανήκουν στο κράτος, ωστόσο τα προϊόντα της παραγωγής αποτελούν ιδιοκτησία των ξεχωριστών κολχόζ, μια που η εργασία στα κολχόζ καθώς και ο σπόρος είναι δικά τους, και τη γη, που τους παραδόθηκε

να την εκμεταλλεύονται για απεριόριστο χρονικό διάστημα, τα κολχόζ τη διαθέτουν στην πράξη σαν δική τους ιδιοκτησία, παρά το γεγονός ότι δεν μπορούν να την πουλήσουν, να την αγοράσουν, να τη νοικιάσουν ή να την υποθηκεύσουν.

Αυτή η κατάσταση έχει σαν αποτέλεσμα ότι το κράτος μπορεί να διαθέτει μόνο τα προϊόντα των κρατικών επιχειρήσεων, ενώ τα κολχόζνικα προϊόντα τα διαθέτουν μόνο τα κολχόζ σαν δική τους ιδιοκτησία. Όμως, τα κολχόζ δε θέλουν να παραχωρούν τα προϊόντα τους μ' άλλο τρόπο παρά μόνο σαν εμπορεύματα, που σε αντάλλαγμα τους θέλουν να πάρουν εμπορεύματα που τους χρειάζονται. Άλλους οικονομικούς δεσμούς με την πόλη, εκτός από τους εμπορευματικούς, εκτός από την ανταλλαγή μέσω της αγοράς - πώλησης, δεν πρόκειται να παραδεχτούν για σήμερα τα κολχόζ. Για το λόγο αυτό, η εμπορευματική παραγωγή και η κυκλοφορία των εμπορευμάτων παρουσιάζονται σήμερα στη χώρα μας τόσο απαραίτητα όσο ήταν, ας πούμε, πριν τριάντα χρόνια, όταν ο Λένιν διακήρυξε την ανάγκη να εξασφαλιστεί στο έπακρο η ανάπτυξη του εμπορίου.

Φυσικά, όταν αντί των δύο βασικών παραγωγικών τομέων, του κρατικού και του κολχόζνικου, θα αναφανεί ένας καθολικός παραγωγικός τομέας, που θα έχει δικαίωμα να διαθέτει ολόκληρη την παραγωγή καταναλωτικών προϊόντων της χώρας, η εμπορευματική κυκλοφορία μαζί με τη «χρηματική οικονομία» της, θα εξαφανιστεί, σαν στοιχείο άχρηστο της λαϊκής οικονομίας. Αλλά όσο αυτό δε γίνεται, όσο παραμένουν οι δυο βασικοί παραγωγικοί τομείς, η εμπορευματική παραγωγή και η εμπορευματική κυκλοφορία πρέπει να εξακολουθήσουν να ισχύουν, σαν απαραίτητο και πολύ χρήσιμο στοιχείο στο σύστημα της λαϊκής μας οικονομίας. Με ποιον τρόπο θα δημιουργηθεί ο ένας ενιαίος τομέας, μέσω, άραγε, της απλής απορρόφησης του κολχόζνικου τομέα από τον κρατικό τομέα, πράγμα που είναι λίγο απίθανο (γιατί αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί σαν απαλλοτρίωση των κολχόζ), είτε, άραγε, μέσω της δημιουργίας ενός ενιαίου δημόσιου οικονομικού οργάνου (όπου θα αντιπροσωπεύονται η κρατική βιομηχανία και τα κολχόζ), με τη δικαιοδοσία στην αρχή να υπολογίζει ολόκληρη την παραγωγή καταναλωτικών προϊόντων της χώρας και με την πάροδο του χρόνου να καθορίζει, επίσης, και τη διάθεση της παραγωγής, της ανταλλαγής, ας πούμε, των προϊόντων - αυτό είναι ένα ζήτημα ειδικό που απαιτεί ξεχωριστή εξέταση.

Επομένως, η δική μας εμπορευματική παραγωγή δεν παρουσιάζεται σαν μια συνηθισμένη εμπορευματική παραγωγή, αλλά σαν μια εμπορευματική παραγωγή ειδικής φύσης, σαν μια εμπορευματική παραγωγή δίχως καπιταλιστές, που έχει να κάνει βασικά με προϊόντα ενοποιημένων σοσιαλιστικών παραγωγών (κράτος, κολχόζ, συνεταιρισμοί), που η σφαίρα ενέργειας της περιορίζεται στα είδη ατομικής κατανάλωσης, που προφανώς με κανένα τρόπο δεν μπορεί να εξελιχτεί σε καπιταλιστική παραγωγή και που έχει προορισμό να εξυπηρετεί, σε συνδυασμό με τη «χρηματική οικονομία» της, την υπόθεση της ανάπτυξης και ενίσχυσης της σοσιαλιστικής παραγωγής.

Για το λόγο αυτό δεν έχουν καθόλου δίκιο οι σύντροφοι εκείνοι που δηλώνουν ότι όσο η σοσιαλιστική κοινωνία δεν καταργεί τις εμπορευματικές μορφές παραγωγής, θα πρέπει τάχατες να αποκατασταθούν εδώ όλες οι οικονομικές έννοιες που αποτελούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του καπιταλισμού: η εργατική δύναμη σαν εμπόρευμα, η υπεραξία, το κεφάλαιο, το κέρδος του κεφαλαίου, το μέσο ποσοστό κέρδους κλπ. Οι σύντροφοι αυτοί συγχέουν την εμπορευματική παραγωγή με την καπιταλιστική παραγωγή και υποθέτουν πως μια και υπάρχει εμπορευματική παραγωγή, θα πρέπει τότε να υπάρχει και καπιταλιστική παραγωγή. Δεν καταλαβαίνουν ότι η δική μας εμπορευματική παραγωγή διαφέρει ριζικά από την εμπορευματική παραγωγή στον καπιταλισμό.

Επιπλέον, νομίζω πως είναι απαραίτητο να απορρίψουμε και μερικές άλλες έννοιες παρμένες από το *Κεφάλαιο* τον Μαρξ, όπου ο Μαρξ ασχολιόταν με την ανάλυση του καπιταλισμού, και που τις προσκολλούν τεχνητά στις δικές μας σοσιαλιστικές σχέσεις. Έχω υπόψη μου, ανάμεσα στ' άλλα, τέτοιες έννοιες σαν την «αναγκαία» και «πρόσθετη» εργασία, το «αναγκαίο» και «πρόσθετο» προϊόν, τον «αναγκαίο» και «πρόσθετο» χρόνο. Ο Μαρξ ανέλυσε τον καπιταλισμό με σκοπό να κάνει φανερή την πηγή εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης, την υπεραξία, και να δώσει στην εργατική τάξη, τη στερημένη από τα μέσα παραγωγής, το πνευματικό όπλο για την ανατροπή του καπιταλισμού. Είναι φανερό ότι ο Μαρξ χρησιμοποιεί για το σκοπό αυτό έννοιες (κατηγορίες) που αντιστοιχούν πέρα για πέρα στις καπιταλιστικές σχέσεις. Όμως, είναι περισσότερο από παράδοξο το να χρησιμοποιούμε τώρα τις έννοιες αυτές, όταν η εργατική τάξη όχι μόνο δεν έχει αποστερηθεί την εξουσία και τα μέσα παραγωγής, αλλά, αντίθετα, κρατάει την εξουσία στα χέρια της και κατέχει τα μέσα παραγωγής. Σήμερα, στο δικό μας καθεστώς, αρκετά παράξενα ακούγονται λέξεις για την εργατική δύναμη σαν εμπόρευμα και για τη «μίσθωση» εργατών: σάμπως τάχατες η εργατική τάξη που κατέχει τα μέσα παραγωγής να μισθώνει τον ίδιο τον εαυτό της και να πουλάει στον εαυτό της τη δικιά της εργατική δύναμη. Το ίδιο παράξενο είναι σήμερα το να μιλάει κανείς για «αναγκαία» και για «πρόσθετη» εργασία: σάμπως τάχατες η εργασία των εργατών στις δικές μας συνθήκες, που παραδίνεται στην κοινωνία για την επέκταση της παραγωγής, για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης, για τη δημόσια υγεία, για την οργάνωση της άμυνας κλπ. να μην είναι τόσο αναγκαία για την εργατική τάξη που βρίσκεται

σήμερα στην εξουσία, όσο είναι η εργασία που ξοδεύεται για την κάλυψη των προσωπικών αναγκών του εργάτη και της οικογένειάς του.

Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο Μαρξ στο έργο του *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, όπου πια ερευνά όχι τον καπιταλισμό αλλά, ανάμεσα στ' άλλα, την πρώτη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, παραδέχεται ότι η εργασία που αποδίνεται στην κοινωνία για την επέκταση της παραγωγής, για την εκπαίδευση, τη δημόσια υγεία, τα διοικητικά έξοδα, τη δημιουργία αποθεμάτων κλπ., είναι το ίδιο αναγκαία όπως και η εργασία που ξοδεύεται για την κάλυψη των καταναλωτικών αναγκών της εργατικής τάξης.

Νομίζω ότι οι οικονομολόγοι μας πρέπει να βάλουν τέλος σ' αυτή την ασυμφωνία ανάμεσα στις παλιές έννοιες και στη νέα κατάσταση πραγμάτων στη σοσιαλιστική μας χώρα, αλλάζοντας τις παλιές έννοιες με καινούργιες που να αντιστοιχούν στη νέα κατάσταση.

Μπορούμε να ανεχόμαστε την ασυμφωνία αυτή πριν από έναν ορισμένο καιρό, τώρα, όμως, έφτασε ο καιρός, όπου πρέπει επιτέλους να καταργήσουμε αυτή την ασυμφωνία.

3. Ο νόμος της αξίας στο σοσιαλισμό

Μερικές φορές ρωτούν: υπάρχει, άραγε, και ενεργεί στη χώρα μας, στο σοσιαλιστικό μας καθεστώς, ο νόμος της αξίας;

Ναι, υπάρχει και ενεργεί. Εκεί όπου υπάρχουν εμπορεύματα και εμπορευματική παραγωγή δεν μπορεί να μην υπάρχει και ο νόμος της αξίας. Στη χώρα μας, η σφαίρα ενέργειας του νόμου της αξίας εκτείνεται πριν απ' όλα στην εμπορευματική κυκλοφορία, στην ανταλλαγή των εμπορευμάτων μέσω της αγοράς -πώλησης, στην ανταλλαγή κατά κύριο λόγο εμπορευμάτων ατομικής κατανάλωσης. Εδώ, στην περιοχή αυτή, ο νόμος της αξίας διατηρεί, φυσικά μέσα σε ορισμένα όρια, το ρόλο του ρυθμιστή.

Όμως, η ενέργεια του νόμου της αξίας δεν περιορίζεται στη σφαίρα της εμπορευματικής κυκλοφορίας. Επεκτείνεται, επίσης, στην παραγωγή. Είναι αλήθεια ότι ο νόμος της αξίας δεν παίζει ρυθμιστικό ρόλο στη σοσιαλιστική μας παραγωγή, παρ' όλα αυτά, όμως, επιδρά πάνω στην παραγωγή κι αυτό δεν μπορεί να μην το πάρει κανείς υπόψη του στη διεύθυνση της παραγωγής. Το γεγονός είναι ότι τα καταναλωτικά προϊόντα που είναι απαραίτητα για να αναπληρώσουν την εργατική δύναμη που ξοδεύεται στη διάρκεια της παραγωγής, παράγονται στη χώρα μας και πραγματοποιούνται σαν εμπορεύματα, που υπόκεινται στην ενέργεια του νόμου της αξίας. Κι εδώ ακριβώς γίνεται φανερή η επίδραση του νόμου της αξίας πάνω στην παραγωγή. Σε σχέση μ' αυτό στις επιχειρήσεις έχουν πρακτική σημασία ζητήματα τέτοια, όπως είναι το ζήτημα του οικονομικού προϋπολογισμού και της αποδοτικότητας, το ζήτημα του κόστους της παραγωγής, το ζήτημα των τιμών κλπ. Για το λόγο αυτό, οι επιχειρήσεις μας δεν μπορούν να ενεργούν και δεν πρέπει να ενεργούν δίχως να παίρνουν υπόψη τους το νόμο της αξίας.

Είναι, άραγε, καλό αυτό; Δεν είναι και κακό. Στις τωρινές συνθήκες μας αυτό πραγματικά δεν είναι κακό, γιατί διαπαιδαγωγεί τους οικονομολόγους μας στο πνεύμα της ορθολογιστικής διεύθυνσης της παραγωγής και τους διδάσκει. Δεν είναι κακό, γιατί μαθαίνει τους οικονομολόγους μας να υπολογίζουν τα παραγωγικά μεγέθη, να τα υπολογίζουν με ακρίβεια και να παίρνουν υπόψη τους, επίσης, με ακρίβεια τα ίδια τα πράγματα στην παραγωγή, και να μην ασχολούνται με φλυαρίες για «κατά προσέγγιση αριθμούς», που τους παίρνουν ξεκάρφωτα.

Δεν είναι κακό, γιατί μαθαίνει τους οικονομολόγους μας να ερευνούν, να βρίσκουν και να χρησιμοποιούν λανθάνουσες δυνατότητες που είναι κρυμμένες μέσα στην παραγωγή και να μην τις ποδοπατούν. Δεν είναι κακό, γιατί μαθαίνει τους οικονομολόγους μας να βελτιώνουν συστηματικά τις μεθόδους παραγωγής, να κατεβάζουν το κόστος παραγωγής, να καταστρώνουν τον οικονομικό προϋπολογισμό και να πετυχαίνουν την αποδοτικότητα των επιχειρήσεων. Είναι ένα καλό πρακτικό σχολείο, που επιταχύνει την ανάπτυξη των οικονομικών μας στελεχών και τη μετατροπή τους σε πραγματικούς καθοδηγητές της σοσιαλιστικής παραγωγής στο σημερινό στάδιο ανάπτυξης.

Το κακό δεν είναι ότι ο νόμος της αξίας επιδρά στην παραγωγή μας. Το κακό είναι ότι οι οικονομολόγοι μας και αυτοί που φτιάχνουν τα πλάνα, με λίγες εξαιρέσεις, δεν ξέρουν καλά τις επιδράσεις του νόμου της αξίας, δεν τις μελετούν και δεν ξέρουν να τις παίρνουν υπόψη τους στους υπολογισμούς τους. Έτσι ακριβώς εξηγείται και η σύγχυση εκείνη που εξακολουθεί να βασιλεύει στη χώρα μας πάνω στο ζήτημα της πολιτικής των τιμών. Να ένα από τα πολλά παραδείγματα. Πριν από λίγο καιρό είχε αποφασιστεί να ρυθμιστούν προς το συμφέρον της βαμβακοκαλλιέργειας οι σχέσεις ανάμεσα στις τιμές του μπαμπακιού και του σπόρου, να καθοριστούν με περισσότερη ακρίβεια οι τιμές του σπόρου που πουλιέται στους βαμβακοκαλλιεργητές και να αυξηθούν οι τιμές του μπαμπακιού που παραδίδονται στο κράτος. Σχετικά μ' αυτό, οι

οικονομολόγοι μας και αυτοί που φτιάχνουν τα πλάνα έκαναν μια πρόταση που δεν μπορούσε παρά να εκπλήξει τα μέλη της ΚΕ, γιατί σύμφωνα με την πρόταση αυτή η τιμή ενός τόνου σπόρου προτεινόταν να είναι σχεδόν η ίδια με την τιμή ενός τόνου μπαμπακιού, και επιπρόσθετα η τιμή ενός τόνου σπόρου ήταν εξισωμένη με την τιμή ενός τόνου ψημένου ψωμιού. Όταν τα μέλη της ΚΕ τους παρατήρησαν ότι η τιμή ενός τόνου ψημένου ψωμιού πρέπει να είναι ψηλότερη από την τιμή ενός τόνου σπόρων, μια που χρειάζονται πρόσθετα έξοδα για το άλεσμα και το ψήσιμο, ότι το μπαμπάκι γενικά στοιχίζει κατά πολύ ακριβότερα από το σπόρο, πράγμα που μαρτυρούν και οι διεθνείς τιμές του μπαμπακιού και του σπόρου, οι εισηγητές της πρότασης δεν μπόρεσαν να πουν τίποτα το κατανοητό. Μπροστά σ' αυτήν την κατάσταση, η ΚΕ χρειάστηκε να πάρει την υπόθεση στα χέρια της, να κατεβάσει τις τιμές του σπόρου και να υψώσει τις τιμές στο μπαμπάκι. Τι θα γινόταν, αν η πρόταση αυτών των συντρόφων έπαιρνε νομική ισχύ; Θα καταστρέφαμε τους βαμβακοκαλλιεργητές και θα μέναμε δίχως μπαμπάκι.

Σημαίνουν όμως, άραγε, όλα αυτά ότι η επενέργεια του νόμου της αξίας έχει στη χώρα μας τέτοια έκταση, όπως στον καπιταλισμό, ότι ο νόμος της αξίας παρουσιάζεται σ' εμάς σαν ρυθμιστής της παραγωγής; Όχι, δε σημαίνουν αυτό. Στην πραγματικότητα, η σφαίρα ενέργειας του νόμου της αξίας στο δικό μας οικονομικό καθεστώς περιορίζεται αυστηρά και μπαίνει μέσα σε καθορισμένα πλαίσια. Έχουμε ήδη πει και παραπάνω ότι η σφαίρα ενέργειας της εμπορευματικής παραγωγής στο δικό μας καθεστώς είναι περιορισμένη και τοποθετημένη μέσα σε πλαίσια. Το ίδιο ακριβώς πρέπει να πούμε και για τη σφαίρα ενέργειας του νόμου της αξίας. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η μη ύπαρξη ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής και η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής τόσο στην πόλη όσο και στο χωριό δεν μπορεί παρά να περιορίζουν τη σφαίρα ενέργειας του νόμου της αξίας και το βαθμό της επίδρασης του πάνω στην παραγωγή.

Προς την ίδια, επίσης, κατεύθυνση επενεργεί ο νόμος της ισόμετρης (αναλογικής) ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας, που έχει αντικαταστήσει το νόμο του ανταγωνισμού και της αναρχίας στην παραγωγή.

Προς την ίδια, επίσης, κατεύθυνση επενεργούν τα χρονιάτικα και πεντάχρονα πλάνα μας και γενικά ολόκληρη η οικονομική μας πολιτική, που στηρίζονται πάνω στις απαιτήσεις του νόμου της ισόμετρης ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας.

Όλα αυτά παρμένα μαζί μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η σφαίρα ενέργειας του νόμου της αξίας είναι στη χώρα μας αυστηρά περιορισμένη και ο νόμος της αξίας δεν μπορεί στο δικό μας καθεστώς να παίξει το ρόλο του ρυθμιστή της παραγωγής.

Έτσι ακριβώς εξηγείται κι εκείνο το «εκπληκτικό» γεγονός ότι παρά την αδιάκοπη και θυελλώδη ανάπτυξη της σοσιαλιστικής μας παραγωγής, ο νόμος της αξίας στη χώρα μας δεν οδηγεί σε κρίσεις υπερπαραγωγής, τη στιγμή που ο ίδιος ο νόμος της αξίας με την πλατιά σφαίρα ενέργειας του στον καπιταλισμό, παρά τους χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης της παραγωγής στις καπιταλιστικές χώρες, οδηγεί σε περιοδικές κρίσεις υπερπαραγωγής.

Λένε ότι ο νόμος της αξίας είναι ένας σταθερός νόμος, υποχρεωτικός για όλες τις περιόδους της ιστορικής εξέλιξης, ότι και αν ο νόμος της αξίας χάσει την ισχύ του σαν ρυθμιστή των σχέσεων ανταλλαγής στην περίοδο της δεύτερης φάσης της κομμουνιστικής κοινωνίας, όμως θα διατηρήσει σ' αυτή τη φάση εξέλιξης την ισχύ του σαν ρυθμιστή των σχέσεων ανάμεσα στους διάφορους κλάδους της παραγωγής, σαν ρυθμιστή της κατανομής της εργασίας ανάμεσα στους κλάδους της παραγωγής.

Αυτό είναι ολότελα λάθος. Η αξία, όπως και ο νόμος της αξίας, είναι μια ιστορική έννοια, συνδεδεμένη με την ύπαρξη της εμπορευματικής παραγωγής. Με την εξαφάνιση της εμπορευματικής παραγωγής θα εξαφανιστούν και η αξία με τις μορφές της και ο νόμος της αξίας.

Στη δεύτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, το ποσό της εργασίας που ξοδεύεται για την παραγωγή προϊόντων θα μετριέται όχι με τρόπο έμμεσο, όχι μέσω της αξίας και των μορφών της, όπως συμβαίνει στην εμπορευματική παραγωγή, αλλά απευθείας και άμεσα - με το ποσό του χρόνου, με τον αριθμό των ωρών που ξοδεύονται στην παραγωγή των προϊόντων. Κι όσον αφορά την κατανομή της εργασίας ανάμεσα στους κλάδους της παραγωγής, αυτή θα ρυθμίζεται όχι από το νόμο της αξίας, που χάνει την ισχύ του σ' αυτή την περίοδο, αλλά από το μέγεθος των αναγκών της κοινωνίας σε προϊόντα. Η κοινωνία αυτή θα είναι μια κοινωνία, όπου η παραγωγή θα ρυθμίζεται από τις ανάγκες της κοινωνίας, και ο υπολογισμός των αναγκών της κοινωνίας θ' αποκτήσει πρωταρχική σημασία για τα όργανα που θα καθορίζουν τα πλάνα.

Είναι εντελώς λαθεμένη, επίσης, η γνώμη ότι στο τωρινό μας οικονομικό καθεστώς, στην πρώτη φάση ανάπτυξης της κομμουνιστικής κοινωνίας, ο νόμος της αξίας ρυθμίζει τάχα τις «αναλογίες» κατανομής της εργασίας ανάμεσα στους διάφορους κλάδους της παραγωγής.

Αν αυτό ήταν αλήθεια, τότε θα ήταν ακατανόητο γιατί να μην αναπτύσσουν στη χώρα μας, όσο παίρνει, την ελαφριά βιομηχανία, σαν την πιο αποδοτική, και να μην της δίνουν προτεραιότητα σε σχέση με τη βαριά βιομηχανία, που παρουσιάζεται συχνά λιγότερο αποδοτική και πολλές φορές καθόλου αποδοτική.

Αν αυτό ήταν αλήθεια, τότε θα ήταν ακατανόητο, γιατί να μην κλείνουν στη χώρα μας μια σειρά από επιχειρήσεις βαριάς βιομηχανίας, που δεν είναι ακόμη αποδοτικές, όπου η δουλειά των εργατών δε δίνει «το απαιτούμενο αποτέλεσμα», και να μην ανοίγουν νέες επιχειρήσεις της ασφαλώς αποδοτικής ελαφριάς βιομηχανίας, όπου η δουλειά των εργατών θα μπορούσε να δώσει «μεγαλύτερο αποτέλεσμα».

Αν αυτό ήταν αλήθεια, τότε είναι ακατανόητο, γιατί στη χώρα μας να μη μεταφέρονται οι εργάτες από τις επιχειρήσεις με μικρή απόδοση παρ' όλο που είναι πολύ ωφέλιμες για τη λαϊκή οικονομία, σε επιχειρήσεις πιο αποδοτικές, σύμφωνα με το νόμο της αξίας, που τάχατες ρυθμίζει τις «αναλογίες» της κατανομής της εργασίας ανάμεσα στους κλάδους της παραγωγής.

Είναι φανερό ότι βαδίζοντας στα ίχνη αυτών των συντρόφων, θα μας χρειαζόταν να αρνηθούμε την προτεραιότητα στην παραγωγή μέσω παραγωγής, για όφελος της παραγωγής μέσω κατανάλωσης. Και τι σημαίνει να αρνηθούμε την προτεραιότητα στην παραγωγή μέσω παραγωγής; Σημαίνει να εκμηδενίσουμε τη δυνατότητα αδιάκοπης επέκτασης της λαϊκής μας οικονομίας, γιατί θα ήταν αδύνατο να πραγματοποιούμε αδιάκοπη επέκταση της λαϊκής οικονομίας δίχως να δίνουμε συγχρόνως προτεραιότητα στην παραγωγή μέσω παραγωγής.

Οι σύντροφοι αυτοί ξεχνάνε ότι ο νόμος της αξίας μπορεί να είναι ρυθμιστής της παραγωγής μονάχα στον καπιταλισμό, όταν υπάρχει ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, όταν υπάρχει ανταγωνισμός, αναρχία στην παραγωγή, κρίσεις υπερπαραγωγής. Ξεχνούν ότι η σφαίρα ενέργειας του νόμου της αξίας είναι σ' εμάς περιορισμένη, επειδή υπάρχει κοινωνική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, επειδή ενεργεί ο νόμος της ισόμετρης ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας, επομένως είναι περιορισμένη και από τα χρονιάτικα και πεντάχρονα πλάνα μας που είναι μια κατά προσέγγιση αντανάκλαση των απαιτήσεων του νόμου αυτού.

Μερικοί σύντροφοι βγάζουν από αυτό το συμπέρασμα ότι ο νόμος της ισόμετρης ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας και η σχεδιοποίηση της λαϊκής οικονομίας εκμηδενίζουν την αρχή της αποδοτικότητας της παραγωγής. Αυτό είναι εντελώς λάθος. Τα πράγματα συμβαίνουν ακριβώς αντίθετα. Αν πάρουμε την αποδοτικότητα όχι από την άποψη των μεμονωμένων επιχειρήσεων είτε κλάδων της παραγωγής και όχι στην περίοδο μιας χρονιάς, αλλά από την άποψη ολόκληρης της λαϊκής οικονομίας και σε περίοδο, ας πούμε, 10-15 χρόνων, που θα ήταν η μοναδικά σωστή αντιμετώπιση του ζητήματος, τότε η προσωρινή και ασταθής αποδοτικότητα των μεμονωμένων επιχειρήσεων ή κλάδων παραγωγής δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να συγκριθεί μ' εκείνη την ανώτερη μορφή σταθερής και μόνιμης αποδοτικότητας, που μας δίνουν οι ενέργειες του νόμου της ισόμετρης ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας και η σχεδιοποίηση της λαϊκής οικονομίας, που μας εξασφαλίζουν αδιάκοπη άνοδο της λαϊκής οικονομίας με γρήγορους ρυθμούς, ενώ μας απαλλάσσουν από τις περιοδικές οικονομικές κρίσεις που καταστρέφουν τη λαϊκή οικονομία και προκαλούν στην κοινωνία κολοσσιαίες υλικές ζημιές.

Με δυο λόγια: δεν μπορεί να υπάρξει αμφιβολία ότι στις τωρινές σοσιαλιστικές μας συνθήκες παραγωγής ο νόμος της αξίας δεν μπορεί να είναι «ρυθμιστής των αναλογιών» στην κατανομή της εργασίας ανάμεσα στους διάφορους κλάδους παραγωγής.

4. Η κατάργηση της αντίθεσης ανάμεσα στην πόλη και το χωριό, ανάμεσα στην πνευματική και τη σωματική εργασία και η εξάλειψη των διαφορών ανάμεσα τους

Ο τίτλος αυτός θίγει μια σειρά προβλήματα που ουσιαστικά διαφέρουν το ένα από το άλλο, όμως τα συνενώνω σε ένα κεφάλαιο, όχι για να τα μπλέξω το ένα με το άλλο, αλλά αποκλειστικά για λόγους συντομίας.

Το πρόβλημα της εκμηδένισης της αντίθεσης ανάμεσα στην πόλη και το χωριό, ανάμεσα στη βιομηχανία και την αγροτική οικονομία, είναι ένα πρόβλημα γνωστό, που από καιρό κίολας τέθηκε από τον Μαρξ και τον Ένγκελς. Οικονομική βάση της αντίθεσης αυτής είναι η εκμετάλλευση του χωριού από την πόλη, η απαλλοτρίωση των κτημάτων της αγροτιάς και η καταστροφή της πλειοψηφίας του αγροτικού πληθυσμού από τη γρήγορη ανάπτυξη της βιομηχανίας, του εμπορίου, του πιστωτικού συστήματος στον καπιταλισμό. Γι' αυτό, την αντίθεση ανάμεσα στην πόλη και το χωριό στον καπιταλισμό, πρέπει να τη θεωρούμε σαν αντίθεση συμφερόντων. Πάνω στη βάση αυτή γεννήθηκε η εχθρική στάση του χωριού προς την πόλη και γενικά προς τους «κατοίκους της πόλης».

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι με την εξάλειψη του καπιταλισμού και του συστήματος της εκμετάλλευσης, με την ενίσχυση του σοσιαλιστικού καθεστώτος στη χώρα μας, θα έπρεπε να εξαφανιστεί και η αντίθεση συμφερόντων ανάμεσα στην πόλη και το χωριό, ανάμεσα στη βιομηχανία και στην αγροτική οικονομία. Έτσι και έγινε. Η τεράστια βοήθεια προς την αγροτιά μας από μέρους της σοσιαλιστικής πόλης, από μέρους της εργατικής μας τάξης που αποδείχτηκε στην πράξη με την κατάργηση των τσιφλικάδων και των κουλάκων, δυνάμωσε τη βάση για τη συμμαχία της εργατικής τάξης και της αγροτιάς και ο συστηματικός εφοδιασμός της αγροτιάς και των κολχόζ της με πρώτης τάξεως τρακτέρ και άλλες μηχανές, μετέτρεψε τη συμμαχία της εργατικής τάξης και της αγροτιάς σε φιλία ανάμεσα τους. Φυσικά, οι εργάτες και η κολχόζνικη αγροτιά παρ' όλα αυτά αποτελούν δύο τάξεις, που ξεχωρίζουν η μια από την άλλη από την ίδια τους τη θέση. Όμως, αυτή η διαφορά με κανέναν τρόπο δεν αδυνατίζει τη φιλία τους. Αντίθετα, τα συμφέροντα τους βρίσκονται σε μια κοινή κατεύθυνση, στην κατεύθυνση της ενίσχυσης του σοσιαλιστικού καθεστώτος και της νίκης του κομμουνισμού. Γι' αυτό δεν είναι εκπληκτικό ότι από την παλιά δυσπιστία κι ακόμα περισσότερο από το μίσος του χωριού προς την πόλη δεν έμεινε ούτε ίχνος.

Όλα αυτά σημαίνουν ότι δεν υπάρχει πια έδαφος για μια αντίθεση ανάμεσα στην πόλη και το χωριό, ανάμεσα στη βιομηχανία και την αγροτική οικονομία, στο τωρινό σοσιαλιστικό μας καθεστώς.

Αυτό φυσικά δεν πάει να πει ότι η εκμηδένιση της αντίθεσης ανάμεσα στην πόλη και το χωριό, πρέπει να οδηγήσει στην «καταστροφή των μεγάλων πόλεων» (βλ. *Αντι-Ντίρινγκ* του Έν-γκελς). Οι μεγάλες πόλεις όχι μόνο δε θα καταστραφούν, αλλά θα εμφανιστούν και καινούργιες μεγάλες πόλεις, σαν κέντρα μεγαλύτερης ακόμη ανάπτυξης του πολιτισμού, σαν κέντρα όχι μόνο της μεγάλης βιομηχανίας, αλλά και της επεξεργασίας των αγροτικών προϊόντων και ισχυρής ανάπτυξης όλων των κλάδων της βιομηχανίας τροφίμων. Το γεγονός αυτό θα διευκολύνει την πολιτιστική άνθηση της χώρας και θα οδηγήσει στην εξίσωση των συνθηκών της ζωής στην πόλη και το χωριό.

Ανάλογη κατάσταση έχουμε με το πρόβλημα της εξάλειψης της αντίθεσης ανάμεσα στην πνευματική και τη σωματική εργασία. Το πρόβλημα αυτό, επίσης, είναι ένα γνωστό πρόβλημα που έχει από παλιά τεθεί από τον Μαρξ και τον Ένγκελς. Οικονομική βάση της αντίθεσης ανάμεσα στην πνευματική και τη σωματική εργασία, είναι η εκμετάλλευση των ανθρώπων της σωματικής εργασίας από μέρους εκείνων που αντιπροσωπεύουν την πνευματική εργασία. Είναι σ' όλους γνωστό το χάσμα που υπάρχει στον καπιταλισμό ανάμεσα στους σωματικά εργαζόμενους ανθρώπους στις επιχειρήσεις και στο διοικητικό προσωπικό. Είναι γνωστό ότι πάνω στη βάση αυτού του χάσματος αναπτύχθηκαν σχέσεις εχθρικές των εργατών προς το διευθυντή, τον αρχιεργάτη, το μηχανικό και το υπόλοιπο τεχνικό προσωπικό, που τους έβλεπαν σαν εχθρούς τους. Είναι φανερό ότι με την εξάλειψη του καπιταλισμού και του συστήματος της εκμετάλλευσης, θα έπρεπε να εξαφανιστεί και η αντίθεση συμφερόντων ανάμεσα στη σωματική και την πνευματική εργασία. Και πραγματικά εξαφανίστηκε στο σύγχρονο σοσιαλιστικό μας καθεστώς. Τώρα οι άνθρωποι της σωματικής εργασίας και το διοικητικό προσωπικό δεν είναι εχθροί, αλλά σύντροφοι και φίλοι, μέλη μιας ενιαίας παραγωγικής κολεκτίβας, που εξίσου ενδιαφέρονται για την επιτυχία και τη βελτίωση της παραγωγής. Από την παλιά έχθρα ανάμεσα τους δεν έμεινε ούτε ίχνος.

Εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα έχει το πρόβλημα της εξαφάνισης των διαφορών ανάμεσα στην πόλη (βιομηχανία) και το χωριό (αγροτική οικονομία), ανάμεσα στη σωματική και την πνευματική εργασία. Το πρόβλημα αυτό δεν τέθηκε από τους κλασικούς του μαρξισμού. Αυτό είναι ένα πρόβλημα καινούργιο, που τέθηκε από την πράξη της σοσιαλιστικής μας οικοδόμησης.

Είναι, άραγε, φανταστικό το πρόβλημα αυτό, έχει μήπως για μας καμιά πρακτική ή θεωρητική σημασία; Όχι, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το πρόβλημα αυτό είναι φανταστικό. Αντίθετα, για μας σε μεγάλο βαθμό είναι ένα σοβαρό πρόβλημα.

Αν πάρουμε, π.χ., τη διαφορά ανάμεσα στην αγροτική οικονομία και τη βιομηχανία, τότε θα καταλήξουμε στο συμπέρασμα πως στη χώρα μας όχι μόνο οι συνθήκες εργασίας στην αγροτική οικονομία διαφέρουν από τις συνθήκες εργασίας στη βιομηχανία, αλλά πριν απ' όλα και κατά κύριο λόγο πως στη βιομηχανία έχουμε κοινωνική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και στο προϊόν της παραγωγής, τη στιγμή που στην αγροτική οικονομία έχουμε όχι κοινωνική, αλλά ομαδική, κολχόζνικη ιδιοκτησία. Έχουμε κιόλας πει ότι αυτή η κατάσταση οδηγεί στη διατήρηση της εμπορευματικής κυκλοφορίας, ότι μονάχα με την εξαφάνιση αυτής της διαφοράς ανάμεσα στη βιομηχανία και την αγροτική οικονομία μπορεί να εξαφανιστεί η εμπορευματική παραγωγή με όλα τα επακόλουθα που απορρέουν απ' αυτήν. Επομένως, δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς ότι η εξάλειψη αυτής της ουσιαστικής διαφοράς ανάμεσα στην αγροτική οικονομία και τη βιομηχανία πρέπει να έχει για μας πρωταρχική σημασία.

Το ίδιο χρειάζεται να πούμε για το πρόβλημα της εξάλειψης της ουσιαστικής διαφοράς που υπάρχει ανάμεσα στην πνευματική εργασία και τη σωματική εργασία. Το πρόβλημα αυτό έχει για μας, επίσης, πρωταρχική σημασία. Πριν αρχίσει να αναπτύσσεται η μαζική σοσιαλιστική άμιλλα, η αύξηση της παραγωγής γινόταν στη χώρα μας με τριγμούς, και πολλοί σύντροφοι βάζανε ζήτημα ακόμα και για επιβράδυνση των ρυθμών ανάπτυξης της βιομηχανίας. Αυτό εξηγείται κατά κύριο λόγο από το γεγονός ότι το πολιτιστικό-τεχνικό επίπεδο των εργατών ήταν πολύ χαμηλό και έμενε πολύ πίσω από το επίπεδο του τεχνικού προσωπικού. Το πράγμα, όμως, άλλαξε ριζικά, ύστερα και από τότε που η σοσιαλιστική άμιλλα πήρε στη χώρα μας χαρακτήρα μαζικό. Ακριβώς ύστερα απ' αυτό, η βιομηχανία τράβηξε μπροστά με ειαταχυνόμενους ρυθμούς. Γιατί η σοσιαλιστική άμιλλα πήρε μαζικό χαρακτήρα; Διότι ανάμεσα στους εργάτες βρέθηκαν ολόκληρες ομάδες συντρόφων που όχι μόνο κατακτήσανε έναν ελάχιστο αριθμό τεχνικών γνώσεων, αλλά προχώρησαν παραπέρα, ανέβηκαν στο ίδιο επίπεδο με το τεχνικό προσωπικό, άρχισαν να διορθώνουν τους τεχνικούς και τους μηχανικούς, να σπάνε τις υπάρχουσες νόρμες σαν παλιωμένες, να εισάγουν καινούργιες πιο συγχρονισμένες νόρμες κλπ. Τι θα γινόταν, αν όχι ξεχωριστές ομάδες εργατών, αλλά η πλειοψηφία των εργατών ανέβαζε το πολιτιστικό-τεχνικό της επίπεδο μέχρι το επίπεδο του μηχανικού-τεχνικού προσωπικού; Η βιομηχανία μας θα ανέβαινε σε ύψη απλησίαστα για τη βιομηχανία των άλλων χωρών. Επομένως, δεν μπορεί ν' αρνηθεί κανείς ότι η εξάλειψη της ουσιαστικής διαφοράς ανάμεσα στην πνευματική και τη σωματική εργασία μέσω της ανύψωσης του πολιτιστικού-τεχνικού επιπέδου των εργατών μέχρι το επίπεδο του τεχνικού προσωπικού δεν μπορεί παρά να έχει για μας πρωταρχική σημασία.

Μερικοί σύντροφοι υποστηρίζουν ότι με τον καιρό θα εξαλειφθεί όχι μόνο η ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στη βιομηχανία και την αγροτική οικονομία, ανάμεσα στη σωματική και στην πνευματική εργασία, αλλά ότι θα εξαλειφθεί κάθε διαφορά ανάμεσα τους. Αυτό δεν είναι σωστό. Η εξάλειψη της ουσιαστικής διαφοράς ανάμεσα στη βιομηχανία και την αγροτική οικονομία δεν μπορεί να οδηγήσει στην εξάλειψη κάθε διαφοράς ανάμεσα τους. Κάποια διαφορά, αν και όχι ουσιαστική, οπωσδήποτε θα παραμείνει, μια και υπάρχει διαφορά στις συνθήκες δουλειάς στη βιομηχανία και την αγροτική οικονομία. Ακόμα και μέσα στη βιομηχανία, αν πάρουμε υπόψη μας τους διαφόρους κλάδους της, οι συνθήκες δουλειάς δεν είναι παντού οι ίδιες: οι συνθήκες δουλειάς, π.χ., των ανθρακωρύχων διαφέρουν από τις συνθήκες δουλειάς των εργατών ενός μηχανοποιημένου εργοστασίου παπουτσιών, οι συνθήκες δουλειάς των μεταλλωρύχων διαφέρουν από τις συνθήκες δουλειάς των μηχανουργών. Αν αυτό είναι σωστό, τότε για ένα λόγο παραπάνω θα πρέπει να διατηρηθεί κάποια διαφορά ανάμεσα στη βιομηχανία και την αγροτική οικονομία.

Το ίδιο ακριβώς πρέπει να πούμε για τη διαφορά ανάμεσα στην πνευματική και τη σωματική εργασία. Η ουσιαστική διαφορά ανάμεσα τους με την έννοια του χάσματος στο πολιτιστικό-τεχνικό επίπεδο ασφαλώς θα εξαφανιστεί. Όμως, κάποια διαφορά, αν και όχι ουσιαστική, παρ' όλα αυτά θα διατηρηθεί έστω και για μόνο το λόγο ότι οι συνθήκες δουλειάς του διοικητικού προσωπικού των επιχειρήσεων δεν είναι ίδιες με τις συνθήκες δουλειάς των εργατών.

Οι σύντροφοι που υποστηρίζουν το αντίθετο είναι πιθανό να στηρίζονται σε μια γνωστή διατύπωση σε μερικές μου ομιλίες, όπου γίνεται λόγος για εξάλειψη της διαφοράς ανάμεσα στη βιομηχανία και την αγροτική οικονομία, ανάμεσα στην πνευματική και τη σωματική εργασία, δίχως την επεξήγηση ότι πρόκειται για την εξάλειψη της *ουσιαστικής*, και όχι κάθε διαφοράς. Οι σύντροφοι κατάλαβαν με τέτοιο ακριβώς τρόπο τη διατύπωση μου, προϋποθέτοντας ότι σημαίνει την εξάλειψη κάθε διαφοράς. Όμως, αυτό πάει να πει ότι η διατύπωση δεν ήταν ακριβής, δεν ήταν ικανοποιητική. Πρέπει να την απορρίψουμε και να την αντικαταστήσουμε με μια άλλη διατύπωση, που να μιλάει για την εξάλειψη των ουσιαστικών διαφορών και τη διατήρηση των μη ουσιαστικών διαφορών ανάμεσα στη βιομηχανία και την αγροτική οικονομία, ανάμεσα στην πνευματική και τη σωματική εργασία.

5. Η κατάρρευση της ενιαίας παγκόσμιας αγοράς και το βάθεμα της κρίσης στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα

Σαν βασικότερο οικονομικό αποτέλεσμα του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και των συνεπειών του πάνω στην οικονομία πρέπει να θεωρήσουμε την κατάρρευση της ενιαίας καθολικής παγκόσμιας αγοράς. Το γεγονός αυτό καθόρισε το παραπέρα βάθεμα της γενικής κρίσης του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος.

Ο ίδιος ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος γεννήθηκε από την κρίση αυτή. Καθένας από τους δυο καπιταλιστικούς συνασπισμούς που ήρθαν μεταξύ τους σε σύγκρουση στη διάρκεια του πολέμου, λογάριζε να συντρίψει τον αντίπαλο του και να πετύχει την παγκόσμια κυριαρχία. Με τον τρόπο αυτό ζητούσαν διέξοδο από την κρίση. Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής λογάριζαν να βγάλουν απ' τη μέση τους πιο επικίνδυνους ανταγωνιστές τους, τη Γερμανία και την Ιαπωνία, ν' αρπάξουν τις ξένες αγορές, τις παγκόσμιες πηγές πρώτων υλών και να πετύχουν την παγκόσμια κυριαρχία.

Ο πόλεμος, ωστόσο, δε δικαίωσε τις ελπίδες αυτές. Είναι αλήθεια πως η Γερμανία και η Ιαπωνία βγήκαν από τη μέση σαν ανταγωνιστές των τριών μεγαλύτερων καπιταλιστικών χωρών: των ΗΠΑ, της Αγγλίας και της Γαλλίας. Ταυτόχρονα, όμως, αποχωρίστηκαν από το καπιταλιστικό σύστημα η Κίνα κι οι άλλες λαϊκοδημοκρατικές χώρες στην Ευρώπη, σχηματίζοντας μαζί με τη Σοβιετική Ένωση ένα ενιαίο και ισχυρό σοσιαλιστικό στρατόπεδο, που στέκεται αντιμέτωπο στο στρατόπεδο του καπιταλισμού. Οικονομική συνέπεια της ύπαρξης των δύο αντιμέτωπων στρατοπέδων ήταν το ότι κατέρρευσε η ενιαία καθολική παγκόσμια αγορά κι έχουμε τώρα σαν αποτέλεσμα του γεγονότος αυτού δύο παράλληλες παγκόσμιες αγορές, που, επίσης, είναι αντιμέτωπες η μια στην άλλη.

Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι οι ΗΠΑ και η Αγγλία με τη Γαλλία οι ίδιες βοήθησαν, φυσικά παρά τη θέληση τους, στη διαμόρφωση και στο δυνάμωμα της νέας παράλληλης παγκόσμιας αγοράς. Υποβάλανε σε οικονομικό αποκλεισμό την ΕΣΣΔ, την Κίνα και τις ευρωπαϊκές λαϊκοδημοκρατικές χώρες, που δεν είχαν μπει στο σύστημα του «Σχεδίου Μάρσαλ», νομίζοντας πως έτσι θα τις πνίξουν. Στην πράξη, όμως, είχαμε σαν αποτέλεσμα, όχι το πνίξιμο, αλλά το δυνάμωμα της καινούργιας παγκόσμιας αγοράς.

Παρ' όλα αυτά, το βασικό σ' αυτήν την υπόθεση δεν ήταν φυσικά ο οικονομικός αποκλεισμός, αλλά το ότι στην περίοδο μετά τον πόλεμο οι χώρες αυτές συνενώθηκαν οικονομικά και έβαλαν σε κίνηση την οικονομική συνεργασία και την αμοιβαία βοήθεια. Η πείρα της συνεργασίας αυτής αποδεικνύει πως καμιά καπιταλιστική χώρα δε θα μπορούσε να δώσει μια τέτοια αποτελεσματική και τεχνικά ειδικευμένη βοήθεια προς τις λαϊκοδημοκρατικές χώρες, σαν αυτή που τους έδωσε η Σοβιετική Ένωση. Και το ζήτημα δεν είναι μονάχα πως η βοήθεια αυτή είναι εξαιρετικά φτηνή και τεχνικά άριστης ποιότητας. Το ζήτημα πριν απ' όλα είναι ότι στη βάση αυτής της συνεργασίας υπάρχει η πιο ειλικρινής επιθυμία να βοηθήσει ο ένας τον άλλον και να επιτευχθεί μια γενική οικονομική άνοδος. Το αποτέλεσμα είναι να έχουμε γρήγορους ρυθμούς ανάπτυξης της βιομηχανίας σ' αυτές τις χώρες. Μπορούμε να πούμε με πεποίθηση ότι με τέτοιους ρυθμούς ανάπτυξης της βιομηχανίας, τα πράγματα γρήγορα θα προχωρήσουν μέχρι το σημείο που οι χώρες αυτές όχι μόνο δε θα χρειάζονται να εισάγουν εμπορεύματα απ' τις καπιταλιστικές χώρες, αλλά αντίθετα οι ίδιες θα αισθανθούν την ανάγκη να εξάγουν τα πλεονάζοντα εμπορεύματα της παραγωγής τους.

Όμως, από δω βγαίνει το συμπέρασμα ότι η σφαίρα εκμετάλλευσης των παγκόσμιων πηγών πρώτων υλών από τις μεγαλύτερες καπιταλιστικές χώρες (ΗΠΑ, Αγγλία, Γαλλία), όχι μόνο δε θα επεκτείνεται, αλλά αντίθετα θα περιορίζεται, ότι οι συνθήκες της παγκόσμιας αγοράς κατανάλωσης θα χειροτερεύουν γι' αυτές τις χώρες και ότι τα αδιάθετα προϊόντα των επιχειρήσεων σ' αυτές τις χώρες θα μεγαλώνουν. Στο γεγονός αυτό ακριβώς συνίσταται το βάθεμα της γενικής κρίσης του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος σε σχέση με την κατάρρευση της παγκόσμιας αγοράς.

Αυτό το νιώθουν οι ίδιοι οι καπιταλιστές, γιατί είναι δύσκολο να μη νιώσει κανείς την απώλεια αγορών σαν την ΕΣΣΔ και την Κίνα. Προσπαθούν να ξεπεράσουν αυτές τις δυσκολίες με το «Σχέδιο Μάρσαλ», με τον πόλεμο στην Κορέα, με το κυνήγι των εξοπλισμών, με τη στρατιωτικοποίηση της βιομηχανίας. Όμως, αυτό μοιάζει με τον πνιγμένο που πιάνεται από τα μαλλιά του.

Σε σχέση με την κατάσταση αυτή παρουσιάστηκαν στους οικονομολόγους δύο προβλήματα:

α) Μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι εξακολουθεί ακόμα να ισχύει η γνωστή θέση του Στάλιν για τη σχετική σταθερότητα των αγορών στην περίοδο της γενικής κρίσης του καπιταλισμού, που είχε διατυπωθεί πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο;

β) Μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι εξακολουθεί να ισχύει η γνωστή θέση του Λένιν, που τη διατύπωσε την άνοιξη του 1916, για το ότι παρά την αποσύνθεση του καπιταλισμού, «στο σύνολο του ο καπιταλισμός αναπτύσσεται πολύ γρηγορότερα από πριν»;

Νομίζω πως δεν μπορεί πια να υποστηρίξει κανείς τις θέσεις αυτές. Αν πάρουμε υπόψη μας τις καινούργιες συνθήκες που προέκυψαν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, πρέπει να θεωρήσουμε ότι και οι δυο αυτές θέσεις έπαψαν να ισχύουν.

6. Το αναπόφευκτο των πολέμων ανάμεσα στις καπιταλιστικές χώρες

Μερικοί σύντροφοι υποστηρίζουν ότι εξαιτίας της ανάπτυξης νέων διεθνών συνθηκών ύστερα από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι πόλεμοι ανάμεσα στις καπιταλιστικές χώρες έπαψαν να είναι αναπόφευκτοι. Θεωρούν ότι οι αντιθέσεις ανάμεσα στο στρατόπεδο του σοσιαλισμού και στο στρατόπεδο του καπιταλισμού είναι δυνατότερες από τις αντιθέσεις ανάμεσα στις καπιταλιστικές χώρες, ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής έχουν υποδουλώσει σε αρκετό βαθμό τις άλλες καπιταλιστικές χώρες, ώστε να μην τους επιτρέψουν να αλληλοσυγκρουστούν και να αλληλοεξασθενήσουν, ότι οι

προοδευτικοί άνθρωποι του καπιταλισμού διδάχτηκαν αρκετά από την πείρα δύο παγκόσμιων πολέμων, που προξένησαν σοβαρές καταστροφές σ' όλο τον καπιταλιστικό κόσμο, ώστε να μην επιτρέψουν να συρθούν και πάλι οι καπιταλιστικές χώρες σ' έναν πόλεμο μεταξύ τους, ότι χάρη σ' όλα αυτά οι πόλεμοι ανάμεσα στις καπιταλιστικές χώρες έπαψαν να είναι αναπόφευκτοι.

Οι σύντροφοι αυτοί κάνουν λάθος. Βλέπουν τα εξωτερικά γεγονότα που γυαλίζουν στην επιφάνεια και δε βλέπουν τις βαθύτερες δυνάμεις, που αν και δρουν σχεδόν απαρατήρητα, ωστόσο είναι αυτές που πρόκειται να καθορίσουν την πορεία των γεγονότων.

Εξωτερικά, όλα τάχατες είναι «ρόδινα»: Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής πέρασαν το χαλινάρι στη Δυτική Ευρώπη, την Ιαπωνία και τις άλλες καπιταλιστικές χώρες. Η Γερμανία (Δυτική), η Αγγλία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ιαπωνία, που βρίσκονται κάτω απ' το πέλμα των ΗΠΑ, εκτελούν υπάκουα τις εντολές των ΗΠΑ. Όμως, θα ήταν λάθος να νομίσουμε πως αυτή η «ρόδινη κατάσταση» θα διατηρηθεί στον «αίωνα τον άπαντα», πως οι χώρες αυτές θα υπομένουν δίχως τέλος την κυριαρχία και την καταπίεση των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, πως δε θα δοκιμάσουν ν' αποσπαστούν απ' την αμερικανική σκλαβιά και να μπουν στο δρόμο της ανεξάρτητης ανάπτυξης.

Ας πάρουμε πριν απ' όλα την Αγγλία και τη Γαλλία. Δε χωράει αμφιβολία πως οι χώρες αυτές είναι ιμπεριαλιστικές. Δε χωράει αμφιβολία ότι οι φτηνές πρώτες ύλες και οι εξασφαλισμένες αγορές κατανάλωσης έχουν για τις χώρες αυτές πρωταρχική σημασία. Είναι δυνατόν ποτέ να υποθέσουμε ότι θα υπομένουν ατελείωτα τη σημερινή κατάσταση, όταν οι Αμερικανοί, κάτω απ' το θόρυβο της «βοήθειας» σύμφωνα με τη γραμμή του «Σχεδίου Μάρσαλ», εισχωρούν βαθιά στην οικονομία της Αγγλίας και της Γαλλίας, προσπαθώντας να τις μετατρέψουν σε εξάρτημα της οικονομίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, όταν το αμερικανικό κεφάλαιο αρπάζει τις πρώτες ύλες και τις αγορές κατανάλωσης στις αγγλογαλλικές αποικίες και προξενεί μ' αυτόν τον τρόπο καταστροφή στα υψηλά κέρδη των Αγγλογάλλων καπιταλιστών; Δε θα 'ταν πιο σωστό να πούμε ότι η καπιταλιστική Αγγλία και αμέσως ύστερα απ' αυτήν η καπιταλιστική Γαλλία, θα βρεθούν τελικά αναγκασμένες ν' αποσπαστούν από το αγκάλιασμα των ΗΠΑ και να έρθουν σε σύγκρουση μαζί τους, για να εξασφαλίσουν μια ανεξάρτητη θέση και, φυσικά, υψηλά κέρδη;

Ας περάσουμε στις κυριότερες από τις ηττημένες χώρες, στη Γερμανία (τη Δυτική) και την Ιαπωνία. Οι χώρες αυτές ζουν μέσα σε άθλιες συνθήκες, κάτω από την μπότα του αμερικανικού ιμπεριαλισμού. Η βιομηχανία τους κι η αγροτική οικονομία τους, το εμπόριο τους, η εξωτερική και εσωτερική πολιτική τους, όλη τους η ύπαρξη, είναι αλυσοδεμένα κάτω από το «καθεστώς» της αμερικανικής κατοχής. Κι όμως, οι χώρες αυτές ήταν μέχρι χτες ακόμα μεγάλες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις, που έσεισαν τα θεμέλια της κυριαρχίας της Αγγλίας, των ΗΠΑ, της Γαλλίας, στην Ευρώπη και στην Ασία. Το να νομίζουμε πως οι χώρες αυτές δε θα δοκιμάσουν και πάλι να σηκωθούν και να σταθούν στα πόδια τους, να ρίξουν το «καθεστώς» των ΗΠΑ και να βγουν στο δρόμο της ανεξάρτητης ανάπτυξης, σημαίνει ότι πιστεύουμε στα θαύματα.

Λένε ότι οι αντιθέσεις ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό είναι δυνατότερες από τις αντιθέσεις ανάμεσα στις καπιταλιστικές χώρες. Θεωρητικά, αυτό είναι φυσικά σωστό. Αυτό είναι σωστό όχι μονάχα τώρα, στη σημερινή εποχή, αυτό ήταν σωστό, επίσης, και πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Κι αυτό λίγο-πολύ το καταλάβαιναν κι οι ηγέτες των καπιταλιστικών χωρών. Και παρ' όλα αυτά ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος άρχισε όχι από τον πόλεμο με την ΕΣΣΔ, αλλά από τον πόλεμο ανάμεσα στις καπιταλιστικές χώρες. Γιατί; Γιατί, πρώτ' απ' όλα, ο πόλεμος με την ΕΣΣΔ, που είναι χώρα σοσιαλιστική, είναι πιο επικίνδυνος για τον καπιταλισμό από τον πόλεμο ανάμεσα στις καπιταλιστικές χώρες, διότι αν ο πόλεμος ανάμεσα στις καπιταλιστικές χώρες βάζει μόνο ζήτημα επικράτησης ορισμένων καπιταλιστικών χωρών πάνω σε άλλες καπιταλιστικές χώρες, ο πόλεμος με την ΕΣΣΔ, υποχρεωτικά, πρέπει να βάλει ζήτημα ύπαρξης του ίδιου του καπιταλισμού. Γιατί, κατά δεύτερο λόγο, οι καπιταλιστές, αν και θορυβούν από λόγους προπαγάνδας για την επιθετικότητα της Σοβιετικής Ένωσης, οι ίδιοι δεν πιστεύουν στην επιθετικότητα της, μια και διαπιστώνουν την ειρηνική πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης και ξέρουν ότι η ίδια η Σοβιετική Ένωση δεν πρόκειται να επιτεθεί ενάντια στις καπιταλιστικές χώρες.

Ύστερα από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, επίσης, θεωρούσαν ότι η Γερμανία βγήκε τελειωτικά εκτός μάχης, έτσι όπως ακριβώς και σήμερα, μερικοί σύντροφοι νομίζουν πως η Ιαπωνία και η Γερμανία βγήκαν τελειωτικά εκτός μάχης. Τότε, επίσης, μιλούσαν και θορυβούσαν στον τύπο για το ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής πέρασαν τα χαλινάρια στην Ευρώπη, ότι η Γερμανία δεν μπορεί πια να σηκωθεί και να σταθεί στα πόδια της, ότι από δω και μπρος πόλεμοι ανάμεσα στις καπιταλιστικές χώρες δεν είναι πια πιθανοί. Όμως, παρ' όλα αυτά, η Γερμανία σηκώθηκε και στάθηκε στα πόδια της σαν μια μεγάλη δύναμη, κάπου 15-20 χρόνια ύστερα απ' την ήττα της, αφού αποσπάστηκε απ' τη σκλαβιά και μπήκε στο δρόμο της ανεξάρτητης ανάπτυξης. Είναι, επίσης, χαρακτηριστικό ότι δεν ήταν κανένας άλλος παρά η ίδια η Αγγλία κι οι ίδιες οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, που βοήθησαν τη Γερμανία να σηκωθεί οικονομικά και να υψώσει το

στρατιωτικοοικονομικό δυναμικό της. Φυσικά, οι ΗΠΑ κι η Αγγλία βοηθώντας τη Γερμανία να σηκωθεί οικονομικά, είχαν ταυτόχρονα υπόψη τους να στρέψουν την ανασυγκροτημένη πια Γερμανία ενάντια στη Σοβιετική Ένωση, να τη χρησιμοποιήσουν ενάντια στη χώρα του σοσιαλισμού. Όμως, η Γερμανία έστρεψε πρώτα τις δυνάμεις της ενάντια στο αγγλο-γαλλο-αμερικανικό μπλοκ. Κι όταν η χιτλερική Γερμανία κήρυξε τον πόλεμο στη Σοβιετική Ένωση, τότε, το αγγλο-γαλλο-αμερικανικό μπλοκ, όχι μόνο δε συνενώθηκε με τη χιτλερική Γερμανία, αλλά αντίθετα αναγκάστηκε να συμμαχήσει με την ΕΣΣΔ ενάντια στη χιτλερική Γερμανία.

Επομένως, η πάλη των καπιταλιστικών χωρών για αγορές και η επιθυμία να πνίξουν τους ανταγωνιστές τους αποδείχτηκαν στην πράξη δυνατότερες από τις αντιθέσεις ανάμεσα στο στρατόπεδο του καπιταλισμού και το στρατόπεδο του σοσιαλισμού.

Γεννιέται το ερώτημα, ποια εγγύηση υπάρχει ότι η Γερμανία κι η Ιαπωνία δε θα σηκωθούν και πάλι στα πόδια τους, ότι δε θα δοκιμάσουν ν' αποσπαστούν από την αμερικανική σκλαβιά και να ζήσουν την ανεξάρτητη ζωή τους. Νομίζω πως τέτοιες εγγυήσεις δεν υπάρχουν.

Όμως από δω βγαίνει το συμπέρασμα ότι το αναπόφευκτο των πολέμων ανάμεσα στις καπιταλιστικές χώρες εξακολουθεί να ισχύει.

Λένε πως επειδή αναπτύχτηκαν στη σημερινή εποχή ισχυρές λαϊκές δυνάμεις για την υπεράσπιση της ειρήνης, ενάντια σ' έναν καινούργιο παγκόσμιο πόλεμο, η θέση του Λένιν για το ότι ο ιμπεριαλισμός αναπόφευκτα γεννάει πολέμους, πρέπει να θεωρηθεί σαν παλιωμένη. Αυτό δεν είναι σωστό.

Το σύγχρονο κίνημα της ειρήνης έχει σαν σκοπό του να ξεσηκώσει τις λαϊκές μάζες στον αγώνα για τη διαφύλαξη της ειρήνης, για την αποτροπή ενός καινούργιου παγκόσμιου πολέμου. Επομένως δεν έχει σαν σκοπό του την ανατροπή του καπιταλισμού και την εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού, περιορίζεται στους δημοκρατικούς σκοπούς της πάλης για τη διαφύλαξη της ειρήνης. Από την άποψη αυτή το σύγχρονο κίνημα για τη διαφύλαξη της ειρήνης διαφέρει απ' το κίνημα στην περίοδο του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου για τη μετατροπή του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο πόλεμο, γιατί το τελευταίο αυτό κίνημα προχωρούσε μακρύτερα και ακολουθούσε σοσιαλιστικούς σκοπούς.

Είναι δυνατό, κάτω από ορισμένες περιστάσεις, η πάλη για την ειρήνη να εξελιχτεί σε ορισμένα μέρη σε πάλη για το σοσιαλισμό, όμως αυτό δε θα 'ναι πια το σύγχρονο κίνημα για την ειρήνη, αλλά θα 'ναι κίνημα για την ανατροπή του καπιταλισμού.

Το πιο πιθανό απ' όλα είναι ότι το σύγχρονο κίνημα για την ειρήνη, σαν κίνημα για τη διαφύλαξη της ειρήνης, σε περίπτωση επιτυχίας θα οδηγήσει στην αποτροπή του *δοσμένου* πολέμου,* στην προσωρινή αναβολή του, στην προσωρινή διαφύλαξη της *δοσμένης* ειρήνης, στην παραίτηση της φιλοπόλεμης κυβέρνησης και στην αντικατάσταση της με άλλη κυβέρνηση, έτοιμη να διατηρήσει προσωρινά την ειρήνη. Αυτό είναι, φυσικά, καλό. Και μάλιστα πολύ καλό. Όμως, παρ' όλα αυτά δεν είναι αρκετό για να εκμηδενίσει το αναπόφευκτο των πολέμων γενικά ανάμεσα στις καπιταλιστικές χώρες. Δεν είναι αρκετό, γιατί παρ' όλες αυτές τις επιτυχίες του κινήματος για την υπεράσπιση της ειρήνης ο ιμπεριαλισμός διατηρείται, εξακολουθεί να ισχύει, επομένως εξακολουθεί να ισχύει, επίσης, και το αναπόφευκτο των πολέμων.

Για να καταργήσουμε το αναπόφευκτο των πολέμων, πρέπει να εξαλείψουμε τον ιμπεριαλισμό.

* Με το «δοσμένος πόλεμος» εννοείται ο πόλεμος μεταξύ καπιταλιστικών χωρών.

7. Το ζήτημα των βασικών οικονομικών νόμων του σύγχρονου καπιταλισμού και του σοσιαλισμού

Όπως είναι γνωστό, το ζήτημα των βασικών οικονομικών νόμων του καπιταλισμού και του σοσιαλισμού ανακινήθηκε αρκετές φορές στις συζητήσεις. Εκφράστηκαν διάφορες γνώμες πάνω σ' αυτό το σημείο, μέχρι τις πιο φανταστικές. Είναι αλήθεια ότι η πλειοψηφία αυτών που πήραν μέρος στη συζήτηση δεν αντέδρασε έντονα πάνω σ' αυτό το ζήτημα και δεν πάρθηκε καμιά απόφαση πάνω σ' αυτό το σημείο. Όμως, κανένας απ' αυτούς που πήραν μέρος στη συζήτηση δεν αρνήθηκε ότι υπάρχουν τέτοιοι νόμοι.

Υπάρχει, άραγε, βασικός οικονομικός νόμος του καπιταλισμού; Ναι, υπάρχει. Τι είδους νόμος είναι αυτός και σε τι συνίστανται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του; Βασικός οικονομικός νόμος του καπιταλισμού είναι ο νόμος εκείνος που

καθορίζει όχι μια οποιαδήποτε ξεχωριστή πλευρά είτε οποιοσδήποτε ξεχωριστές εξελίξεις της ανάπτυξης της καπιταλιστικής παραγωγής, αλλά όλες τις βασικές πλευρές και όλες τις βασικές εξελίξεις αυτής της ανάπτυξης, επομένως εκείνος που καθορίζει την ύπαρξη της καπιταλιστικής παραγωγής, την ουσία της.

Δεν είναι, άραγε, ο νόμος της αξίας ο βασικός οικονομικός νόμος του καπιταλισμού; Όχι. Ο νόμος της αξίας είναι πριν απ' όλα νόμος της εμπορευματικής παραγωγής. Υπήρχε πριν από τον καπιταλισμό και εξακολουθεί να υπάρχει, όπως και η εμπορευματική παραγωγή, ύστερα από την ανατροπή του καπιταλισμού, π.χ., στη χώρα μας, είναι αλήθεια με περιορισμένη σφαίρα ενέργειας. Φυσικά, ο νόμος της αξίας, που έχει πλατιά σφαίρα ενέργειας μέσα στις συνθήκες του καπιταλισμού, παίζει μεγαλύτερο ρόλο στην υπόθεση της ανάπτυξης της καπιταλιστικής παραγωγής, όμως όχι μόνο δεν καθορίζει την ύπαρξη της καπιταλιστικής παραγωγής και τις βάσεις του καπιταλιστικού κέρδους, αλλά ακόμα ούτε και βάζει τέτοια προβλήματα. Για το λόγο αυτό δεν μπορεί να είναι ο βασικός οικονομικός νόμος του σύγχρονου καπιταλισμού.

Για τους ίδιους λόγους, δεν μπορεί να είναι βασικός οικονομικός νόμος του καπιταλισμού ο νόμος του ανταγωνισμού και της αναρχίας στην παραγωγή, είτε ο νόμος της ανισόμετρης ανάπτυξης του καπιταλισμού στις διάφορες χώρες.

Λένε ότι ο νόμος του μέσου ποσοστού κέρδους είναι ο βασικός οικονομικός νόμος του σύγχρονου καπιταλισμού. Αυτό δεν είναι σωστό. Ο σύγχρονος καπιταλισμός, ο μονοπωλιακός καπιταλισμός, δεν μπορεί να ικανοποιηθεί με το μέσο κέρδος, που επιπλέον έχει την τάση να πέφτει εξαιτίας της ανύψωσης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου. Ο σύγχρονος μονοπωλιακός καπιταλισμός απαιτεί όχι το μέσο κέρδος αλλά το μέγιστο του κέρδους που του είναι απαραίτητο για να πραγματοποιεί περισσότερο ή λιγότερο κανονικά την πλατιά αναπαραγωγή.

Πιο πολύ πλησιάζει προς την έννοια του βασικού οικονομικού νόμου του καπιταλισμού ο νόμος της υπεραξίας, ο νόμος της γέννησης και της αύξησης του καπιταλιστικού κέρδους. Αυτός πραγματικά προκαθορίζει τα βασικά χαρακτηριστικά της καπιταλιστικής παραγωγής. Όμως, ο νόμος της υπεραξίας είναι πολύ γενικός νόμος, που δε θίγει το πρόβλημα του υψηλότερου ποσοστού κέρδους, του οποίου η εξασφάλιση αποτελεί όρο ανάπτυξης του μονοπωλιακού καπιταλισμού. Για να συμπληρώσουμε αυτό το κενό, πρέπει να συγκεκριμενοποιήσουμε το νόμο της υπεραξίας και να τον αναπτύξουμε παραπέρα, ώστε να προσαρμόζεται στις συνθήκες του μονοπωλιακού καπιταλισμού, παίρνοντας επιπλέον υπόψη μας ότι ο μονοπωλιακός καπιταλισμός δεν επιζητεί κάθε κέρδος, αλλά ακριβώς το ανώτατο κέρδος. Κι αυτό θα είναι ο βασικός οικονομικός νόμος του σύγχρονου καπιταλισμού.

Τα βασικά χαρακτηριστικά και οι βασικές απαιτήσεις του βασικού οικονομικού νόμου του σύγχρονου καπιταλισμού θα μπορούσαν να διατυπωθούν, π.χ., με τον εξής τρόπο: εξασφάλιση του ανώτατου καπιταλιστικού κέρδους μέσω της εκμετάλλευσης, της καταστροφής και της εξαθλίωσης της πλειοψηφίας του πληθυσμού της δοσμένης χώρας, μέσω της υποδούλωσης και της συστηματικής καταλήστευσης των λαών των άλλων χωρών, ιδιαίτερα των καθυστερημένων χωρών, τέλος, μέσω των πολέμων και της στρατιωτικοποίησης της λαϊκής οικονομίας που χρησιμοποιούνται για την εξασφάλιση των πιο υψηλότερων κερδών.

Λένε ότι το μέσο κέρδος θα μπορούσε, παρ' όλα αυτά, να θεωρηθεί πέρα για πέρα αρκετό για την καπιταλιστική ανάπτυξη μέσα στις σύγχρονες συνθήκες. Αυτό δεν είναι σωστό. Το μέσο κέρδος είναι το κατώτατο όριο αποδοτικότητας κάτω από το οποίο δεν είναι δυνατόν να υπάρξει καπιταλιστική παραγωγή. Όμως, θα ήταν αστέιο να νομίσουμε ότι οι επικεφαλής του σύγχρονου μονοπωλιακού καπιταλισμού, που αρπάζουν τις αποικίες, που υποδουλώνουν λαούς και που μηχανεύονται τον πόλεμο, επιδιώκουν να εξασφαλίσουν για τον εαυτό τους απλά και μόνο ένα μέσο κέρδος. Όχι, δεν είναι το μέσο κέρδος, ούτε το υπερκέρδος, που κατά κανόνα είναι μονάχα κάπως υψηλότερο από το μέσο κέρδος, αλλά ακριβώς το ανώτατο κέρδος είναι αυτό που παρουσιάζεται σαν κινητήρια δύναμη του μονοπωλιακού καπιταλισμού. Η ανάγκη ακριβώς να πετύχει τα ανώτατα κέρδη σπρώχνει το μονοπωλιακό καπιταλισμό σε τέτοια ριψοκίνδυνα βήματα, σαν την υποδούλωση και τη συστηματική καταλήστευση των αποικιών και άλλων καθυστερημένων χωρών, τη μετατροπή μιας σειράς ανεξάρτητων χωρών σε εξαρτημένες χώρες, την οργάνωση νέων πολέμων, που είναι για τους επικεφαλής του σύγχρονου καπιταλισμού η καλύτερη «μπίζνεσ» για να βγάλουν το ανώτατο κέρδος, τέλος, τις προσπάθειες κατάκτησης της παγκόσμιας οικονομικής κυριαρχίας.

Η σημασία του βασικού οικονομικού νόμου του καπιταλισμού βρίσκεται, ανάμεσα στ' άλλα, στο γεγονός ότι προσδιορίζοντας όλα τα βασικότερα φαινόμενα στην περιοχή της ανάπτυξης της καπιταλιστικής μεθόδου παραγωγής, τις ανόδους του και τις κρίσεις του, τις νίκες του και τις ήττες του, τα πλεονεκτήματα του και τα μειονεκτήματα του -ολόκληρη την πορεία της αντιφατικής του εξέλιξης- δίνει τη δυνατότητα να τα καταλάβουμε και να τα εξηγήσουμε.

Να ένα από τα πολυάριθμα «εκπληκτικά» παραδείγματα:

Είναι σ' όλους γνωστά τα γεγονότα από την ιστορία και την πράξη του καπιταλισμού που αποδείχνουν μια θυελλώδη ανάπτυξη της τεχνικής στον καπιταλισμό, όταν οι καπιταλιστές παρουσιάζονται σαν σηματοφόροι της προοδευτικής τεχνικής, σαν επαναστάτες στην περιοχή της ανάπτυξης της τεχνικής της παραγωγής. Είναι, όμως, επίσης γνωστά γεγονότα διαφορετικής φύσης, που αποδείχνουν ένα φρενάρισμα της ανάπτυξης της τεχνικής στον καπιταλισμό, όταν οι καπιταλιστές παρουσιάζονται σαν αντιδραστικοί στην περιοχή της ανάπτυξης της καινούργιας τεχνικής και περνούν συχνά στην εργασία του χεριού.

Πώς να εξηγήσουμε την αντίφαση αυτή που μας παρουσιάζεται; Μπορούμε να την εξηγήσουμε μόνο με το βασικό οικονομικό νόμο του σύγχρονου καπιταλισμού, δηλαδή με την ανάγκη της απόκτησης των ανώτατων κερδών. Ο καπιταλισμός υποστηρίζει τη νέα τεχνική όταν του υπόσχεται τα μεγαλύτερα δυνατά κέρδη. Ο καπιταλισμός είναι ενάντια στη νέα τεχνική και υποστηρίζει το πέρασμα στην εργασία του χεριού, όταν η νέα τεχνική δεν του υπόσχεται πια τα μεγαλύτερα δυνατά κέρδη.

Έτσι έχουν τα πράγματα με το βασικό οικονομικό νόμο του σύγχρονου καπιταλισμού.

Υπάρχει, άραγε, βασικός οικονομικός νόμος του σοσιαλισμού; Ναι, υπάρχει. Ποια είναι τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά και οι απαιτήσεις αυτού του νόμου; Τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά και οι απαιτήσεις του βασικού οικονομικού νόμου του σοσιαλισμού θα μπορούσαν, π.χ., να διατυπωθούν με τον εξής τρόπο: Εξασφάλιση της ανώτατης ικανοποίησης των διαρκώς αναπτυσσομένων υλικών και πολιτιστικών αναγκών ολόκληρης της κοινωνίας, μέσω της αδιάκοπης ανάπτυξης και τελειοποίησης της σοσιαλιστικής παραγωγής, πάνω στη βάση της πιο υψηλής τεχνικής.

Επομένως: Αντί για εξασφάλιση των ανώτατων κερδών, εξασφάλιση της ανώτατης ικανοποίησης των υλικών και πολιτιστικών αναγκών της κοινωνίας. Αντί για ανάπτυξη της παραγωγής με διακοπές από την άνοδο στην κρίση κι από την κρίση στην άνοδο, αδιάκοπη αύξηση της παραγωγής. Αντί για περιοδικές διακοπές στην ανάπτυξη της τεχνικής που συνοδεύονται από την καταστροφή των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας, αδιάκοπη τελειοποίηση της παραγωγής πάνω στη βάση της πιο υψηλής τεχνικής.

Λένε ότι βασικός οικονομικός νόμος του σοσιαλισμού είναι ο νόμος της ισόμετρης, της αναλογικής ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας. Αυτό δεν είναι σωστό. Η ισόμετρη ανάπτυξη της λαϊκής οικονομίας, καθώς και η σχεδιοποίηση της λαϊκής οικονομίας, που είναι περισσότερο ή λιγότερο πιστή αντανάκλαση αυτού του νόμου, δεν μπορούν να δώσουν τίποτε από μόνες τους, αν δεν είναι γνωστό για ποιο σκοπό συντελείται η ισόμετρη ανάπτυξη της λαϊκής οικονομίας, είτε αν ο σκοπός αυτός είναι ασαφής. Ο νόμος της ισόμετρης ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας μπορεί να δώσει το απαιτούμενο αποτέλεσμα, μονάχα στην περίπτωση όπου υπάρχει σκοπός, σύμφωνα με την πραγματοποίηση του οποίου επιτελείται η ισόμετρη ανάπτυξη της λαϊκής οικονομίας. Το σκοπό αυτό δεν μπορεί να τον δώσει από μόνος του ο νόμος της ισόμετρης ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας. Ακόμα περισσότερο δεν μπορεί να τον δώσει η σχεδιοποίηση της λαϊκής οικονομίας. Ο σκοπός αυτός περιέχεται στο βασικό οικονομικό νόμο του σοσιαλισμού με τη μορφή των απαιτήσεων του που εκτέθηκαν παραπάνω. Για το λόγο αυτό, οι ενέργειες του νόμου της ισόμετρης ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας μπορούν να πάρουν μεγάλη έκταση, μονάχα στην περίπτωση που θα στηρίζονται πάνω στο βασικό οικονομικό νόμο του σοσιαλισμού.

Όσον αφορά τη σχεδιοποίηση της λαϊκής οικονομίας, μπορεί τότε μόνο να πετύχει θετικά αποτελέσματα, αν εκπληρωθούν δύο όροι: α) Αν αυτή αντανάκλα σωστά τις απαιτήσεις του νόμου της ισόμετρης ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας, β) Αν αυτή συμμορφώνεται σε όλα τα σημεία με τις απαιτήσεις του βασικού οικονομικού νόμου του σοσιαλισμού.

8. Άλλα ζητήματα

1) Το ζήτημα του εξωοικονομικού εξαναγκασμού στη φεουδαρχία.

Ασφαλώς, ο εξωοικονομικός εξαναγκασμός έπαιξε το ρόλο του στην υπόθεση της ενίσχυσης της οικονομικής εξουσίας των τσιφλικάδων-φεουδαρχών, ωστόσο, όμως, δεν είναι αυτός που αποτελεί τη βάση της φεουδαρχίας, αλλά η φεουδαρχική ιδιοκτησία πάνω στη γη.

2) Το ζήτημα της ατομικής ιδιοκτησίας στα ατομικά αγροτικά νοικοκυριά των κολχόζνικων.

Θα ήταν λάθος να πούμε στο προσχέδιο του Εγχειριδίου, ότι «κάθε ατομικό αγροτικό νοικοκυριά των κολχόζνικων έχει για ατομική του χρήση μια αγελάδα, μερικά μικρά ζώα και πουλερικά». Στην πραγματικότητα, όπως είναι γνωστό, η αγελάδα,

τα μικρά ζώα, τα πουλερικά κλπ. βρίσκονται όχι σε ατομική χρήση, αλλά είναι προσωπική ιδιοκτησία του ατομικού νοικοκυριού του κολχόζνικου. Η έκφραση «σε ατομική χρήση» είναι παρμένη, όπως φαίνεται, από το πρότυπο καταστατικό του αγροτικού αρτέλ. Όμως, στο πρότυπο καταστατικό των αγροτικών αρτέλ έχει γίνει λάθος. Στο Σύνταγμα της ΕΣΣΔ, που είναι επεξεργασμένο πιο προσεκτικά, το πράγμα λέγεται αλλιώς. Συγκεκριμένα: «Κάθε ατομικό νοικοκυριό... έχει σε ατομική του ιδιοκτησία μια περιουσία συμπληρωματική στο μερίδιο του πάνω στο έδαφος του κολχόζ, που είναι: κατοικία, παραγωγικά ζώα, πουλερικά και μικρά αγροτικά εργαλεία.» Αυτό είναι, φυσικά, σωστό.

Θα έπρεπε, εκτός απ' αυτό, να πούμε πιο λεπτομερειακά ότι κάθε κολχόζνικος έχει για ατομική του ιδιοκτησία από μία έως όσες αγελάδες, ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες, τόσα πρόβατα, γίδες, χοίρους (επίσης από τόσο έως τόσο, ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες) και απεριόριστο αριθμό πουλερικών (πάπιες, χήνες, κότες, γαλοπούλες).

Αυτές οι λεπτομέρειες έχουν μεγάλη σημασία για τους ξένους συντρόφους μας, που θέλουν να ξέρουν με ακρίβεια, τι συγκεκριμένα έμεινε στο ατομικό αγροτικό νοικοκυριό των κολχόζνικων την ατομική τους ιδιοκτησία μετά την πραγματοποίηση στη χώρα μας της κολεκτιβοποίησης της αγροτικής οικονομίας.

3) Το ζήτημα της αξίας του γεώμορου που έδιναν οι χωρικοί ους τσιφλικάδες και επίσης το ζήτημα της αξίας των δαπα-ιν για την αγορά της γης.

Στο προσχέδιο του Εγχειριδίου αναφέρεται ότι σαν αποτέλεσμα της εθνικοποίησης της γης, «η αγροτιά απελευθερώθηκε ό τα γεώμορα που έδινε στους τσιφλικάδες από ένα ποσό περίπου 500 εκατομμύρια ρούβλια κάθε χρόνο». (Θα έπρεπε να πούμε «σε χρυσό»). Τον αριθμό αυτό θα έπρεπε να τον κάνουμε ακριβέστερο, γιατί αναφέρεται, όπως μου φαίνεται, όχι σ' ολόκληρη τη Ρωσία, αλλά μόνο στην πλειοψηφία των επαρχιών της Ρωσίας. Πρέπει επιπρόσθετα να έχουμε υπόψη μας ότι σε μια σειρά περιοχές της Ρωσίας το γεώμορο πληρωνόταν σε είδος, πράγμα που, όπως φαίνεται, δεν το υπολόγισαν οι συγγραφείς του Εγχειριδίου. Εκτός απ' αυτό πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι η αγροτιά δεν απελευθερώθηκε μονάχα από την πληρωμή του γεώμορου, αλλά και από τις χρονιάτικες δαπάνες για την αγορά της γης. Υπολογίζεται αυτό στο προσχέδιο του Εγχειριδίου; Μου φαίνεται ότι δεν υπολογίζεται και θα έπρεπε να υπολογιστεί.

4) Το ζήτημα της «συνάρθρωσης» των μονοπωλίων με τον κρατικό μηχανισμό.

Η έκφραση «συνάρθρωση» δεν ταιριάζει. Η έκφραση αυτή δείχνει επιφανειακά και περιγραφικά την προσέγγιση των μονοπωλίων και του κράτους, όμως δεν ξεσκεπάζει το οικονομικό νόημα αυτής της προσέγγισης. Η πραγματικότητα είναι ότι μέσα στην πορεία αυτής της προσέγγισης δε γίνεται μονάχα μια απλή συνάρθρωση, αλλά υποταγή του κρατικού μηχανισμού στα μονοπώλια. Γι' αυτό θα έπρεπε να βγει η λέξη «συνάρθρωση» και να αντικατασταθεί με τις λέξεις «υποταγή του κρατικού μηχανισμού στα μονοπώλια».

5) Το ζήτημα της χρησιμοποίησης μηχανών στην ΕΣΣΔ.

Στο προσχέδιο του Εγχειριδίου αναφέρεται ότι «στην ΕΣΣΔ οι μηχανές χρησιμοποιούνται σε όλες τις περιπτώσεις που εξοικονομούν εργασία στην κοινωνία». Αυτό δεν είναι καθόλου εκείνο που θα έπρεπε να ειπωθεί. Πρώτα-πρώτα, οι μηχανές στην ΕΣΣΔ εξοικονομούν πάντοτε εργασία στην κοινωνία και γι' αυτό δεν ξέρουμε περιπτώσεις κατά τις οποίες μέσα στις συνθήκες της ΕΣΣΔ να μην εξοικονομούσαν εργασία στην κοινωνία. Κατά δεύτερο λόγο, οι μηχανές δεν εξοικονομούν μόνο εργασία, αλλά συγχρόνως ελαφρώνουν την εργασία των εργατών και γι' αυτό μέσα στις συνθήκες της χώρας μας, σ' αντίθεση με ό,τι συμβαίνει μέσα στις συνθήκες του καπιταλισμού, οι εργάτες χρησιμοποιούν με μεγάλη προθυμία τις μηχανές στη διαδικασία της εργασίας.

Γι' αυτό θα έπρεπε να ειπωθεί ότι πουθενά δε χρησιμοποιούνται οι μηχανές τόσο πρόθυμα όσο στην ΕΣΣΔ, γιατί οι μηχανές εξοικονομούν εργασία στην κοινωνία και ελαφρώνουν τη δουλειά των εργατών, και, μια που στην ΕΣΣΔ δεν υπάρχει ανεργία, οι εργάτες χρησιμοποιούν με μεγάλη προθυμία τις μηχανές στη λαϊκή οικονομία.

6) Το ζήτημα των υλικών συνθηκών της εργατικής τάξης στις καπιταλιστικές χώρες.

Όταν μιλάνε για τις υλικές συνθήκες της εργατικής τάξης, έχουν συνήθως υπόψη τους τους απασχολημένους στην παραγωγή εργάτες και δεν υπολογίζουν την υλική κατάσταση του λεγόμενου εφεδρικού στρατού των ανέργων. Είναι σωστή μια τέτοια αντιμετώπιση του ζητήματος των υλικών συνθηκών της εργατικής τάξης; Νομίζω ότι δεν είναι σωστή. Όταν υπάρχει εφεδρικός στρατός ανέργων, του οποίου τα μέλη δεν έχουν πώς να ζήσουν παρά πουλώντας την εργατική τους δύναμη, τότε οι άνεργοι δεν μπορούν να μη θεωρηθούν ότι ανήκουν στην εργατική τάξη, όταν, όμως, θεωρηθούν ότι ανήκουν στην εργατική τάξη, τότε δεν είναι δυνατό οι άθλιες υλικές τους συνθήκες να μην επηρεάζουν τις υλικές

συνθήκες των εργατών που είναι απασχολημένοι στην παραγωγή. Νομίζω, για το λόγο αυτό, ότι για να χαρακτηρίσουμε τις υλικές συνθήκες της εργατικής τάξης στις καπιταλιστικές χώρες θα έπρεπε, επίσης, να πάρουμε υπόψη μας και την κατάσταση του εφεδρικού στρατού των ανέργων εργατών.

7) Το ζήτημα του εθνικού εισοδήματος.

Νομίζω ότι *απαραίτητα* θα έπρεπε να περιληφθεί στο προσχέδιο του Εγχειριδίου ένα νέο κεφάλαιο για το εθνικό εισόδημα.

8) Το ζήτημα του ειδικού κεφαλαίου στο Εγχειρίδιο για τον Λένιν και τον Στάλιν, σαν δημιουργούς της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού.

Νομίζω ότι το κεφάλαιο «Η μαρξιστική διδασκαλία για το σοσιαλισμό. Η δημιουργία από τους Β. Ι. Λένιν και Ι. Β. Στάλιν της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού», πρέπει να βγει από το Εγχειρίδιο. Δε χρειάζεται καθόλου στο Εγχειρίδιο, γιατί δε δίνει τίποτα το καινούργιο και μονάχα ωχρά επαναλαμβάνει αυτά που αναφέρονται πιο λεπτομερειακά στα προηγούμενα κεφάλαια του Εγχειριδίου.

Όσον αφορά τα υπόλοιπα ζητήματα, δεν έχω να κάνω άλλες παρατηρήσεις πάνω στις «προτάσεις» των συντρόφων Οστρο-βιτιάνοφ, Λεόντιεφ, Σεπίλοφ, Γκατόφσκι και άλλων.

9. Η διεθνής σημασία ενός μαρξιστικού εγχειριδίου της πολιτικής οικονομίας

Νομίζω ότι οι σύντροφοι δεν εκτιμούν όλη τη σημασία ενός μαρξιστικού εγχειριδίου της πολιτικής οικονομίας. Το εγχειρίδιο χρειάζεται όχι μόνο για τη σοβιετική μας νεολαία. Χρειάζεται ιδιαίτερα για τους κομμουνιστές όλων των χωρών και για ανθρώπους που συμπαθούν τους κομμουνιστές. Οι ξένοι σύντροφοι μας θέλουν να ξέρουν, με ποιον τρόπο αποσπαστήκαμε απ' την καπιταλιστική σκλαβιά, με ποιον τρόπο μεταμορφώσαμε την οικονομία της χώρας στο πνεύμα του σοσιαλισμού, πώς πετύχαμε τη φιλία με την αγροτιά, πώς πετύχαμε, ώστε η πριν από λίγο καιρό ακόμα φτωχή και αδύνατη χώρα μας να μετατραπεί σε χώρα πλούσια, ισχυρή, τι αντιπροσωπεύουν τα κολχόζ, γιατί, παρά την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής, δεν καταργούμε την εμπορευματική παραγωγή, το χρήμα, το εμπόριο κλπ. Θέλουν να ξέρουν όλα αυτά και πολλά άλλα, όχι από απλή περιέργεια, αλλά για να διδαχτούν από μας και να χρησιμοποιήσουν την πείρα μας για τη χώρα τους. Για το λόγο αυτό, η έκδοση ενός καλού μαρξιστικού εγχειριδίου πολιτικής οικονομίας έχει όχι μόνο εσωτερική πολιτική σημασία, αλλά και μεγάλη διεθνή σημασία.

Χρειάζεται επομένως ένα εγχειρίδιο που θα μπορούσε να χρησιμέψει σαν επιτραπέζιο βιβλίο της επαναστατικής νεολαίας όχι μόνο μέσα στη χώρα μας αλλά και στο εξωτερικό. Δεν πρέπει να είναι πολύ ογκώδες, γιατί ένα πολύ ογκώδες εγχειρίδιο δεν μπορεί να είναι επιτραπέζιο βιβλίο και θα είναι δύσκολο να το χωνέψει κανείς, να το κατακτήσει. Όμως, πρέπει να περιέχει όλα τα βασικά σημεία, που αφορούν τόσο την οικονομία της χώρας μας όσο και την οικονομία του καπιταλισμού και του αποικιακού συστήματος.

Μερικοί σύντροφοι πρότειναν στη διάρκεια της συζήτησης να μπει στο Εγχειρίδιο ολόκληρη σειρά από καινούργια κεφάλαια, οι ιστορικοί για την ιστορία, οι πολιτικοί για την πολιτική, οι φιλόσοφοι για τη φιλοσοφία, οι οικονομολόγοι για την οικονομία. Όμως, αυτό θα είχε σαν αποτέλεσμα να γίνει το Εγχειρίδιο ένα βιβλίο πολύ μεγάλων διαστάσεων. Αυτό, βέβαια, δεν μπορούμε να το επιτρέψουμε. Το Εγχειρίδιο χρησιμοποιεί την ιστορική μέθοδο για να εξηγήσει τα προβλήματα της πολιτικής οικονομίας, όμως αυτό δε σημαίνει ότι πρέπει να μετατρέψουμε το Εγχειρίδιο της πολιτικής οικονομίας σε ιστορία των οικονομικών σχέσεων.

Εμάς μας χρειάζεται ένα εγχειρίδιο με 500, το πολύ 600 σελίδες, όχι παραπάνω. Θα είναι ένα επιτραπέζιο βιβλίο για τη μαρξιστική πολιτική οικονομία, ένα ωραίο δώρο στους νέους κομμουνιστές όλων των χωρών.

Εξάλλου, αν πάρουμε υπόψη μας το ανεπαρκές επίπεδο μαρξιστικής ανάπτυξης της πλειοψηφίας των Κομμουνιστικών Κομμάτων των ξένων χωρών, ένα τέτοιο εγχειρίδιο θα μπορούσε να φανεί πολύ χρήσιμο, επίσης, και για τα όχι νεαρά κομμουνιστικά στελέχη των χωρών αυτών.

10. Πώς θα βελτιωθεί το προσχέδιο του Εγχειριδίου της πολιτικής οικονομίας

Μερικοί σύντροφοι στη διάρκεια της συζήτησης έψεξαν με πολύ πάθος το προσχέδιο του διδακτικού βιβλίου, κατηγορήσαν τους συγγραφείς του για λάθη και ελλείψεις, υποστήριξαν ότι το προσχέδιο απέτυχε. Αυτό είναι άδικο. Βέβαια, υπάρχουν λάθη και ελλείψεις στο διδακτικό βιβλίο, σχεδόν πάντοτε υπάρχουν σε μια μεγάλη εργασία. Όμως,

όπως κι αν έχει το πράγμα, η συντριπτική πλειοψηφία αυτών που πήραν μέρος στη συζήτηση, αναγνώρισε παρ' όλα αυτά ότι το προσχέδιο του Εγχειριδίου μπορεί να χρησιμεύσει σαν βάση του μελλοντικού Εγχειριδίου και χρειάζεται μονάχα μερικές διορθώσεις και συμπληρώσεις. Πραγματικά αξίζει και μόνο να συγκρίνει κανείς το προσχέδιο του Εγχειριδίου με τα εγχειρίδια της πολιτικής οικονομίας, που είναι σε κυκλοφορία, για να βγάλει το συμπέρασμα ότι το προσχέδιο του Εγχειριδίου στέκει ένα ολόκληρο κεφάλι ψηλότερα από τα εγχειρίδια που υπάρχουν. Κι εδώ βρίσκεται η μεγάλη αξία των συγγραφέων του προσχεδίου του Εγχειριδίου.

Νομίζω ότι για τη βελτίωση του προσχεδίου του Εγχειριδίου θα έπρεπε να ορίσουμε μια ολιγάριθμη επιτροπή, όπου να πάρουν μέρος όχι μόνο οι συγγραφείς του Εγχειριδίου και όχι μόνο οι οπαδοί της πλειοψηφίας αυτών που πήραν μέρος στη συζήτηση, αλλά και οι αντίπαλοι της πλειοψηφίας, οι σφοδροί επικριτές του προσχεδίου του Εγχειριδίου.

Καλό θα ήταν να έπαιρνε μέρος στην επιτροπή κι ένας έμπειρος στατιστικολόγος για να ελέγξει τους αριθμούς και να προσθέσει στο προσχέδιο καινούργιο στατιστικό υλικό, καθώς επίσης κι ένας έμπειρος νομομαθής για να ελέγξει την ακριβολογία των διατυπώσεων.

Τα μέλη της επιτροπής θα έπρεπε να απαλλαγούν προσωρινά από κάθε άλλη δουλειά, αφού προηγούμενα εξασφαλιστούν εντελώς από οικονομική άποψη, για να μπορέσουν ν' αφοσιωθούν ολοκληρωτικά στη δουλειά πάνω στο εγχειρίδιο.

Εκτός απ' αυτό, θα έπρεπε να οριστεί μια συντακτική επιτροπή, ας πούμε, από τρία άτομα, για την τελική σύνταξη του Εγχειριδίου. Αυτό είναι, επίσης, απαραίτητο για να επιτευχθεί ενότητα ύφους, που δυστυχώς δεν υπάρχει στο προσχέδιο του Εγχειριδίου.

Η προθεσμία, για να υποβληθεί έτοιμο στην ΚΕ το Εγχειρίδιο, είναι ένας χρόνος.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟ σ. Α. Ι. ΝΟΤΚΙΝ

Σύντροφε Νότκιν,

Δε βιάστηκα να σας απαντήσω, γιατί δε νομίζω ότι είναι επείγοντα τα ζητήματα που βάλατε. Κι ακόμα περισσότερο, γιατί υπάρχουν άλλα ζητήματα που έχουν βιαστικό χαρακτήρα, και τα οποία, φυσικά, αποσπούν την προσοχή απ' το γράμμα σας.

Απαντώ κατά σημεία.

Στο πρώτο σημείο.

Στις «Παρατηρήσεις» υπάρχει η γνωστή θέση ότι η κοινωνία δεν είναι ανίσχυρη, όταν αντιμετωπίζει τους νόμους της επιστήμης, ότι οι άνθρωποι μπορούν, αφού γνωρίσουν τους οικονομικούς νόμους, να τους χρησιμοποιήσουν για το συμφέρον της κοινωνίας. Εσείς υποστηρίζετε ότι η θέση αυτή δεν μπορεί να επεκταθεί σε άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς, ότι μπορεί να έχει ισχύ μονάχα στο σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό, ότι ο αυτόματος χαρακτήρας των οικονομικών εξελίξεων, π.χ., στον καπιταλισμό, δε δίνει στην κοινωνία τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει τους οικονομικούς νόμους για το συμφέρον της κοινωνίας.

Αυτό είναι λάθος. Στην εποχή της αστικής επανάστασης, π.χ., στη Γαλλία, η αστική τάξη χρησιμοποίησε ενάντια στη φεουδαρχία το γνωστό νόμο της υποχρεωτικής αντιστοιχίας των σχέσεων παραγωγής με το χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων, ανέτρεψε τις φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής, δημιούργησε καινούργιες, τις αστικές σχέσεις παραγωγής και έφερε αυτές τις σχέσεις παραγωγής σε αντιστοιχία με το χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων, που αναπτύχθηκαν μέσα στους κόλπους του φεουδαρχικού καθεστώτος. Η αστική τάξη το έκανε αυτό όχι εξαιτίας ιδιαίτερων ικανοτήτων της, αλλά επειδή ενδιαφερόταν ζωτικά γι' αυτό. Οι φεουδάρχες αντιστάθηκαν σ' αυτή την υπόθεση όχι εξαιτίας της βλακειάς τους, αλλά γιατί ενδιαφερόντουσαν ζωτικά να εμποδίσουν την πραγματοποίηση αυτού του νόμου.

Το ίδιο πρέπει να πούμε για τη σοσιαλιστική επανάσταση στη χώρα μας. Η εργατική τάξη χρησιμοποίησε το νόμο της υποχρεωτικής αντιστοιχίας των σχέσεων παραγωγής με το χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων, ανέτρεψε τις αστικές σχέσεις παραγωγής, δημιούργησε καινούργιες, σοσιαλιστικές σχέσεις παραγωγής και τις έφερε σε αντιστοιχία με το χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων. Μπόρεσε να το κάνει αυτό όχι εξαιτίας ιδιαίτερων ικανοτήτων της, αλλά επειδή ενδιαφερόταν ζωτικά γι' αυτή την υπόθεση. Η αστική τάξη, που από προοδευτική δύναμη, στην αυγή της αστικής

επανάστασης, κατάφερε κιάλας να μετατραπεί σε αντεπαναστατική δύναμη, αντιστάθηκε με κάθε τρόπο στην εφαρμογή αυτού του νόμου στη ζωή, αντιστάθηκε όχι εξαιτίας της ανοργανωσιάς της, ούτε γιατί ο αυτόματος χαρακτήρας των οικονομικών εξελίξεων την έσπρωξε να αντισταθεί, αλλά βασικά γιατί ενδιαφερόταν ζωτικά να μην εφαρμοστεί ο νόμος αυτός στη ζωή.

Επομένως:

1. Η χρησιμοποίηση των οικονομικών εξελίξεων, των οικονομικών νόμων για το συμφέρον της κοινωνίας πραγματοποιείται σε περισσότερο ή λιγότερο βαθμό, όχι μόνο στο σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό, αλλά και στους άλλους σχηματισμούς.
2. Η χρησιμοποίηση των οικονομικών νόμων παντού και πάντοτε στις ταξικές κοινωνίες έχει βάση ταξική, και σηματοφόρος της χρησιμοποίησης των οικονομικών νόμων για το συμφέρον της κοινωνίας είναι παντού και πάντοτε η προοδευτική τάξη, ενώ οι γερασμένες τάξεις αντιστέκονται σ' αυτό.

Η διαφορά σ' αυτό το ζήτημα ανάμεσα στο προλεταριάτο απ' τη μια μεριά, και τις άλλες τάξεις που πραγματοποίησαν στην πορεία της ιστορίας επαναστάσεις στις σχέσεις παραγωγής, από την άλλη, συνίσταται στο ότι τα ταξικά συμφέροντα του προλεταριάτου συνταυτίζονται με τα συμφέροντα της συντριπτικής πλειοψηφίας της κοινωνίας, γιατί η επανάσταση του προλεταριάτου σημαίνει όχι την κατάργηση τούτης ή εκείνης της μορφής εκμετάλλευσης, αλλά την κατάργηση κάθε εκμετάλλευσης, τη στιγμή που οι επαναστάσεις των άλλων τάξεων, καταργώντας τούτη ή εκείνη τη μορφή εκμετάλλευσης, περιορίζονταν μέσα στα πλαίσια των στενών ταξικών τους συμφερόντων, που βρίσκονταν σε αντίθεση με τα συμφέροντα της πλειοψηφίας της κοινωνίας.

Στις «Παρατηρήσεις» γίνεται λόγος για την ταξική βάση της υπόθεσης της χρησιμοποίησης των οικονομικών νόμων για το συμφέρον της κοινωνίας. Εκεί αναφέρεται ότι «σ' αντίθεση με τους νόμους των φυσικών επιστημών, όπου η ανακάλυψη και η εφαρμογή ενός καινούργιου νόμου γίνεται περισσότερο ή λιγότερο ομαλά, στον οικονομικό τομέα η ανακάλυψη και εφαρμογή ενός καινούργιου νόμου, που προσβάλλει τα συμφέροντα των γερασμένων δυνάμεων της κοινωνίας, συναντάει την πιο ισχυρή αντίσταση από μέρους αυτών των δυνάμεων». Όμως, εσείς δεν το προσέξατε.

Στο δεύτερο σημείο.

Υποστηρίζετε ότι η πλήρης αντιστοιχία των σχέσεων παραγωγής με το χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων μπορεί να επιτευχθεί μονάχα στο σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό, και ότι στους άλλους σχηματισμούς μπορεί να πραγματοποιηθεί μονάχα μια μερική αντιστοιχία.

Αυτό είναι λάθος. Στην εποχή που ακολούθησε την αστική επανάσταση, όταν η αστική τάξη κατέστρεψε τις φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής και εγκαθίδρυσε τις αστικές σχέσεις παραγωγής, ασφαλώς υπήρξαν περίοδοι, όπου οι αστικές σχέσεις παραγωγής αντιστοιχούσαν πέρα για πέρα στο χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων. Σε αντίθετη περίπτωση, ο καπιταλισμός δε θα μπορούσε ν' αναπτυχθεί με την ταχύτητα, με την οποία αναπτυσσόταν ύστερα από την αστική επανάσταση.

Ύστερα, δεν πρέπει να εννοήσουμε με την απόλυτη έννοια τις λέξεις «πλήρης αντιστοιχία». Δεν πρέπει να τις εννοήσουμε σαν να μην υπάρχει τάχατες στο σοσιαλισμό κανενός είδους καθυστέρηση των σχέσεων παραγωγής σε σχέση με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Οι παραγωγικές δυνάμεις είναι οι περισσότερο κινητές και επαναστατικές δυνάμεις της παραγωγής. Αναντίρρητα και στο σοσιαλισμό προηγούνται από τις σχέσεις παραγωγής. Οι σχέσεις παραγωγής μονάχα ύστερα από έναν ορισμένο χρόνο μετασχηματίζονται σύμφωνα με το χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων.

Πώς πρέπει, λοιπόν, σε μια τέτοια περίπτωση να εννοήσουμε τις λέξεις «πλήρης αντιστοιχία»; Πρέπει να τις εννοήσουμε ως εξής: 'Ότι στο σοσιαλισμό τα πράγματα συνήθως προχωρούν μέχρι τη σύγκρουση ανάμεσα στις σχέσεις παραγωγής και τις παραγωγικές δυνάμεις, ότι η κοινωνία έχει τη δυνατότητα να φτάσει έγκαιρα στην αντιστοιχία των σχέσεων παραγωγής, που καθυστερούν, με το χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων. Η σοσιαλιστική κοινωνία έχει τη δυνατότητα να το κάνει αυτό, γιατί δεν έχει μέσα στη σύνθεση της γερασμένες τάξεις, που να μπορούν να οργανώσουν την αντίσταση. Φυσικά, θα υπάρξουν και στο σοσιαλισμό καθυστερούσες αδρανείς δυνάμεις, που δεν καταλαβαίνουν την αναγκαιότητα της αλλαγής στις σχέσεις παραγωγής, όμως αυτές θα είναι εύκολο, φυσικά, να κατανικηθούν, δίχως τα πράγματα να φτάσουν μέχρι τη σύγκρουση.

Στο τρίτο σημείο.

Από τους συλλογισμούς σας βγαίνει το συμπέρασμα ότι τα μέσα παραγωγής και πριν απ' όλα τα εργαλεία παραγωγής, που παράγονται από τις εθνικοποιημένες μας επιχειρήσεις, τα θεωρείτε σαν εμπόρευμα.

Μπορούμε, άραγε, να θεωρήσουμε τα μέσα παραγωγής στο δικό μας σοσιαλιστικό καθεστώς σαν εμπόρευμα; Κατά τη γνώμη μου, με κανέναν τρόπο δεν μπορούμε.

Εμπόρευμα είναι το προϊόν εκείνο της παραγωγής που πουλιέται σ' έναν οποιονδήποτε αγοραστή, επιπρόσθετα κατά την πώληση του εμπορεύματος ο ιδιοκτήτης του εμπορεύματος χάνει το δικαίωμα ιδιοκτησίας πάνω σ' αυτό και ο αγοραστής γίνεται ιδιοκτήτης του εμπορεύματος, ο οποίος μπορεί να το ξαναπουλήσει, να το βάλει ενέχυρο, να το καταστρέψει. Περιλαμβάνονται, άραγε, τα μέσα παραγωγής σ' έναν τέτοιο ορισμό;

Είναι φανερό ότι δεν περιλαμβάνονται. Πρώτα-πρώτα, τα μέσα παραγωγής «πουλιούνται» όχι σε οποιονδήποτε αγοραστή, δεν «πουλιούνται» ούτε καν στα κολχόζ, παραχωρούνται μόνο από το κράτος στις επιχειρήσεις του. Κατά δεύτερο λόγο, ο κύριος των μέσων παραγωγής, το κράτος, όταν τα παραδίνει σε τούτη ή σ' εκείνη την επιχείρηση, δε χάνει καθόλου το δικαίωμα ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, αλλά αντίθετα το διατηρεί πέρα για πέρα. Κατά τρίτο λόγο, οι διευθυντές των επιχειρήσεων που παρέλαβαν από το κράτος τα μέσα παραγωγής, όχι μόνο δε γίνονται ιδιοκτήτες τους, αλλά αντίθετα χαρακτηρίζονται σαν πληρεξούσιοι του σοβιετικού κράτους για τη χρησιμοποίηση των μέσων παραγωγής, σύμφωνα με τα πλάνα που καθορίζονται από το κράτος.

Όπως είναι φανερό, τα μέσα παραγωγής στο καθεστώς μας με κανέναν τρόπο δεν μπορούν να περιληφθούν στην κατηγορία των εμπορευμάτων.

Γιατί λοιπόν, αφού είναι έτσι τα πράγματα, μιλάνε για αξία των μέσων παραγωγής, για τιμή κόστους τους, για τιμή τους κλπ.;

Για δύο λόγους.

Πρώτα-πρώτα αυτό είναι απαραίτητο για τους υπολογισμούς, για τους λογαριασμούς, για να καθορίσουμε, αν μια επιχείρηση είναι επικερδής ή μας προξενεί ζημιά, για τον έλεγχο και την επίβλεψη των επιχειρήσεων. Όμως, όλα αυτά είναι η τυπική πλευρά του ζητήματος.

Κατά δεύτερο λόγο, αυτό είναι απαραίτητο, για να πραγματοποιείται σύμφωνα με το συμφέρον του εξωτερικού εμπορίου η πώληση μέσων παραγωγής στα ξένα κράτη. Εδώ, στον τομέα του εξωτερικού εμπορίου, αλλά *μονάχα σ' αυτόν τον τομέα*, τα μέσα της παραγωγής μας πραγματικά είναι εμπορεύματα και πραγματικά πουλιούνται (χωρίς εισαγωγικά).

Βγαίνει έτσι το συμπέρασμα ότι στον τομέα της κυκλοφορίας μέσω του εξωτερικού εμπορίου τα μέσα παραγωγής, που παράγονται από τις επιχειρήσεις μας, διατηρούν τις ιδιότητες των εμπορευμάτων τόσο στην ουσία όσο και τυπικά, ενώ στον τομέα της οικονομικής κυκλοφορίας μέσα στη χώρα τα μέσα παραγωγής χάνουν την ιδιότητα του εμπορεύματος, παύουν να είναι εμπορεύματα και βγαίνουν από τα όρια της σφαίρας ενέργειας του νόμου της αξίας, διατηρώντας μονάχα την εξωτερική επιφάνεια των εμπορευμάτων (υπολογισμός κλπ.).

Πώς να εξηγήσουμε αυτή την ιδιομορφία;

Το ζήτημα είναι ότι στις σοσιαλιστικές μας συνθήκες η οικονομική ανάπτυξη γίνεται όχι μέσω μιας σειράς επαναστατικών ανατροπών, αλλά μιας σειράς βαθμιαίων αλλαγών, όπου το παλιό δεν καταργείται απλώς πέρα για πέρα, αλλά αλλάζει τη φύση του σύμφωνα με το καινούργιο, διατηρώντας μονάχα τη μορφή του, και το καινούργιο δεν καταργεί απλώς το παλιό, αλλά διεισδύει μέσα στο παλιό, αλλάζει τη φύση του, τις λειτουργίες του, όχι καταστρέφοντας τη μορφή του, αλλά χρησιμοποιώντας την για την ανάπτυξη του καινούργιου. Έτσι έχουν τα πράγματα όχι μονάχα με τα εμπορεύματα, αλλά και με τα χρήματα μέσα στην οικονομική μας κυκλοφορία, όπως, επίσης, και με τις τράπεζες, που χάνοντας τις παλιές τους λειτουργίες και αποκτώντας καινούργιες, διατηρούν την παλιά μορφή, η οποία χρησιμοποιείται από το σοσιαλιστικό καθεστώς.

Αν εξετάσουμε το ζήτημα από την τυπική του άποψη, από την άποψη των εξελίξεων, που πραγματοποιούνται στην επιφάνεια των φαινομένων, μπορεί να φτάσουμε στο λαθεμένο συμπέρασμα ότι οι κατηγορίες του καπιταλισμού διατηρούν τάχατες την ισχύ τους στη δικιά μας οικονομία. Αν, όμως, εξετάσουμε το ζήτημα χρησιμοποιώντας τη μαρξιστική ανάλυση, που κάνει αυστηρή διάκριση ανάμεσα στο περιεχόμενο της οικονομικής εξέλιξης και τη μορφή της,

ανάμεσα στις βαθύτερες διαδικασίες της εξέλιξης και τα επιφανειακά φαινόμενα, τότε μπορούμε να καταλήξουμε στο μοναδικό σωστό συμπέρασμα, ότι από τις παλιές κατηγορίες του καπιταλισμού διατηρήθηκε σ' εμάς, κατά κύριο λόγο, η μορφή, η εξωτερική εμφάνιση, αλλά στην ουσία αυτές άλλαξαν σ' εμάς ριζικά, σύμφωνα με τις απαιτήσεις της ανάπτυξης της σοσιαλιστικής λαϊκής οικονομίας.

Στο τέταρτο σημείο.

Υποστηρίζετε ότι ο νόμος της αξίας παρουσιάζει μια ρυθμιστική επενέργεια πάνω στις τιμές των «μέσων παραγωγής» που παράγονται στην αγροτική οικονομία και παραδίνονται στο κράτος σε καθορισμένες τιμές. Έχετε, λέγοντας αυτά, υπόψη σας τέτοια «μέσα παραγωγής», όπως οι ακατέργαστες ύλες, π.χ., το μπαμπάκι. Θα μπορούσατε να προσθέσετε σ' αυτό, επίσης, το λινάρι, το μαλλί κι άλλες γεωργικές ακατέργαστες ύλες της αγροτικής οικονομίας.

Πριν απ' όλα, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι στη δοσμένη περίπτωση η αγροτική οικονομία παράγει όχι «μέσα παραγωγής» αλλά ένα απ' τα μέσα παραγωγής, τις ακατέργαστες ύλες. Δεν μπορούμε να παίζουμε με τις λέξεις «μέσα παραγωγής». Όταν οι μαρξιστές μιλάνε για παραγωγή μέσων παραγωγής, έχουν υπόψη τους πριν απ' όλα την παραγωγή εργαλείων παραγωγής, αυτό που ο Μαρξ ονομάζει «μηχανικά μέσα εργασίας, που το σύνολο τους μπορεί να ονομαστεί ο σκελετός και το μυϊκό σύστημα της παραγωγής», που όλα μαζί αποτελούν «τα χαρακτηριστικά διακριτικά γνωρίσματα μιας ορισμένης εποχής της κοινωνικής παραγωγής». Το να εξισώνεις ένα μέρος των μέσων παραγωγής (τις ακατέργαστες ύλες) με τα μέσα παραγωγής, που μέσα τους περιλαμβάνονται και τα εργαλεία παραγωγής, σημαίνει ότι κάνεις αμάρτημα απέναντι στο μαρξισμό, γιατί ο μαρξισμός ξεκινάει από την αρχή ότι τα εργαλεία παραγωγής έχουν καθοριστικό ρόλο σε σύγκριση με όλα τα άλλα μέσα παραγωγής. Είναι στον καθένα γνωστό ότι οι πρώτες ύλες από μόνες τους δεν μπορούν να παράγουν εργαλεία παραγωγής -αν και μερικά είδη πρώτων υλών είναι απαραίτητα σαν υλικό για την παραγωγή εργαλείων παραγωγής-ενώ καμιά πρώτη ύλη δεν μπορεί να εξαχθεί χωρίς εργαλεία παραγωγής.

Πάμε παρακάτω. Είναι, άραγε, η επενέργεια του νόμου της αξίας πάνω στις τιμές των ακατέργαστων υλών, που παράγονται στην αγροτική οικονομία, επενέργεια *ρυθμιστική*, όπως το υποστηρίζετε, σύντροφε Νότικ; Θα ήταν ρυθμιστική, αν υπήρχε σ' εμάς ένα «ελεύθερο» παιχνίδι τιμών στις γεωργικές ακατέργαστες ύλες, αν δρούσε σ' εμάς ο νόμος του ανταγωνισμού και της αναρχίας στην παραγωγή, αν δεν είχαμε σχεδιασμένη οικονομία, αν η παραγωγή των ακατέργαστων υλών δεν καθοριζόταν από το πλάνο. Όμως, μια που όλα αυτά τα «αν» δεν υπάρχουν στο σύστημα της λαϊκής μας οικονομίας, η επενέργεια του νόμου της αξίας πάνω στις τιμές των γεωργικών ακατέργαστων υλών, με κανέναν τρόπο δεν μπορεί να είναι ρυθμιστική. Κατά πρώτο λόγο, σ' εμάς οι τιμές των γεωργικών ακατέργαστων υλών είναι σταθερές, καθορίζονται από το πλάνο και δεν είναι «ελεύθερες». Κατά δεύτερο λόγο, ο όγκος της παραγωγής των γεωργικών ακατέργαστων υλών καθορίζεται όχι αυτόματα, ούτε από οποιαδήποτε τυχαία περιστατικά, αλλά από το πλάνο. Κατά τρίτο λόγο, τα εργαλεία της παραγωγής, τα απαραίτητα για την παραγωγή γεωργικών ακατέργαστων υλών, είναι συγκεντρωμένα όχι στα χέρια ιδιωτών, ούτε ομάδων ιδιωτών, αλλά στα χέρια του κράτους. Τι απομένει, λοιπόν, ύστερα απ' αυτά, από το ρυθμιστικό ρόλο της αξίας; Βγαίνει το συμπέρασμα ότι ο ίδιος ο νόμος της αξίας ρυθμίζεται από τα γεγονότα, που πιο πάνω αναφέραμε, γεγονότα, που χαρακτηρίζουν τη σοσιαλιστική παραγωγή.

Επομένως, δεν επιτρέπεται να αρνηθούμε ότι ο νόμος της αξίας επενεργεί στη διαμόρφωση των τιμών των γεωργικών ακατέργαστων υλών, ότι είναι ένας από τους παράγοντες αυτής της διαδικασίας. Όμως, ακόμα περισσότερο δεν επιτρέπεται να αρνηθούμε και το ότι η επενέργεια αυτή ούτε είναι ούτε και μπορεί να είναι ρυθμιστική.

Στο πέμπτο σημείο.

Μιλώντας στις «Παρατηρήσεις» μου για την αποδοτικότητα της σοσιαλιστικής λαϊκής οικονομίας, διατύπωσα τις αντιρρήσεις μου σε μερικούς συντρόφους που υποστηρίζουν ότι όσο η σχεδιασμένη λαϊκή οικονομία μας δε δίνει μεγάλη προτίμηση στις αποδοτικές επιχειρήσεις και αφήνει να υπάρχουν, πλάι σ' αυτές τις επιχειρήσεις, και επιχειρήσεις όχι αποδοτικές, καταστρέφει τάχατες την ίδια την αρχή της αποδοτικότητας στην οικονομία. Στις «Παρατηρήσεις» αναφέρεται ότι η αποδοτικότητα από την άποψη των ξεχωριστών επιχειρήσεων και κλάδων της παραγωγής δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να συγκριθεί μ' εκείνη την ανώτερη αποδοτικότητα που μας δίνει η σοσιαλιστική παραγωγή, απαλλάσσοντας μας από τις κρίσεις υπερπαραγωγής και εξασφαλίζοντας μας μια αδιάκοπη αύξηση της παραγωγής.

Όμως, θα 'ταν λάθος να βγάλουμε από αυτό το συμπέρασμα ότι η αποδοτικότητα των ξεχωριστών επιχειρήσεων και κλάδων της παραγωγής δεν έχει ιδιαίτερη αξία και ότι δεν αξίζει να της δίνουμε σοβαρή σημασία. Αυτό είναι, φυσικά, λάθος. Η αποδοτικότητα των ξεχωριστών επιχειρήσεων και κλάδων της παραγωγής έχει τεράστια σημασία από την άποψη της ανάπτυξης της παραγωγής μας. Πρέπει να παίρνουμε υπόψη μας τόσο τη σχεδιοποίηση της οικοδόμησης όσο και τη

σχεδιοποίηση της παραγωγής. Αυτό είναι το άλφα-βήτα της οικονομικής μας δραστηριότητας στο σημερινό στάδιο εξέλιξης.

Στο έκτο σημείο.

Δεν είναι σαφές το πώς πρέπει να εννοήσει κανείς τα λόγια σας που αφορούν τον καπιταλισμό: «εκτεταμένη παραγωγή έντονα διαστρεβλωμένη». Πρέπει να πούμε ότι τέτοιου είδους παραγωγή και μάλιστα εκτεταμένη δεν υπάρχει στον κόσμο.

Είναι φανερό ότι από τότε που διασπάστηκε η παγκόσμια αγορά και άρχισε να περιορίζεται η σφαίρα των δυνάμεων των κύριων καπιταλιστικών χωρών (ΗΠΑ, Αγγλία, Γαλλία) προς τις παγκόσμιες πηγές πρώτων υλών, ο κυκλικός χαρακτήρας της ανάπτυξης του καπιταλισμού -επέκταση και περιστολή της παραγωγής- θα πρέπει παρ' όλα αυτά να διατηρηθεί. Όμως, η αύξηση της παραγωγής σ' αυτές τις χώρες θα γίνεται πάνω σε περιορισμένη βάση, γιατί ο όγκος της παραγωγής σ' αυτές τις χώρες θα περιορίζεται.

Στο έβδομο σημείο.

Η γενική κρίση του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος άρχισε στην περίοδο του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, ιδιαίτερα σαν αποτέλεσμα της απόσπασης της Σοβιετικής Ένωσης από το καπιταλιστικό σύστημα. Αυτό ήταν το πρώτο στάδιο της γενικής κρίσης.

Στην περίοδο του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου αναπτύχθηκε το δεύτερο στάδιο της γενικής κρίσης, ιδιαίτερα ύστερα από την απόσπαση από το καπιταλιστικό σύστημα των λαϊκο-δημοκρατικών χωρών στην Ευρώπη και την Ασία. Η πρώτη κρίση στην περίοδο του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου και η δεύτερη κρίση στην περίοδο του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου πρέπει να θεωρούνται όχι σαν ξεχωριστές, αποσπασμένες η μια από την άλλη ανεξάρτητες κρίσεις, αλλά σαν στάδια εξέλιξης της γενικής κρίσης του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος.

Είναι, άραγε, η γενική κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού μονάχα πολιτική, είτε μονάχα οικονομική κρίση; Ούτε το ένα ούτε το άλλο. Είναι γενική, δηλαδή ολόπλευρη κρίση του παγκόσμιου συστήματος του καπιταλισμού, που αγκαλιάζει τόσο την οικονομία όσο και την πολιτική. Επιπρόσθετα, είναι φανερό ότι στη βάση της βρίσκεται μια όλο και περισσότερο εντεινόμενη αποσύνθεση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος του καπιταλισμού, απ' τη μια μεριά, και μια αυξανόμενη δύναμη των χωρών που αποσπάστηκαν από τον καπιταλισμό, δηλαδή της ΕΣΣΔ, της Κίνας και των άλλων λαϊκοδημοκρατικών χωρών, απ' την άλλη.

21 Απρίλη του 1952

ΤΑ ΛΑΘΗ ΤΟΥ σ. ΝΤ. Λ. ΓΙΑΡΟΣΕΝΚΟ

Τελευταία ο σ. Γιαροσένκο έστειλε γράμμα στα μέλη του Πολιτικού Γραφείου της ΚΕ του ΠΚΚ (μπ.) με ημερομηνία 20 του Μάρτη αυτού του χρόνου για μια σειρά οικονομικά προβλήματα, που συζητήθηκαν στη γνωστή συζήτηση του Νοέμβρη. Στο γράμμα υπάρχει το παράπονο του συγγραφέα για το ότι στα βασικά γενικευμένα ντοκουμέντα σχετικά με τη συζήτηση, όπως και στις «Παρατηρήσεις» του συντρόφου Στάλιν, «δεν αναφέρεται πουθενά η άποψη» του σ. Γιαροσένκο. Στο σημείωμα του ο σ. Γιαροσένκο, εκτός απ' αυτό, κάνει πρόταση να του επιτραπεί να συντάξει «Πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού» στο διάστημα ενός ή ενάμιση χρόνου, αφού του δοθούν γι' αυτό δύο βοηθοί.

Νομίζω ότι πρέπει να εξετάσουμε στην ουσία τους, τόσο το παράπονο του σ. Γιαροσένκο όσο και την πρόταση του. Ας αρχίσουμε απ' το παράπονο.

Σε τι, λοιπόν, συνίσταται «η άποψη» του σ. Γιαροσένκο, η οποία δεν πάρθηκε πουθενά υπόψη στα ντοκουμέντα που αναφέρθηκαν πιο πάνω;

1. Το κύριο λάθος του σ. Γιαροσένκο

Αν χαρακτηρίσουμε την άποψη του σ. Γιαροσένκο με δυο λόγια, τότε πρέπει να πούμε ότι είναι αντιμαρξιστική, επομένως πολύ λαθεμένη.

Το κύριο λάθος του σ. Γιαροσένκο συνίσταται στο ότι αυτός απομακρύνεται από το μαρξισμό στο ζήτημα του ρόλου των παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής στην εξέλιξη της κοινωνίας, μεγαλοποιεί υπερβολικά το ρόλο των

παραγωγικών δυνάμεων, ενώ, επίσης, υποτιμάει υπερβολικά το ρόλο των σχέσεων παραγωγής και καταλήγει δηλώνοντας ότι οι σχέσεις παραγωγής στο σοσιαλισμό είναι μέρος των παραγωγικών δυνάμεων. Ο σ. Γιαροσένκο είναι σύμφωνος να αναγνωρίσει κάποιο ρόλο στις συνθήκες των «ανταγωνιστικών ταξικών αντιθέσεων», εφόσον εδώ οι σχέσεις παραγωγής «εναντιώνονται στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων». Αλλά το ρόλο αυτό τον περιορίζει σε αρνητικό ρόλο, σε ρόλο συντελεστή, που βάζει φρένο στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, που δεσμεύει την ανάπτυξη τους. Άλλες λειτουργίες, οποιεσδήποτε θετικές λειτουργίες των σχέσεων παραγωγής, δε βλέπει ο σ. Γιαροσένκο.

Όσον αφορά το σοσιαλιστικό καθεστώς, όπου δεν υπάρχουν πια «ανταγωνιστικές ταξικές αντιθέσεις» και όπου οι σχέσεις παραγωγής «δεν εναντιώνονται πια στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων», ο σ. Γιαροσένκο θεωρεί ότι εδώ εξαφανίζεται ο οποιοσδήποτε ανεξάρτητος ρόλος των σχέσεων παραγωγής, οι σχέσεις παραγωγής παύουν να είναι σοβαρός παράγοντας της εξέλιξης και απορροφούνται από τις παραγωγικές δυνάμεις, όπως το μέρος από το όλο. Στο σοσιαλισμό, «οι σχέσεις παραγωγής των ανθρώπων», λέει ο σ. Γιαροσένκο, «μπαίνουν στην οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων, σαν μέσο, σαν μοχλός αυτής της οργάνωσης» (βλ. το γράμμα του σ. Γιαροσένκο στο ΠΓ της ΚΕ).

Ποιο είναι, λοιπόν, σε μια τέτοια περίπτωση το κύριο πρόβλημα της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού; Ο σ. Γιαροσένκο απαντάει: «Το κύριο πρόβλημα της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού για το λόγο αυτό συνίσταται, όχι στο να μελετά τις σχέσεις παραγωγής των ανθρώπων της σοσιαλιστικής κοινωνίας, αλλά στο να επεξεργάζεται και να αναπτύσσει μια επιστημονική θεωρία της οργάνωσης των παραγωγικών δυνάμεων, στην κοινωνική παραγωγή, τη θεωρία της ισόμετρης ανάπτυξης της λαϊκής οικονομίας (βλ. το λόγο του σ. Γιαροσένκο στην Ολομέλεια της συζήτησης). Μ' αυτά ακριβώς εξηγείται γιατί ο σ. Γιαροσένκο δεν ενδιαφέρεται για τέτοια οικονομικά προβλήματα του σοσιαλιστικού καθεστώτος, όπως η ύπαρξη διαφόρων μορφών ιδιοκτησίας στην οικονομία μας, η κυκλοφορία των εμπορευμάτων, ο νόμος της αξίας κ.ά., θεωρώντας τα δευτερεύοντα ζητήματα, που προκαλούν μονάχα σχολαστικές συζητήσεις. Δηλώνει καθαρά ότι στη δικιά του πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού «οι συζητήσεις για το ρόλο εκείνης ή της άλλης κατηγορίας της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού -αξία, εμπόρευμα, χρήμα, πίστη και άλλα- που παίρνουν συχνά σ' εμάς σχολαστικό χαρακτήρα, αντικαθίστανται με υγιείς κρίσεις για την ορθολογιστική οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων στην κοινωνική παραγωγή, με την επιστημονική θεμελίωση μιας τέτοιας οργάνωσης» (βλ. το λόγο του σ. Γιαροσένκο στη συνεδρίαση τμήματος της Ολομέλειας της συζήτησης).

Επομένως, έχουμε πολιτική οικονομία χωρίς οικονομικά προβλήματα.

Ο σ. Γιαροσένκο νομίζει ότι είναι αρκετό να βάλει σε κίνηση την «ορθολογιστική οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων» για να γίνει το πέρασμα από το σοσιαλισμό στον κομμουνισμό χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες. Θεωρεί ότι αυτό είναι εντελώς αρκετό για το πέρασμα στον κομμουνισμό. Δηλώνει καθαρά ότι «στο σοσιαλισμό η βασική πάλη για το χτίσιμο της κομμουνιστικής κοινωνίας περιορίζεται στην πάλη για τη σωστή οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων και την ορθολογιστική τους χρησιμοποίηση στην κοινωνική παραγωγή» (βλ. το λόγο του στην Ολομέλεια της συζήτησης). Ο σ. Γιαροσένκο διακηρύχνει πανηγυρικά ότι «ο κομμουνισμός είναι η ανώτατη επιστημονική οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων στην κοινωνική παραγωγή».

Έτσι φαίνεται ότι η ουσία του κομμουνιστικού καθεστώτος, εξαντλείται «με την ορθολογική παραγωγή».

Απ' όλα αυτά, ο σ. Γιαροσένκο βγάζει το συμπέρασμα ότι δεν μπορεί να υπάρχει μια ενιαία πολιτική οικονομία για όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς, ότι χρειάζεται να υπάρχουν δύο πολιτικές οικονομίες: μία για τους προσοσιαλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς που αντικείμενο της είναι η μελέτη των σχέσεων παραγωγής των ανθρώπων, η άλλη για το σοσιαλιστικό καθεστώς, που αντικείμενο της πρέπει να είναι όχι η μελέτη των σχέσεων παραγωγής, δηλαδή των οικονομικών σχέσεων, αλλά η μελέτη των προβλημάτων της ορθολογιστικής οργάνωσης των παραγωγικών δυνάμεων.

Αυτή είναι η άποψη του σ. Γιαροσένκο.

Τι μπορούμε να πούμε γι' αυτή την άποψη; Δεν είναι σωστό πρώτα-πρώτα ότι ο ρόλος των σχέσεων παραγωγής στην ιστορία της κοινωνίας περιορίζεται σε ρόλο ανασταλτικό, που δεσμεύει την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Όταν οι μαρξιστές μιλάνε για τον ανασταλτικό ρόλο των σχέσεων παραγωγής, έχουν υπόψη τους όχι όλες γενικά τις σχέσεις παραγωγής, αλλά μόνο τις παλιές σχέσεις παραγωγής, που δεν αντιστοιχούν πια στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, και επομένως φρενάρουν την ανάπτυξη τους. Αλλά εκτός από τις παλιές σχέσεις παραγωγής, υπάρχουν, όπως είναι γνωστό, νέες σχέσεις παραγωγής που αντικαθιστούν τις παλιές. Μπορούμε, άραγε, να πούμε ότι ο ρόλος των νέων σχέσεων παραγωγής περιορίζεται σε ρόλο ανασταλτικό των παραγωγικών δυνάμεων; Όχι, δεν μπορούμε. Αντίθετα, οι νέες σχέσεις παραγωγής είναι εκείνη η κύρια και αποφασιστική δύναμη, η οποία και ειδικά καθορίζει την παραπέρα

επιπλέον ισχυρή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και που χωρίς αυτές (τις νέες σχέσεις παραγωγής, Σημ. μετ.) οι παραγωγικές δυνάμεις είναι καταδικασμένες να φυτοζωούν, όπως αυτό συμβαίνει σήμερα στις καπιταλιστικές χώρες.

Κανένας δεν μπορεί ν' αρνηθεί την κολοσσιαία ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της σοβιετικής βιομηχανίας μας στη διάρκεια του τελευταίου πεντάχρονου πλάνου.

Η ανάπτυξη, όμως, αυτή δε θα μπορούσε να γίνει, αν δεν αλλάζαμε τις παλιές καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, τον Οκτώβρη του 1917, με νέες, σοσιαλιστικές σχέσεις παραγωγής. Χωρίς αυτή την ανατροπή στις οικονομικές σχέσεις παραγωγής της χώρας μας, οι παραγωγικές δυνάμεις θα φυτοζωούσαν, επίσης, και σ' εμάς, όπως φυτοζωούν τώρα στις καπιταλιστικές χώρες.

Κανένας δεν μπορεί ν' αρνηθεί την κολοσσιαία ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της αγροτικής μας οικονομίας στα τελευταία 20-25 χρόνια. Η ανάπτυξη, όμως, αυτή δε θα μπορούσε να γίνει, αν δεν αλλάζαμε μέσα στη δεκαετία 1930-1940 τις παλιές καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής στο χωριό, με νέες κολεκτιβίστικες σχέσεις παραγωγής. Χωρίς αυτή την ανατροπή των σχέσεων παραγωγής, οι παραγωγικές δυνάμεις της αγροτικής μας οικονομίας θα φυτοζωούσαν επίσης, όπως φυτοζωούν τώρα στις καπιταλιστικές χώρες.

Φυσικά, οι νέες σχέσεις παραγωγής δεν μπορούν να μείνουν και δε θα μείνουν αιώνια νέες, αρχίζουν να παλιώνουν και να έρχονται σε αντίθεση με την παραπέρα ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, αρχίζουν να χάνουν το ρόλο της κύριας κινητήριας δύναμης των παραγωγικών δυνάμεων και μετατρέπονται σε τροχοπέδη τους. Τότε στη θέση αυτών των σχέσεων παραγωγής, που έχουν πια παλιώσει, εμφανίζονται νέες σχέσεις παραγωγής που ο ρόλος τους συνίσταται στο να αποτελούν την κύρια κινητήρια δύναμη της παραπέρα ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.

Αυτή η ιδιομορφία της εξέλιξης των σχέσεων παραγωγής από το ρόλο της τροχοπέδης των παραγωγικών δυνάμεων σε ρόλο κύριας κινητήριας δύναμης τους προς τα μπρος, και από το ρόλο της κύριας κινητήριας δύναμης, σε ρόλο τροχοπέδης των παραγωγικών δυνάμεων, αποτελεί ένα από τα κύρια στοιχεία της μαρξιστικής υλιστικής διαλεκτικής. Αυτό το ξέρουν τώρα όλοι οι αρχάριοι του μαρξισμού. Αυτό δεν το ξέρει, όπως είναι φανερό, ο σ. Γιαροσένκο.

Δεν είναι σωστό, κατά δεύτερο λόγο, ότι ο ανεξάρτητος ρόλος των σχέσεων παραγωγής, δηλαδή των οικονομικών σχέσεων, εξαφανίζεται στο σοσιαλισμό, ότι οι σχέσεις παραγωγής απορροφούνται από τις παραγωγικές δυνάμεις, ότι η κοινωνική παραγωγή στο σοσιαλισμό καταλήγει σε οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων. Ο μαρξισμός εξετάζει την κοινωνική παραγωγή σαν σύνολο που έχει δυο αεχώριστες πλευρές: τις παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας (τις σχέσεις της κοινωνίας προς τις δυνάμεις της φύσης, στον αγώνα, με τις οποίες αποκτάει τα αναγκαία υλικά αγαθά) και τις σχέσεις παραγωγής (τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους στην πορεία της παραγωγής). Αυτές είναι οι δύο διαφορετικές πλευρές της κοινωνικής παραγωγής, αν και μεταξύ τους είναι αδιάσπαστα συνδεδεμένες. Και ακριβώς επειδή είναι διαφορετικές πλευρές της κοινωνικής παραγωγής, μπορούν να επενεργούν η μια πάνω στην άλλη. Το να υποστηρίζουμε ότι η μια απ' αυτές τις πλευρές μπορεί ν' απορροφηθεί από την άλλη και να μετατραπεί σε συνθετικό μέρος της, σημαίνει ότι κάνουμε σοβαρότατο αμάρτημα απέναντι στο μαρξισμό.

Ο Μαρξ λέει:

«Στην παραγωγή οι άνθρωποι επιδρούν όχι μονάχα στη φύση, αλλά και μεταξύ τους. Δεν μπορούν να παράγουν, χωρίς να ενωθούν κατά κάποιο τρόπο για κοινή δράση και για αμοιβαία ανταλλαγή της δράσης τους. Για να παράγουν οι άνθρωποι, έρχονται σε καθορισμένους δεσμούς και σχέσεις, και μονάχα μέσω αυτών των κοινωνικών δεσμών και σχέσεων πραγματοποιείται η σχέση τους με τη φύση, γίνεται η παραγωγή.» (Βλ. Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς, *Άπαντα*, τόμ. 5, σελίδα 429).

Επομένως, η κοινωνική παραγωγή αποτελείται από δυο πλευρές, οι οποίες, παρά το ότι είναι συνδεδεμένες αδιάσπαστα μεταξύ τους, αντανακλούν παρ' όλα αυτά δυο σειρές διαφορετικών σχέσεων: τις σχέσεις των ανθρώπων με τη φύση (τις παραγωγικές δυνάμεις) και τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους στην πορεία της παραγωγής (τις σχέσεις παραγωγής). Μόνο η παρουσία των δύο πλευρών της παραγωγής μας δίνει την κοινωνική παραγωγή, αδιάφορο αν πρόκειται για το σοσιαλιστικό καθεστώς ή για άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς. Είναι ολοφάνερο πως ο σ. Γιαροσένκο δε συμφωνεί πέρα για πέρα με τον Μαρξ. Θεωρεί ότι αυτή η θέση του Μαρξ δεν εφαρμόζεται στο σοσιαλιστικό καθεστώς. Γι' αυτό ακριβώς περιορίζει το πρόβλημα της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού στο καθήκον της ορθολογιστικής οργάνωσης των παραγωγικών δυνάμεων, ρίχνοντας στην άκρη τις οικονομικές σχέσεις παραγωγής και αποχωρίζοντας από αυτές τις

παραγωγικές δυνάμεις. Επομένως, αντί για μαρξιστική πολιτική οικονομία, ο σ. Γιαροσένκο μας δίνει κάτι σαν τη «γενική επιστήμη της οργάνωσης» του Μπογκντάνοφ. Μ' αυτό τον τρόπο, παίρνοντας τη σωστή ιδέα ότι οι παραγωγικές δυνάμεις είναι οι περισσότερο μεταβλητές και επαναστατικές δυνάμεις της παραγωγής, ο σ. Γιαροσένκο οδηγεί την ιδέα αυτή μέχρι τον παραλογοισμό, μέχρι την άρνηση του ρόλου των οικονομικών σχέσεων παραγωγής στο σοσιαλισμό, επιπλέον, αντί για ολοκληρωμένη κοινωνική παραγωγή, μας δίνει μια μονόπλευρη αδύνατη τεχνολογία της παραγωγής, κάτι σαν την «κοινωνικο-οργανωτική τεχνική» του Μπουχάριν.

Ο Μαρξ λέει:

«Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους (δηλαδή στην παραγωγή των υλικών αγαθών, που είναι απαραίτητα για τη ζωή των ανθρώπων -1. ΣΤΑΛΙΝ) οι άνθρωποι έρχονται σε καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέληση τους, σχέσεις, στις σχέσεις παραγωγής, που αντιστοιχούν σε έναν καθορισμένο βαθμό ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών δυνάμεων τους. Το σύνολο αυτών των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική διάρθρωση της κοινωνίας, την πραγματική βάση που πάνω της πυργώνεται το νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν καθορισμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης.» (βλ. τον Πρόλογο στην *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*).

Αυτό σημαίνει ότι κάθε κοινωνικός σχηματισμός ανάμεσα στους οποίους και η σοσιαλιστική κοινωνία, έχει τη δική του οικονομική βάση που αποτελείται από το σύνολο των σχέσεων παραγωγής των ανθρώπων. Γεννιέται το ερώτημα πώς νομίζει ο σ. Γιαροσένκο ότι έχει το ζήτημα της οικονομικής βάσης του σοσιαλιστικού καθεστώτος. Όπως είναι γνωστό, ο σ. Γιαροσένκο έχει καταργήσει πια τις σχέσεις παραγωγής στο σοσιαλισμό, σαν ένα τομέα περισσότερο ή λιγότερο ανεξάρτητο, αφού περιέκλεισε ό,τι ελάχιστο απέμεινε απ' αυτές στη σύνθεση της οργάνωσης των παραγωγικών δυνάμεων. Αναρωτιέται κανείς, έχει, άραγε, το σοσιαλιστικό καθεστώς τη δική του οικονομική βάση; Είναι ολοφάνερο ότι εφόσον οι σχέσεις παραγωγής εξαφανίστηκαν στο σοσιαλισμό σαν περισσότερο ή λιγότερο ανεξάρτητη δύναμη, το σοσιαλιστικό καθεστώς μένει χωρίς δική του οικονομική βάση. Επομένως, έχουμε σοσιαλιστικό καθεστώς χωρίς δική του οικονομική βάση. Το πράγμα καταντάει αρκετά διασκεδαστικό... Είναι, άραγε, δυνατό γενικά να υπάρξει ένα κοινωνικό καθεστώς χωρίς την οικονομική του βάση; Είναι φανερό ότι ο σ. Γιαροσένκο το θεωρεί δυνατό. Ο μαρξισμός, όμως, θεωρεί ότι στον κόσμο τέτοια κοινωνικά καθεστώτα δεν υπάρχουν. Είναι λάθος, τέλος, ότι ο κομμουνισμός είναι ορθολογιστική οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων, ότι η ορθολογιστική οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων εξαντλεί την ουσία του κομμουνιστικού καθεστώτος, ότι αρκεί να οργανωθούν ορθολογιστικά οι παραγωγικές δυνάμεις για να γίνει το πέρασμα στον κομμουνισμό χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες. Στη φιλολογία μας υπάρχει άλλος ορισμός, άλλη διατύπωση για τον κομμουνισμό, και συγκεκριμένα η λενινιστική διατύπωση που λέει: «Κομμουνισμός ίσον σοβιετική εξουσία και εξηλεκτρισμός όλης της χώρας.» Είναι ολοφάνερο πως η λενινιστική διατύπωση δεν αρέσει στο σ. Γιαροσένκο και την αλλάζει με τη δική του αυθαίρετη διατύπωση που λέει: «Κομμουνισμός είναι η ανώτερη επιστημονική οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων στην κοινωνική παραγωγή.»

Πρώτα-πρώτα σε κανένα δεν είναι γνωστό τι παριστάνει αυτή η διαφημιζόμενη από το σ. Γιαροσένκο «ανώτερη επιστημονική» ή «ορθολογιστική» οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων, ποιο είναι το συγκεκριμένο περιεχόμενο της. Ο σ. Γιαροσένκο δεκάδες φορές επαναλαμβάνει αυτή τη μυθική διατύπωση στους λόγους του στην Ολομέλεια, στα τμήματα της Ολομέλειας της συζήτησης, στο γράμμα του που έστειλε στα μέλη του Πολιτικού Γραφείου, αλλά πουθενά, με καμιά λέξη δεν επιχειρεί να εξηγήσει, πώς ακριβώς πρέπει να εννοήσει την «ορθολογιστική οργάνωση» των παραγωγικών δυνάμεων που τάχατες εξαντλεί την ουσία του κομμουνιστικού καθεστώτος.

Δεύτερο, αν θέλουμε να διαλέξουμε ανάμεσα στις δύο διατυπώσεις, τότε πρέπει να απορρίψουμε όχι τη λενινιστική διατύπωση, που είναι η μόνη σωστή, αλλά τη λεγόμενη διατύπωση του σ. Γιαροσένκο, που είναι προφανώς παράλογη και αντι-μαρξιστική, παρμένη από το οπλοστάσιο του Μπογκντάνοφ της «γενικής οργάνωσης της επιστήμης».

Ο σ. Γιαροσένκο νομίζει ότι αρκεί να πετύχει κανένας την ορθολογιστική οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων για να' αποκτήσει αφθονία προϊόντων και να περάσει στον κομμουνισμό, να περάσει από τη διατύπωση: «στον καθένα ανάλογα με τη δουλειά του», στη διατύπωση: «στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του». Αυτό είναι μεγάλη πλάνη, που φανερώνει πλήρη έλλειψη κατανόησης των νόμων της οικονομικής ανάπτυξης του σοσιαλισμού. Ο σ. Γιαροσένκο πολύ απλά, με παιδιάστικη απλοϊκότητα, παρουσιάζει τις συνθήκες του περάσματος από το σοσιαλισμό στον κομμουνισμό. Ο σ. Γιαροσένκο δεν καταλαβαίνει ότι δεν είναι δυνατό να πετύχει κανένας ούτε αφθονία προϊόντων, που να μπορεί να καλύψει όλες τις ανάγκες της κοινωνίας, ούτε το πέρασμα στη διατύπωση «στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του», αφήνοντας σε ισχύ τέτοια οικονομικά γεγονότα σαν την κολλοζνική ομαδική ιδιοκτησία, την κυκλοφορία των εμπορευμάτων κλπ. Ο σ. Γιαροσένκο δεν καταλαβαίνει ότι προτού να περάσουμε στη διατύπωση «στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του» πρέπει να περάσουμε μια σειρά στάδια οικονομικής και πολιτιστικής αναδιαπαιδαγώγησης της

κοινωνίας, στη διάρκεια των οποίων η δουλειά από μέσο μόνο και μόνο για τη διατήρηση στη ζωή, θα μετατραπεί στα μάτια της κοινωνίας σε πρώτη ζωτική ανάγκη και η κοινωνική ιδιοκτησία σε σταθερή και απαραβίαστη βάση της ύπαρξης της κοινωνίας.

Για να προετοιμάσουμε το πέρασμα στον κομμουνισμό χρειάζεται να πραγματοποιήσουμε στην πραγματικότητα, και όχι στα λόγια, τουλάχιστον τρεις βασικούς προκαταρκτικούς όρους:

1. Είναι απαραίτητο, πρώτα-πρώτα, να εξασφαλίσουμε σταθερά όχι τη μυθική «ορθολογιστική οργάνωση» των παραγωγικών δυνάμεων, αλλά την αδιάκοπη άνοδο όλης της κοινωνικής παραγωγής και κατά προτίμηση την άνοδο της παραγωγής των μέσων παραγωγής. Η κατά προτίμηση άνοδος της παραγωγής των μέσων παραγωγής είναι απαραίτητη όχι μόνο γιατί πρέπει να εξασφαλίσει τον εξοπλισμό των δικών της επιχειρήσεων, καθώς και των επιχειρήσεων όλων των υπόλοιπων κλάδων της λαϊκής οικονομίας, αλλά και γιατί χωρίς αυτήν είναι γενικά αδύνατο να πραγματοποιηθεί πλατιά αναπαραγωγή.

2. Είναι απαραίτητο, δεύτερο, με βαθμιαία περάσματα, που να πραγματοποιούνται για όφελος των κολχόζ και επομένως όλης της κοινωνίας, να ανεβάσουμε την ιδιοκτησία των κολχόζ ως το επίπεδο της κοινωνικής ιδιοκτησίας και την κυκλοφορία των εμπορευμάτων, επίσης με βαθμιαία περάσματα, να την αντικαταστήσουμε με το σύστημα της ανταλλαγής των προϊόντων, για να μπορεί η κεντρική εξουσία ή οποιοδήποτε άλλο κοινωνικοοικονομικό κέντρο να αγκαλιάζει όλα τα προϊόντα της κοινωνικής παραγωγής, για το συμφέρον της κοινωνίας.

Ο σ. Γιαροσένκο κάνει λάθος όταν ισχυρίζεται ότι στο σοσιαλισμό δεν υπάρχει καμιά αντίθεση ανάμεσα στις σχέσεις παραγωγής και τις παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας. Φυσικά, οι σημερινές μας σχέσεις παραγωγής βρίσκονται σ' εκείνη την περίοδο, όπου σε αντιστοιχία πέρα για πέρα με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων τις κινούν προς τα μπρος με μεγάλη ταχύτητα. Αλλά θα ήταν λάθος να επαναπαυόμαστε σ' αυτό και να νομίζουμε πως δεν υπάρχουν καθόλου αντιθέσεις ανάμεσα στις παραγωγικές μας δυνάμεις και τις σχέσεις παραγωγής. Αντιθέσεις ασφαλώς υπάρχουν και θα υπάρχουν, εφόσον η ανάπτυξη των σχέσεων παραγωγής καθυστερεί και θα καθυστερεί από την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων.

Σε περίπτωση σωστής πολιτικής των καθοδηγητικών οργάνων, αυτές οι αντιθέσεις δεν μπορούν να μετατραπούν σε εναντιωθείς και το πράγμα εδώ δεν μπορεί να φτάσει μέχρι τη σύγκρουση ανάμεσα στις σχέσεις παραγωγής και τις παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας. Αλλη υπόθεση, αν θα ακολουθήσουμε λαθεμένη πολιτική, σαν αυτήν που συστήνει ο σ. Γιαροσένκο. Σ' αυτήν την περίπτωση η σύγκρουση θα είναι αναπόφευκτη και οι σχέσεις παραγωγής μας μπορούν να μετατραπούν σε σοβαρή τροχοπέδη της παραπέρα ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.

Γι' αυτό, το καθήκον των καθοδηγητικών οργάνων συνίσταται στο να εξακριβώνουν έγκαιρα τις αυξανόμενες αντιθέσεις και έγκαιρα να παίρνουν μέτρα για την καταπολέμησή τους, μέσω της προσαρμογής των σχέσεων παραγωγής στο ύψος των παραγωγικών δυνάμεων. Αυτό αφορά πρώτ' απ' όλα τέτοια οικονομικά φαινόμενα, σαν την ομαδική κολεκτιβιστική ιδιοκτησία και την κυκλοφορία των εμπορευμάτων. Φυσικά, σήμερα αυτά τα φαινόμενα χρησιμοποιούνται από μας με επιτυχία για την ανάπτυξη της σοσιαλιστικής οικονομίας και φέρνουν στην κοινωνία μας αναμφισβήτητο όφελος. Είναι αναμφισβήτητο ότι θα φέρνουν όφελος και στο κοντινό μέλλον. Όμως, θα ήταν ασυγχώρητη τυφλότητα το να μη βλέπουμε συγχρόνως ότι τα φαινόμενα αυτά από τώρα κιόλας αρχίζουν να μπαίνουν τροχοπέδη στην ισχυρή ανάπτυξη των παραγωγικών μας δυνάμεων, εφόσον αποτελούν εμπόδιο για το ολοκληρωτικό αγκάλιασμα όλης της λαϊκής οικονομίας, ιδιαίτερα της αγροτικής οικονομίας, από την κρατική σχεδιοποίηση. Δεν μπορεί να υπάρξει αμφιβολία ότι, όσο προχωρούμε τόσο περισσότερο τα φαινόμενα αυτά θα μπαίνουν τροχοπέδη στην παραπέρα ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων στη χώρα μας. Επομένως, το καθήκον μας είναι να εξαλείψουμε αυτές τις αντιθέσεις, μέσω της βαθμιαίας μετατροπής της ιδιοκτησίας των κολχόζ σε κοινωνική ιδιοκτησία και της εισαγωγής της ανταλλαγής των προϊόντων -επίσης βαθμιαία- αντί της εμπορευματικής κυκλοφορίας.

3. Είναι απαραίτητο, τρίτο, να πετύχουμε μια τέτοια πολιτιστική άνοδο της κοινωνίας, που θα εξασφάλιζε σ' όλα τα μέλη της κοινωνίας ολόπλευρη ανάπτυξη των φυσικών και πνευματικών τους ικανοτήτων, για να έχουν τα μέλη της κοινωνίας τη δυνατότητα να μορφωθούν αρκετά, ώστε να γίνουν δραστήριοι παράγοντες της κοινωνικής ανάπτυξης, για να έχουν τη δυνατότητα να εκλέγουν ελεύθερα επάγγελμα και να μην είναι δεμένοι όλη τους τη ζωή, εξαιτίας της υπάρχουσας κατανομής της εργασίας σε ένα οποιοδήποτε επάγγελμα.

Τι χρειάζεται γι' αυτό;

Θα ήταν λάθος να νομίσουμε ότι μπορούμε να πετύχουμε μια τέτοια σοβαρή πολιτιστική άνοδο των μελών της κοινωνίας, δίχως σοβαρές αλλαγές στην τωρινή κατάσταση της εργασίας. Γι' αυτό χρειάζεται, πριν απ' όλα, να περιοριστεί η εργάσιμη μέρα τουλάχιστο σε 6 και ύστερα σε 5 ώρες. Αυτό είναι απαραίτητο για ν' αποκτήσουν τα μέλη της κοινωνίας αρκετό ελεύθερο χρόνο, απαραίτητο για την απόκτηση ολόπλευρης μόρφωσης. Γι' αυτό χρειάζεται ύστερα να εισαγάγουμε γενική υποχρεωτική πολυτεχνική μόρφωση, απαραίτητη για να έχουν τη δυνατότητα τα μέλη της κοινωνίας να διαλέγουν ελεύθερα επάγγελμα και να μην είναι δεμένοι όλη τη ζωή τους σ' ένα οποιοδήποτε επάγγελμα. Γι' αυτό, χρειάζεται, ύστερα, να βελτιώσουμε ριζικά τις συνθήκες στέγασης και να αυξήσουμε το πραγματικό μεροκάματο των εργατών και υπαλλήλων τουλάχιστο στο διπλάσιο αν όχι περισσότερο, τόσο μέσω της άμεσης αύξησης της χρηματικής πληρωμής όσο και ειδικά, μέσω της παραπέρα συστηματικής ελάττωσης των τιμών στα είδη μαζικής κατανάλωσης.

Αυτοί είναι οι βασικοί όροι της προετοιμασίας του περάσματος προς τον κομμουνισμό.

Μονάχα ύστερα από την εκπλήρωση όλων αυτών των προκαταρκτικών όρων, παρμένων μαζί, θα είναι δυνατό να ελπίζουμε ότι η εργασία θα μετατραπεί στα μάτια των μελών της κοινωνίας από βάρος «σε πρώτη ανάγκη της ζωής» (Μαρξ), ότι «η εργασία από βαρύ φορτίο θα μετατραπεί σε απόλαυση» (Ένγκελς), ότι η κοινωνική ιδιοκτησία θα εκτιμάται από όλα τα μέλη της κοινωνίας σαν σταθερή και απαραβίαστη βάση της ύπαρξης της κοινωνίας.

Μονάχα ύστερα από την εκπλήρωση όλων αυτών των προκαταρκτικών όρων παρμένων μαζί, θα είναι δυνατό να περάσουμε από τον τύπο του σοσιαλισμού "απ' τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητες του, στον καθένα ανάλογα με τη δουλειά του", στον τύπο του κομμουνισμού- «απ' τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητες του, στον καθέναν σύμφωνα με τις ανάγκες του».

Αυτό θα είναι το ριζικό πέρασμα από τη μια οικονομία, από την οικονομία του σοσιαλισμού, προς την άλλη, την ανώτερη οικονομία, την οικονομία του κομμουνισμού.

Όπως είναι φανερό, το ζήτημα του περάσματος από το σοσιαλισμό στον κομμουνισμό δεν είναι τόσο απλό, όπως το φαντάζεται ο σ. Γιαροσένκο.

Το να δοκιμάζεις, να αναγάγεις όλο αυτό το σύνθετο και πολύμορφο ζήτημα, που απαιτεί τις σοβαρότερες οικονομικές αλλαγές, σε «ορθολογιστική οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων», όπως το κάνει ο σ. Γιαροσένκο, σημαίνει να υποκαθιστάς το μαρξισμό με μπογκντανοβολογίες.

2. Άλλα λάθη του σ.Γιαροσένκο

1. Από τη λαθεμένη του άποψη ο σ. Γιαροσένκο βγάζει λαθεμένα συμπεράσματα για το χαρακτήρα και το αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας.

Ο σ. Γιαροσένκο αρνείται ότι είναι απαραίτητη μια ενιαία πολιτική οικονομία για όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς, ξεκινώντας απ' το ότι κάθε κοινωνικός σχηματισμός έχει τους ειδικούς οικονομικούς του νόμους. Όμως έχει πέρα για πέρα άδικο, και διαφωνεί εδώ με μαρξιστές σαν τον Ένγκελς και τον Λένιν.

Ο Ένγκελς λέει ότι η πολιτική οικονομία είναι «επιστήμη των όρων και των μορφών κάτω απ' τους οποίους πραγματοποιείται η παραγωγή και η ανταλλαγή στις *διάφορες ανθρώπινες κοινωνίες*, και κάτω απ' τους οποίους, αντίστοιχα με τα παραπάνω, πραγματοποιείται κάθε φορά μια κατανομή των προϊόντων» (*Αντι-Ντίρινγκ*). Επομένως, η πολιτική οικονομία μελετάει τους νόμους της οικονομικής εξέλιξης όχι ενός κάποιου κοινωνικού σχηματισμού, αλλά των διαφόρων κοινωνικών σχηματισμών.

Μ' αυτό, όπως είναι γνωστό, συμφωνεί πέρα για πέρα ο Λένιν, ο οποίος στις κριτικές του παρατηρήσεις σχετικά με το βιβλιαράκι του Μπουχάριν *Η οικονομία της μεταβατικής περιόδου* είπε ότι ο Μπουχάριν έχει άδικο, περιορίζοντας τη σφαίρα ενέργειας της πολιτικής οικονομίας στην εμπορευματική και πριν απ' όλα στην καπιταλιστική παραγωγή, παρατηρώντας, πλάι σ' αυτά, ότι ο Μπουχάριν κάνει εδώ «ένα βήμα πίσω σε σχέση με τον Ένγκελς».

Μ' αυτό συμφωνεί πέρα για πέρα ο ορισμός της πολιτικής οικονομίας, που δίνεται στο προσχέδιο του διδακτικού βιβλίου της πολιτικής οικονομίας, όπου αναφέρεται ότι πολιτική οικονομία είναι η επιστήμη, που μελετάει «τους νόμους της κοινωνικής παραγωγής και της κατανομής των υλικών αγαθών στις *διάφορες βαθμίδες εξέλιξης* της ανθρώπινης κοινωνίας».

Κι αυτό είναι ευνόητο. Οι διάφοροι κοινωνικοί σχηματισμοί στην οικονομική τους εξέλιξη υποτάσσονται όχι μόνο στους ειδικούς οικονομικούς τους νόμους, αλλά και στους οικονομικούς νόμους εκείνους, που είναι κοινοί για όλους τους σχηματισμούς, π.χ., σε νόμους τέτοιους, όπως ο νόμος της ενότητας των παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής σε μια ενιαία κοινωνική παραγωγή, όπως ο νόμος για τις σχέσεις ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και τις σχέσεις παραγωγής στην πορεία της εξέλιξης όλων των κοινωνικών σχηματισμών. Έτσι, οι κοινωνικοί σχηματισμοί δεν είναι μόνο χωρισμένοι ο ένας απ' τον άλλον εξαιτίας των ειδικών νόμων τους, αλλά είναι και συνδεδεμένοι ο ένας με τον άλλον εξαιτίας των κοινών για όλους τους σχηματισμούς οικονομικών νόμων.

Ο Ένγκελς είχε πέρα για πέρα δίκιο όταν έλεγε:

«Για να κάνουμε αυτή την ολόπλευρη κριτική της αστικής πολιτικής οικονομίας, δεν ήταν αρκετή η γνώση της καπιταλιστικής μορφής παραγωγής, ανταλλαγής και κατανομής. Χρειάζοταν ακόμα, αν και σε γενικές γραμμές, να ερευνήσουμε και να φέρουμε σε σύγκριση τις μορφές, που προηγήθηκαν απ' αυτή, είτε μ' εκείνες που υπάρχουν ακόμα πλάι σ' αυτήν, στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες» (Αντι-Ντίρινγκ).

Ήταν φανερό ότι εδώ, πάνω σ' αυτό το ζήτημα, ο σ. Γιαροσένκο, λέει τα ίδια πράγματα με τον Μπουχαριν.

Πάμε παρακάτω. Ο σ. Γιαροσένκο υποστηρίζει ότι στη δική του «πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού» «οι κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας - η αξία, το εμπόρευμα, το χρήμα, η πίστη κλπ.- αντικαθίστανται με υγιείς κρίσεις για την ορθολογιστική οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων στην κοινωνική παραγωγή», ότι, επομένως, αντικείμενο αυτής της πολιτικής οικονομίας είναι όχι οι σχέσεις παραγωγής του σοσιαλισμού, αλλά «η επεξεργασία και η ανάπτυξη της επιστημονικής θεωρίας της οργάνωσης των παραγωγικών δυνάμεων, της θεωρίας της οργάνωσης των παραγωγικών δυνάμεων, της θεωρίας της σχεδιοποίησης της λαϊκής οικονομίας κλπ.», ότι οι σχέσεις παραγωγής στο σοσιαλισμό χάνουν την ανεξάρτητη σημασία τους και απορροφούνται από τις παραγωγικές δυνάμεις, σαν συστατικό τους μέρος.

Πρέπει να πούμε ότι τέτοιες μεγαλοπρεπείς ασυναρτησίες δε μας ανέπτυξε ακόμα κανένας φαντασιόπληκτος «μαρξιστής». Γιατί, τι θα πει πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού, δίχως οικονομικά παραγωγικά προβλήματα; Υπάρχει μήπως στον κόσμο τέτοια πολιτική οικονομία; Τι θα πει, να αντικαθιστάς στην πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού, τα οικονομικά προβλήματα, με τα προβλήματα οργάνωσης των παραγωγικών δυνάμεων; Αυτό θα πει ότι καταργείς την πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού. Ο σ. Γιαροσένκο αυτό ακριβώς κάνει, καταργεί την πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού. Εδώ συνταυτίζεται πέρα για πέρα με τον Μπουχαριν. Ο Μπουχαριν έλεγε ότι με την εξαφάνιση του καπιταλισμού πρέπει να εξαφανιστεί η πολιτική οικονομία. Ο σ. Γιαροσένκο δεν το λέει αυτό το πράγμα, όμως το κάνει, καταργώντας την πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού. Είναι αλήθεια ότι προσποιείται πλάι σ' αυτά, ότι δε συμφωνεί καθόλου με τον Μπουχαριν, όμως αυτό είναι πονηριά και μάλιστα πονηριά της δεκάρας. Στην πραγματικότητα, κάνει εκείνο που διακήρυξε ο Μπουχαριν και που ενάντια του τάχτηκε ο Λένιν. Ο σ. Γιαροσένκο σέρνεται πίσω απ' τα ίχνη του Μπουχαριν.

Πάμε παρακάτω. Ο σ. Γιαροσένκο τα προβλήματα της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού τα ανάγει σε προβλήματα ορθολογιστικής οργάνωσης των παραγωγικών δυνάμεων σε προβλήματα σχεδιοποίησης της λαϊκής οικονομίας κλπ. Όμως, κάνει σοβαρό λάθος. Τα προβλήματα της ορθολογιστικής οργάνωσης των παραγωγικών δυνάμεων, της σχεδιοποίησης της λαϊκής οικονομίας κλπ. δεν είναι αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας, είναι αντικείμενο της οικονομικής πολιτικής των καθοδηγητικών οργάνων. Είναι δύο διαφορετικοί τομείς που δεν επιτρέπεται να τους συγχέουμε. Ο σ. Γιαροσένκο μπέρδεψε αυτά τα δυο διαφορετικά πράγματα κι έπεσε έξω. Η πολιτική οικονομία μελετάει τους νόμους της εξέλιξης των σχέσεων παραγωγής των ανθρώπων. Η οικονομική πολιτική βγάζει από δω τα πρακτικά συμπεράσματα, τα συγκεκριμενοποιεί και χτίζει πάνω σ' αυτά την καθημερινή της δουλειά. Όταν φορτώσεις την πολιτική οικονομία με τα ζητήματα της οικονομικής πολιτικής, σημαίνει ότι τη σκοτώνεις σαν επιστήμη.

Αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας είναι οι σχέσεις παραγωγής, οι οικονομικές σχέσεις παραγωγής των ανθρώπων. Μ' αυτές σχετίζονται: α) οι μορφές ιδιοκτησίας πάνω στα μέσα παραγωγής, β) η τοποθέτηση των διαφόρων κοινωνικών ομάδων στην παραγωγή, που απορρέει απ' το προηγούμενο, και η αλληλεξάρτησή τους, είτε όπως λέει ο Μαρξ, «η αμοιβαία ανταλλαγή των δραστηριοτήτων τους», γ) οι ολοκληρωτικά εξαρτώμενες απ' αυτές μορφές κατανομής των προϊόντων. Όλα αυτά μαζί αποτελούν το αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας.

Στον ορισμό αυτό λείπει η λέξη «ανταλλαγή» που υπάρχει στον ορισμό του Ένγκελς. Λείπει γιατί τη λέξη «ανταλλαγή» την εννοούν συνήθως πολλοί σαν ανταλλαγή εμπορευμάτων που δεν είναι χαρακτηριστικό όλων, αλλά μονάχα μερικών κοινωνικών σχηματισμών, πράγμα που προκαλεί πολλές φορές παρανοήσεις, αν και ο Ένγκελς με τη λέξη «ανταλλαγή» δεν

εννοούσε μονάχα την εμπορευματική ανταλλαγή. Όμως, όπως είναι φανερό, εκείνο που ο Ένγκελς εννοούσε με τη λέξη «ανταλλαγή» βρήκε τη θέση του στον ορισμό που αναφέραμε, σαν συνθετικό του μέρους. Επομένως, από την άποψη του περιεχομένου του, ο ορισμός αυτός του αντικειμένου της πολιτικής οικονομίας συμπίπτει πέρα για πέρα με τον ορισμό του Ένγκελς.

2. Όταν μιλάμε για το βασικό οικονομικό νόμο εκείνου είτε του άλλου κοινωνικού σχηματισμού, ξεκινάμε συνήθως απ' το ότι ο σχηματισμός αυτός δεν μπορεί να έχει περισσότερους βασικούς οικονομικούς νόμους, ότι μπορεί να έχει μονάχα έναν, όποιος κι αν είναι αυτός, βασικό οικονομικό νόμο σαν νόμο ακριβώς βασικό. Σε αντίθετη περίπτωση θα είχαμε περισσότερους βασικούς οικονομικούς νόμους για κάθε κοινωνικό σχηματισμό, πράγμα που αντιφάσκει με την ίδια την έννοια του βασικού νόμου. Όμως, ο σ. Γιαροσένκο δε συμφωνεί μ' αυτό. Νομίζει ότι μπορούμε να έχουμε όχι έναν, αλλά περισσότερους βασικούς οικονομικούς νόμους του σοσιαλισμού. Το πράγμα είναι απίστευτο κι όμως είναι γεγονός. Στο λόγο του στην Ολομέλεια της συζήτησης λέει:

«Το μέγεθος και ο συσχετισμός των υλικών αποθεμάτων της κοινωνικής παραγωγής και αναπαραγωγής καθορίζονται από την ύπαρξη και την προοπτική αύξησης της εργατικής δύναμης που τραβιέται στην κοινωνική παραγωγή. Αυτός είναι ο βασικός οικονομικός νόμος της σοσιαλιστικής κοινωνίας, που καθορίζει τους όρους της συγκρότησης της σοσιαλιστικής κοινωνικής παραγωγής και αναπαραγωγής.»

Αυτός είναι ο πρώτος βασικός οικονομικός νόμος του σοσιαλισμού.

Και στον ίδιο λόγο ο σ. Γιαροσένκο δηλώνει:

«Ο συσχετισμός ανάμεσα στις υποδιαίρεσεις I και II καθορίζεται στη σοσιαλιστική κοινωνία από την ανάγκη να παραχθούν μέσα παραγωγής σε ποσότητα που είναι απαραίτητη για το τράβηγμα στην κοινωνική παραγωγή όλου του πληθυσμού που είναι ικανός να εργαστεί. Αυτός είναι ο βασικός οικονομικός νόμος του σοσιαλισμού και συγχρόνως είναι και η απαίτηση του Συντάγματος μας, που απορρέει από το ότι όλοι οι σοβιετικοί άνθρωποι έχουν δικαίωμα να εργάζονται.»

Αυτός είναι, να πούμε έτσι, ο δεύτερος βασικός οικονομικός νόμος του σοσιαλισμού.

Τέλος, στο γράμμα του προς τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου, ο σ. Γιαροσένκο δηλώνει:

«Ξεκινώντας απ' αυτό, μου φαίνεται ότι μπορούμε να διατυπώσουμε τα ουσιώδη χαρακτηριστικά και τις απαντήσεις του βασικού οικονομικού νόμου του σοσιαλισμού περίπου με τον εξής τρόπο: Αδιάκοπα αυξανόμενη και τελειοποιούμενη παραγωγή των υλικών και πολιτιστικών όρων ζωής της κοινωνίας.»

Αυτός είναι ήδη ο τρίτος βασικός οικονομικός νόμος του σοσιαλισμού.

Αραγε, όλοι αυτοί οι νόμοι να είναι βασικοί οικονομικοί νόμοι του σοσιαλισμού ή μονάχα ένας απ' αυτούς, κι αν είναι μονάχα ένας απ' αυτούς, τότε ποιος ακριβώς, είναι αυτός; - στα ερωτήματα αυτά ο σ. Γιαροσένκο δε δίνει απάντηση στο τελευταίο του γράμμα προς τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου. Διατυπώνοντας το βασικό οικονομικό νόμο του σοσιαλισμού στο γράμμα του προς τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου, πρέπει να υποθέσουμε πως «ξέχασε» ότι στο λόγο του στην Ολομέλεια της συζήτησης πριν 3 μήνες είχε ήδη διατυπώσει δύο άλλους βασικούς οικονομικούς νόμους του σοσιαλισμού, υποθέτοντας προφανώς ότι δε θα προσέξουν τον κάτι παραπάνω από αμφίβολο συνδυασμό του. Όπως φαίνεται, όμως, οι υπολογισμοί του δε δικαιώθηκαν.

Ας παραδεχτούμε ότι δεν υπάρχουν πια οι δυο πρώτοι βασικοί οικονομικοί νόμοι του σοσιαλισμού, που διατυπώθηκαν από το σύντροφο Γιαροσένκο, ότι σαν βασικό οικονομικό νόμο του σοσιαλισμού θεωρεί ο σ. Γιαροσένκο από δω και μπρος την τρίτη του διατύπωση που την εκθέτει στο γράμμα του προς τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου. Ας δούμε το γράμμα του σ. Γιαροσένκο.

Ο σ. Γιαροσένκο λέει σ' αυτό το γράμμα ότι δε συμφωνεί με τον ορισμό του βασικού οικονομικού νόμου του σοσιαλισμού που δίνεται στις «Παρατηρήσεις» του σ. Στάλιν. Λέει:

«Το βασικό σ' αυτόν τον ορισμό είναι "η εξασφάλιση της ανώτατης ικανοποίησης... των αναγκών όλης της κοινωνίας". Η παραγωγή παρουσιάζεται εδώ σαν μέσο για την πραγματοποίηση αυτού του βασικού σκοπού, της ικανοποίησης των αναγκών. Ένας τέτοιος ορισμός δίνει βάση να υποθέσουμε ότι ο βασικός οικονομικός νόμος του σοσιαλισμού, που

διατυπώθηκε από σας, προκύπτει όχι από την προτεραιότητα της παραγωγής, αλλά από την προτεραιότητα των αναγκών.»

Είναι φανερό ότι ο σ. Γιαροσένκο καθόλου δεν κατάλαβε την ουσία του προβλήματος και δε βλέπει ότι οι συζητήσεις για την προτεραιότητα των αναγκών, είτε της παραγωγής, δεν έχουν καμιά σχέση με το ζήτημα. Όταν μιλάνε για προτεραιότητα αυτών ή εκείνων των κοινωνικών εξελίξεων, σε σχέση με άλλες εξελίξεις, ξεκινάνε συνήθως απ' το ότι και οι δυο αυτές εξελίξεις είναι περισσότερο ή λιγότερο ομοειδείς. Μπορούμε και χρειάζεται να μιλάμε για την προτεραιότητα της παραγωγής μέσω παραγωγής σε σχέση με την παραγωγή μέσω κατανάλωσης, γιατί τόσο στη μια όσο και στην άλλη περίπτωση έχουμε να κάνουμε με παραγωγή, επομένως πρόκειται για δυο πράγματα περισσότερο ή λιγότερο ομοειδή. Όμως, δεν μπορούμε να μιλάμε, θα ήταν λάθος να μιλάμε για την προτεραιότητα των αναγκών σε σχέση με την παραγωγή, είτε για την προτεραιότητα της παραγωγής σε σχέση με τις ανάγκες, γιατί παραγωγή και ανάγκες είναι δυο εντελώς διαφορετικοί τομείς, είναι αλήθεια, συνδεδεμένοι ο ένας με τον άλλον, ωστόσο, όμως, διαφορετικοί. Είναι φανερό ότι ο σ. Γιαροσένκο δεν καταλαβαίνει ότι εδώ πρόκειται όχι για την προτεραιότητα των αναγκών είτε της παραγωγής, αλλά για το ποιο σκοπό βάζει η κοινωνία στην κοινωνική παραγωγή, για το ποιο καθήκον αναθέτει στην κοινωνική παραγωγή, π.χ., στο σοσιαλισμό. Γι' αυτό δεν έχουν καμιά, επίσης, σχέση με το ζήτημα οι συζητήσεις του σ. Γιαροσένκο για το ότι «βάση της ζωής της σοσιαλιστικής κοινωνίας, όπως και κάθε άλλης κοινωνίας, είναι η παραγωγή». Ο σ. Γιαροσένκο ξεχνάει ότι οι άνθρωποι παράγουν όχι για να παράγουν, αλλά για να ικανοποιούν τις ανάγκες τους. Ξεχνάει ότι η παραγωγή, όταν είναι αποξενωμένη απ' την ικανοποίηση των αναγκών της κοινωνίας, αδυνατίζει και καταστρέφεται.

Μπορούμε, άραγε, να μιλάμε γενικά για το σκοπό της καπιταλιστικής είτε της σοσιαλιστικής παραγωγής, για τα καθήκοντα με τα οποία επιφορτίζονται η καπιταλιστική είτε η σοσιαλιστική παραγωγή; Νομίζω ότι μπορούμε και πρέπει να μιλάμε.

Ο Μαρξ λέει:

«Ο άμεσος σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής είναι η παραγωγή όχι εμπορευμάτων, αλλά υπεραξίας, είτε κέρδους στην αναπτυγμένη της μορφή, όχι προϊόντων αλλά πρόσθετων προϊόντων. Από την άποψη αυτή η ίδια η εργασία είναι παραγωγική μονάχα, εφόσον δημιουργεί κέρδος, είτε πρόσθετο προϊόν για το κεφάλαιο. Εφόσον ο εργάτης δεν το δημιουργεί, η δουλειά του δεν είναι παραγωγική. Η μάζα, επομένως, της παραγωγικής δουλειάς που χρησιμοποιείται, παρουσιάζει για το κεφάλαιο ενδιαφέρον μονάχα εφόσον χάρη σ' αυτήν -είτε ανάλογα μ' αυτήν- αυξάνει το ποσό της πρόσθετης εργασίας, μονάχα εφόσον είναι απαραίτητος στο κεφάλαιο ο χρόνος που τον ονομάσαμε αναγκαίο χρόνο εργασίας. Εφόσον η εργασία δε δίνει αυτό το αποτέλεσμα, είναι περιττή και πρέπει να διακοπεί.

Σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής είναι πάντοτε η δημιουργία της ανώτατης υπεραξίας, είτε του ανώτατου πρόσθετου προϊόντος, με τη χρησιμοποίηση του ελάχιστου δυνατού κεφαλαίου. Εφόσον δεν πετυχαίνεται το αποτέλεσμα αυτό με την υπέρμετρη εργασία των εργατών, εμφανίζεται η τάση του κεφαλαίου να επιζητεί να παραχθεί το δοσμένο προϊόν με τη λιγότερη δυνατή απώλεια, να επιζητεί την εξοικονόμηση εργατικής δύναμης και τον περιορισμό των εξόδων...

Οι ίδιοι οι εργάτες παρουσιάζονται με αυτή την έννοια αυτό που πραγματικά είναι στην καπιταλιστική παραγωγή - απλά μέσα παραγωγής, και όχι αυτοσκοπός, ούτε ο σκοπός της παραγωγής» (Βλ. Θεωρίες για την υπεραξία, τόμ. II, Μέρος 2).

Τα λόγια αυτά του Μαρξ είναι αξιόλογα, όχι μόνο επειδή ορίζουν με συντομία και ακρίβεια το σκοπό της καπιταλιστικής παραγωγής, αλλά και γιατί σημειώνουν το βασικό εκείνο σκοπό, το βασικό εκείνο καθήκον που πρέπει να αντιμετωπίσει η σοσιαλιστική παραγωγή.

Επομένως, σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής είναι να βγάξει κέρδη. Όσον αφορά τις ανάγκες, αυτές χρειάζονται στον καπιταλισμό μονάχα εφόσον εξασφαλίζουν την απόκτηση κερδών. Αν βγάλουμε τα παραπάνω, το ζήτημα των αναγκών δεν έχει νόημα για τον καπιταλισμό. Ο άνθρωπος με τις ανάγκες του εξαφανίζεται από το πεδίο ορατότητας.

Ποιος είναι τώρα ο σκοπός της σοσιαλιστικής παραγωγής, ποιο είναι εκείνο το βασικό καθήκον, που με την εκπλήρωση του πρέπει να επιφορτιστεί η κοινωνική παραγωγή στο σοσιαλισμό;

Σκοπός της σοσιαλιστικής παραγωγής δεν είναι το κέρδος, αλλά ο άνθρωπος με τις ανάγκες του, η ικανοποίηση δηλαδή των υλικών και πολιτιστικών του αναγκών. Σκοπός της σοσιαλιστικής παραγωγής, όπως αναφέρεται στις «Παρατηρήσεις» του σ. Στάλιν, είναι «η εξασφάλιση της ανώτατης ικανοποίησης των συνεχώς αυξανόμενων υλικών και πολιτιστικών αναγκών όλης της κοινωνίας».

Ο σ. Γιαροσένκο νομίζει ότι έχει να κάνει εδώ πέρα με την «προτεραιότητα» των αναγκών σε σχέση με την παραγωγή. Αυτό είναι, φυσικά, παραλογισμός. Στην πραγματικότητα εδώ έχουμε να κάνουμε όχι με την προτεραιότητα των αναγκών, αλλά με την ΕΠΙΦΟΡΤΙΣΗ της σοσιαλιστικής παραγωγής με το βασικό της σκοπό της εξασφάλισης της ανώτατης ικανοποίησης των συνεχώς αυξανόμενων υλικών και πολιτιστικών αναγκών όλης της κοινωνίας.

Επομένως, η εξασφάλιση της ανώτατης ικανοποίησης των συνεχώς αυξανόμενων υλικών και πολιτιστικών αναγκών όλης της κοινωνίας, είναι ο ΣΚΟΠΟΣ της σοσιαλιστικής παραγωγής. Η αδιάκοπη ανάπτυξη και τελειοποίηση της σοσιαλιστικής παραγωγής πάνω στη βάση της πιο υψηλής τεχνικής, είναι το ΜΕΣΟ για την επιτυχία του σκοπού.

Αυτός είναι ο βασικός οικονομικός νόμος του σοσιαλισμού.

Θέλοντας να διατηρήσει τη λεγόμενη «προτεραιότητα» της παραγωγής σε σχέση με τις ανάγκες, ο σ. Γιαροσένκο υποστηρίζει ότι «ο βασικός οικονομικός νόμος του σοσιαλισμού» συνίσταται «στην αδιάκοπη αύξηση και τελειοποίηση της παραγωγής των υλικών και πολιτιστικών προϋποθέσεων της κοινωνίας». Αυτό είναι πέρα για πέρα λαθεμένο. Ο σ. Γιαροσένκο διαστρεβλώνει χοντροκομμένα και καταστρέφει τη διατύπωση που εκθέτει ο σ. Στάλιν στις «Παρατηρήσεις» του. Γι' αυτόν, η παραγωγή από μέσο μετατρέπεται σε σκοπό και η εξασφάλιση της ανώτατης ικανοποίησης των συνεχώς αυξανόμενων υλικών και πολιτιστικών αναγκών της κοινωνίας βγαίνει απ' τη μέση. Μένει η αύξηση της παραγωγής, για την αύξηση της παραγωγής. Μένει η παραγωγή σαν αυτοσκοπός, και ο άνθρωπος με τις ανάγκες του εξαφανίζεται από το πεδίο ορατότητας του σ. Γιαροσένκο.

Γι' αυτό δεν είναι περίεργο που μαζί με την εξαφάνιση του ανθρώπου σαν σκοπού της σοσιαλιστικής παραγωγής, εξαφανίζονται μέσα στην «αντίληψη» του σ. Γιαροσένκο και τα τελευταία υπολείμματα μαρξισμού.

Έτσι, αυτό που βγήκε σαν συμπέρασμα από το σ. Γιαροσέν-κο δεν είναι η «προτεραιότητα» της παραγωγής σε σχέση με τις ανάγκες, αλλά ένα είδος «προτεραιότητας» της αστικής ιδεολογίας σε σχέση με τη μαρξιστική ιδεολογία.

3. Ιδιαίτερη αξία έχει το ζήτημα της μαρξιστικής θεωρίας της αναπαραγωγής. Ο σ. Γιαροσένκο υποστηρίζει ότι η μαρξιστική θεωρία της αναπαραγωγής είναι θεωρία μονάχα της καπιταλιστικής αναπαραγωγής, ότι δεν περιέχει τίποτα που θα μπορούσε να ισχύει για τους άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς, ανάμεσα στους οποίους και για το σοσιαλιστικό κοινωνικό σχηματισμό. Λέει:

«Η μεταφορά στη σοσιαλιστική κοινωνική παραγωγή του σχήματος της αναπαραγωγής του Μαρξ, που αυτός το επεξεργάστηκε για την καπιταλιστική οικονομία, είναι το προϊόν δογματικής κατανόησης της διδασκαλίας του Μαρξ και έρχεται σε αντίθεση με την ουσία της διδασκαλίας του.» (βλ. λόγο του σ. Γιαροσένκο στην Ολομέλεια της συζήτησης).

Υποστηρίζει παρακάτω ότι «το σχήμα της αναπαραγωγής του Μαρξ δεν αντιστοιχεί στους οικονομικούς νόμους της σοσιαλιστικής κοινωνίας και δεν μπορεί να χρησιμεύσει σαν βάση για τη μελέτη της σοσιαλιστικής αναπαραγωγής (βλ. στο ίδιο).

Σχετικά με τη μαρξιστική θεωρία της απλής αναπαραγωγής, όπου προσδιορίζεται ο καθορισμένος συσχετισμός ανάμεσα στην παραγωγή μέσων παραγωγής (1η υποδιαίρεση) και την παραγωγή μέσων κατανάλωσης (2η υποδιαίρεση), ο σ. Γιαροσένκο λέει:

«Ο συσχετισμός ανάμεσα στην 1η και τη 2η υποδιαίρεση δεν καθορίζεται στη σοσιαλιστική κοινωνία από τον τύπο του Μαρξ $M + Y^*$ της πρώτης υποδιαίρεσης και Σ της δεύτερης υποδιαίρεσης. Στις συνθήκες του σοσιαλισμού, η παραπάνω αλληλεξάρτηση ανάμεσα στην πρώτη και τη δεύτερη υποδιαίρεση δεν πρέπει να έχει θέση.» (βλ. στο ίδιο).

Υποστηρίζει ότι «η θεωρία, που επεξεργάστηκε ο Μαρξ για το συσχετισμό των υποδιαίρεσεων I και II είναι απαράδεκτη για τις δικές μας σοσιαλιστικές συνθήκες, γιατί στη βάση της θεωρίας του Μαρξ βρίσκεται η καπιταλιστική οικονομία με τους νόμους της» (βλ. Γράμμα του σ. Γιαροσένκο στα μέλη του Πολιτικού Γραφείου).

Έτσι καταστρέφει ο σ. Γιαροσένκο τη μαρξιστική θεωρία της αναπαραγωγής.

Βέβαια, η μαρξιστική θεωρία της αναπαραγωγής, που η εκπόνηση της προέκυψε σαν αποτέλεσμα της μελέτης των νόμων της καπιταλιστικής παραγωγής, αντανάκλα τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της καπιταλιστικής παραγωγής και, φυσικά, είναι ντυμένη με τη μορφή των εμπορευματοκαπιταλιστικών σχέσεων της αξίας. Δεν μπορούσε να γίνει και διαφορετικά. Όμως, το να βλέπεις στη μαρξιστική θεωρία της αναπαραγωγής μονάχα αυτή τη μορφή και να μην αντιλαμβάνεσαι το βασικό της περιεχόμενο, που ισχύει όχι μόνο για τον καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό, σημαίνει ότι δεν κατάλαβες τίποτα απ'

αυτή τη θεωρία. Αν ο σ. Γιαροσένκο καταλάβει κάτι σ' αυτό το ζήτημα, τότε θα καταλάβει και εκείνη τη φανερή αλήθεια ότι τα μαρξιστικά σχήματα της αναπαραγωγής με κανέναν τρόπο δεν εξαντλούνται με την αντανάκλαση του ιδιαίτερου χαρακτήρα της καπιταλιστικής παραγωγής, ότι περιέχουν μαζί μ' αυτό ολόκληρη σειρά βασικών θέσεων της αναπαραγωγής, που ισχύουν για όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς, κι ανάμεσα τους ειδικά και για το σοσιαλιστικό κοινωνικό σχηματισμό. Οι τέτοιες βασικές θέσεις της μαρξιστικής θεωρίας της αναπαραγωγής, όπως η θέση για την κατανομή της κοινωνικής παραγωγής σε παραγωγή μέσων παραγωγής και παραγωγή μέσων κατανάλωσης, η θέση για την υπεροχή του όγκου της παραγωγής μέσων παραγωγής κατά την πλατιά αναπαραγωγή, η θέση για το συσχετισμό ανάμεσα στις υποδιαίρεσεις I και II, η θέση για το πρόσθετο προϊόν, σαν μοναδική πηγή συσσώρευσης, η θέση για τη διαμόρφωση και τον προορισμό των κοινωνικών κεφαλαίων, η θέση για τη συσσώρευση, σαν μοναδική πηγή της πλατιάς αναπαραγωγής - όλες αυτές οι βασικές θέσεις της μαρξιστικής θεωρίας της αναπαραγωγής είναι οι ίδιες εκείνες θέσεις, που ισχύουν όχι μόνο για τον καπιταλιστικό σχηματισμό, και που δίχως την εφαρμογή τους δεν μπορεί ν' αντεπεξέλθει καμιά σοσιαλιστική κοινωνία κατά τη σχεδιοποίηση της λαϊκής οικονο-μίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ίδιος ο σ. Γιαροσένκο που ξεφυσάει τόσο υπεροπτικά για τα μαρξιστικά «σχήματα αναπαραγωγής», είναι αναγκασμένος να καταφεύγει συνέχεια στη βοήθεια αυτών των «σχημάτων», όταν συζητάει τα ζητήματα της σοσιαλιστικής αναπαραγωγής.

Αλλά πώς έβλεπαν αυτό το ζήτημα ο Λένιν, ο Μαρξ;

Είναι σ' όλους γνωστές οι κριτικές παρατηρήσεις του Λένιν πάνω στο βιβλίο του Μπουχάριν *Η οικονομία της μεταβατικής περιόδου*. Στις παρατηρήσεις αυτές ο Λένιν, όπως είναι γνωστό, αναγνώρισε ότι ο μαρξιστικός τύπος συσχετισμού ανάμεσα στις υποδιαίρεσεις I και II, ενάντια στον οποίο εκστρατεύει ο σ. Γιαροσένκο, εξακολουθεί να ισχύει τόσο για το σοσιαλισμό όσο και για τον «καθαρό κομμουνισμό», δηλαδή για τη δεύτερη φάση του κομμουνισμού.

Όσον αφορά τον Μαρξ, όπως είναι γνωστό, δεν του άρεσε να ξεφεύγει από τη μελέτη των νόμων της καπιταλιστικής παραγωγής και δεν ασχολήθηκε στο *Κεφάλαιο του με το ζήτημα της εφαρμογής στο σοσιαλισμό του σχήματος του της αναπαραγωγής*. Όμως, στο κεφάλαιο 20 του II τόμου του *Κεφαλαίου* με τον τίτλο «Το σταθερό κεφάλαιο της υποδιαίρεσης I», όπου ασχολείται με την ανταλλαγή των προϊόντων της υποδιαίρεσης I μέσα στην ίδια αυτή υποδιαίρεση, ο Μαρξ σημειώνει σαν σε παρένθεση ότι η ανταλλαγή προϊόντων μέσα σ' αυτή την υποδιαίρεση θα συνέβαινε και στο σοσιαλισμό με την ίδια σταθερότητα, όπως και στην καπιταλιστική παραγωγή. Ο Μαρξ λέει:

«Αν η παραγωγή ήταν κοινωνική και όχι καπιταλιστική, τότε, είναι ξεκάθαρο ότι τα προϊόντα της υποδιαίρεσης I, που αποβλέπουν στην αναπαραγωγή, δε θα κατανέμονταν με λιγότερη σταθερότητα σαν μέσα παραγωγής ανάμεσα στους κλάδους της παραγωγής αυτής της υποδιαίρεσης: ένα μέρος θα έμενε άμεσα σ' εκείνη τη σφαίρα παραγωγής, από την οποία βγήκε σαν προϊόν αντίθετα, το άλλο θα περνούσε σε άλλους κλάδους παραγωγής και με τον τρόπο αυτό ανάμεσα στους διάφορους κλάδους παραγωγής αυτής της υποδιαίρεσης θα αποκαθιστόταν μια σταθερή κίνηση προς αντίθετες κατευθύνσεις» (Βλ. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος Π, 8η έκδοση, σελ. 307).

Επομένως, ο Μαρξ δε θεωρούσε καθόλου ότι η θεωρία του της αναπαραγωγής ισχύει απλώς και μόνο για την καπιταλιστική παραγωγή, αν και ασχολήθηκε με την έρευνα των νόμων της καπιταλιστικής παραγωγής. Αντίθετα, όπως είναι φανερό, ξεκινούσε απ' το ότι η θεωρία του της αναπαραγωγής μπορεί να ισχύει και για τη σοσιαλιστική παραγωγή.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Μαρξ στην *Κριτική στο πρόγραμμα της Γκότα* στην ανάλυση της οικονομίας του σοσιαλισμού και της μεταβατικής περιόδου προς τον κομμουνισμό ξεκινάει απ' τις βασικές θέσεις της θεωρίας του της αναπαραγωγής, θεωρώντας τες υποχρεωτικές για το κομμουνιστικό καθεστώς.

Πρέπει, επίσης, να σημειώσουμε ότι ο Ένγκελς στο *Αντι-Ντίρινγκ* του, κάνοντας κριτική στο «σοσιαλιστικό σύστημα» του Ντίρινγκ και χαρακτηρίζοντας την οικονομία του σοσιαλιστικού καθεστώτος, ξεκινά, επίσης, από τις βασικές θέσεις της θεωρίας της αναπαραγωγής του Μαρξ, θεωρώντας τες υποχρεωτικές για το κομμουνιστικό καθεστώς.

Αυτά είναι τα γεγονότα.

Βγαίνει το συμπέρασμα ότι και εδώ, στο ζήτημα της αναπαραγωγής, ο σ. Γιαροσένκο, παρά το ότι έχει ύφος ανθρώπου που χειρίζεται με ευκολία τα «σχήματα» του Μαρξ, έπεσε έξω γι' άλλη μια φορά.

4. Το γράμμα του προς τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου ο σ. Γιαροσένκο το τελειώνει με την πρόταση να του ανατεθεί να συγγράψει «Πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού». Γράφει:

«Ξεκινώντας από τον ορισμό του αντικειμένου της επιστήμης της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού, που την εξέθεσα στη συνεδρίαση της Ολομέλειας, στη συνεδρίαση του τμήματος και στο γράμμα αυτό, χρησιμοποιώντας τη μαρξιστική διαλεκτική μέθοδο, μπορώ στη διάρκεια ενός χρόνου, το πολύ ενάμιση, με τη βοήθεια 2 άλλων, να επεξεργαστώ τις θεωρητικές λύσεις των βασικών προβλημάτων της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού, να εκθέσω τη μαρξιστική, λενινιστική-σταλινική θεωρία της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού, τη θεωρία που θα μετατρέψει την επιστήμη αυτή σε πραγματικό όπλο πάλης του λαού για τον κομμουνισμό.»

Δεν μπορούμε να μην αναγνωρίσουμε ότι ο σ. Γιαροσένκο δεν πάσχει από μετριοφροσύνη. Πέρα απ' αυτό, χρησιμοποιώντας το ύφος μερικών φιλολόγων, μπορούμε να πούμε: «Ακριβώς το αντίθετο μάλιστα».

Πιο πάνω ήδη είπαμε ότι ο σ. Γιαροσένκο συγγέει την πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού με την οικονομική πολιτική των καθοδηγητικών οργάνων. Εκείνο που αυτός θεωρεί σαν αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού, η ορθολογιστική οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων, η σχεδιοποίηση της λαϊκής οικονομίας, ο σχηματισμός κοινωνικών κεφαλαίων κλπ., είναι όχι αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού, αλλά αντικείμενο της οικονομικής πολιτικής των καθοδηγητικών οργάνων.

Είναι περιττό να πω ότι τα σοβαρά λάθη που έκανε ο σ. Γιαροσένκο και η αντιμαρξιστική «άποψη» του δε συνηγορούν να δοθεί στο σ. Γιαροσένκο μια τέτοια αποστολή.

* * *

Συμπεράσματα:

1) Το παράπονο του σ. Γιαροσένκο κατά των καθοδηγητών της συζήτησης δεν έχει νόημα, γιατί οι καθοδηγητές των συζητήσεων, όντας μαρξιστές, δεν μπορούσαν να απηχίσουν στα γενικευμένα τους ντοκουμέντα την αντιμαρξιστική «άποψη» του σ. Γιαροσένκο.

2) Την αίτηση του σ. Γιαροσένκο να του ανατεθεί να γράψει πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού δεν μπορούμε να την πάρουμε στα σοβαρά, έστω και για το λόγο ότι μυρίζει τυχολογισμό.

22 Μάη του 1952

* Στον τύπο αυτό M = μεταβλητό κεφάλαιο, Y = υπεραξία, Σ = σταθερό κεφάλαιο (Σημ. μετ.).

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟΥΣ σ. Α. Β. ΣΑΝΙΝΑ ΚΑΙ Β. Γ. ΒΕΝΖΕΡ

Έλαβα τα γράμματά σας. Είναι φανερό ότι οι συγγραφείς των γραμμάτων αυτών μελετούν βαθιά και σοβαρά τα προβλήματα της οικονομίας της χώρας μας. Μέσα στα γράμματά υπάρχουν πολλές σωστές διατυπώσεις και ενδιαφέρουσες σκέψεις. Όμως πάλι σ' αυτά υπάρχουν εκεί και μερικά σοβαρά θεωρητικά λάθη. Στην απάντηση αυτή σκοπεύω να σταθώ στα λάθη ακριβώς αυτά.

1. Το ζήτημα του χαρακτήρα των οικονομικών νόμων στο σοσιαλισμό

Οι σύντροφοι Σανίνα και Βένζερ υποστηρίζουν ότι «μονάχα χάρη στη συνειδητή δράση των σοβιετικών ανθρώπων, που ασχολούνται με την υλική παραγωγή, ξεπροβάλλουν οι οικονομικοί νόμοι του σοσιαλισμού». Η θέση αυτή είναι εντελώς λαθεμένη.

Υπάρχει, άραγε, νομοτέλεια της οικονομικής εξέλιξης αντικειμενικά, έξω από μας, ανεξάρτητα από τη θέληση και τη συνείδηση των ανθρώπων; Ο μαρξισμός απαντάει στο ερώτημα αυτό καταφατικά. Ο μαρξισμός θεωρεί ότι οι νόμοι της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού είναι η αντανάκλαση στα κεφάλια των ανθρώπων της αντικειμενικής νομοτέλειας, που υπάρχει έξω από μας. Η διατύπωση, όμως, των συντρόφων Σανίνα και Βένζερ απαντάει στο ζήτημα αυτό αρνητικά. Αυτό σημαίνει ότι οι σύντροφοι αυτοί συμφωνούν με την άποψη της λαθεμένης θεωρίας που υποστηρίζει ότι οι νόμοι της οικονομικής εξέλιξης στο σοσιαλισμό «δημιουργούνται», «μετασχηματίζονται» από τα καθοδηγητικά όργανα της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, ξεκόβουν απ' το μαρξισμό και μπαίνουν στο δρόμο του υποκειμενικού ιδεαλισμού.

Φυσικά, οι άνθρωποι μπορούν ν' ανακαλύψουν αυτή την αντικειμενική νομοτέλεια, να τη γνωρίσουν και στηριζόμενοι σ' αυτή να τη χρησιμοποιήσουν για το συμφέρον της κοινωνίας. Όμως, δεν μπορούν ούτε να τη «δημιουργήσουν» ούτε να τη «μετασχηματίσουν».

Ας υποθέσουμε ότι παραδεχόμαστε για μια στιγμή την άποψη της λαθεμένης θεωρίας, που αρνιέται την ύπαρξη αντικειμενικής νομοτέλειας στην οικονομική ζωή στο σοσιαλισμό και που διακηρύχνει ότι υπάρχει η δυνατότητα να «δημιουργηθούν» οικονομικοί νόμοι, να «μετασχηματιστούν» οι οικονομικοί νόμοι. Πού θα κατέληγε κάτι τέτοιο; Θα κατέληγε στο να πείσουμε στο βασίλειο του χάους και της σύμπτωσης, να βρεθούμε σε δουλική εξάρτηση απ' αυτές τις συμπτώσεις, να στερηθούμε τη δυνατότητα όχι μόνο να καταλαβαίνουμε, αλλά ακόμα και να τα βγάλουμε πέρα μέσα σ' αυτό το χάος των συμπτώσεων.

Αυτό θα κατέληγε στο να καταργήσουμε την πολιτική οικονομία σαν επιστήμη, γιατί η επιστήμη δεν μπορεί να ζήσει και ν' αναπτυχθεί, χωρίς να παραδεχτεί ότι υπάρχουν αντικειμενικές νομοτέλειες, χωρίς να μελετάει τις νομοτέλειες αυτές. Και αν καταργούσαμε την επιστήμη, θα χάναμε τη δυνατότητα να προβλέψουμε την πορεία των γεγονότων στην οικονομική ζωή της χώρας, θα χάναμε, δηλαδή, τη δυνατότητα να ασκήσουμε ακόμα και την πιο στοιχειώδη οικονομική καθοδήγηση.

Τέλος, θα βρισκόμασταν κάτω από την εξουσία της αυθαιρεσίας των «οικονομικών» τυχοδιωκτών, που είναι έτοιμοι να «καταστρέψουν» τους νόμους της οικονομικής εξέλιξης και να «δημιουργήσουν» καινούργιους νόμους, δίχως να καταλαβαίνουν και να παίρνουν υπόψη τους τις αντικειμενικές νομοτέλειες.

Είναι γνωστή σε όλους η κλασική διατύπωση της μαρξιστικής θέσης πάνω σ' αυτό το ζήτημα, που δόθηκε από τον Ένγκελς στο *Αντι-Ντίρινγκτον*:

«Οι κοινωνικές δυνάμεις, όπως κι οι φυσικές δυνάμεις, ενεργούν τυφλά, βίαια, καταστροφικά, όσο δεν τις γνωρίζουμε και δεν τις παίρνουμε υπόψη. Όμως, απ' τη στιγμή που θα τις γνωρίσουμε, που θα μελετήσουμε τη δράση τους, την κατεύθυνση τους και την επίδραση τους, από εκείνη τη στιγμή εξαρτιέται πια από μας και μόνο να τις υποτάσσουμε όλο περισσότερο και περισσότερο στη θέληση μας και με τη βοήθεια τους να πετυχαίνουμε το σκοπό μας. Αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα με τις σύγχρονες ισχυρές παραγωγικές δυνάμεις. Όσο αρνούμαστε επίμονα να κατανοήσουμε την ουσία τους και το χαρακτήρα τους -και στην κατανόηση αυτή αντιδρούν ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής και οι υποστηρικτές του- μέχρι τη στιγμή εκείνη οι παραγωγικές δυνάμεις ενεργούν παρά και ενάντια μας, μέχρι τη στιγμή εκείνη μας εξουσιάζουν, με τον τρόπο που δείξαμε λεπτομερειακά πιο πάνω. Όμως, απ' τη στιγμή που κατανοήσαμε τη φύση τους, μπορούν στα χέρια των συνεταιρισμένων παραγωγών να μετατραπούν από διαβολικοί κυρίαρχοι σε υπάκουους υπηρέτες. Εδώ υπάρχει η ίδια εκείνη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στις καταστροφικές δυνάμεις του ηλεκτρισμού στον κεραυνό και το τιθασευμένο ηλεκτρισμό στη συσκευή του τηλεγράφου και στη λάμπα του ηλεκτρικού τόξου, η ίδια εκείνη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στην πυρκαγιά και τη φωτιά, που εξυπηρετεί τον άνθρωπο. Όταν οι άνθρωποι αρχίσουν, τελικά, να χρησιμοποιούν τις σύγχρονες παραγωγικές δυνάμεις σύμφωνα με τη γνώση τους φύση, τότε η κοινωνική αναρχία στην παραγωγή θ' αντικατασταθεί με την κοινωνικά σχεδιασμένη ρύθμιση της παραγωγής, που είναι υπολογισμένη, ώστε να ικανοποιεί τις απαιτήσεις τόσο ολόκληρης της κοινωνίας όσο και κάθε μέλους της. Τότε ο καπιταλιστικός τρόπος ιδιοποίησης, κατά τον οποίο το προϊόν υποδουλώνει στην αρχή τον παραγωγό και ύστερα και αυτόν που το ιδιοποιείται, θα αντικατασταθεί με νέο τρόπο ιδιοποίησης των προϊόντων, βασισμένο στην ίδια τη φύση των σύγχρονων μέσων παραγωγής: από τη μια μεριά με την άμεση κοινωνική ιδιοποίηση των προϊόντων εκείνων, που αποτελούν μέσα διατήρησης και επέκτασης της παραγωγής, και, απ' την άλλη, με την άμεση ατομική ιδιοποίηση των άλλων προϊόντων, που αποτελούν μέσα ζωής και απόλαυσης.»

2. Το ζήτημα των μέτρων που πρέπει να παρθούν για την ανύψωση της κολχόζνικης ιδιοκτησίας μέχρι το επίπεδο της κοινωνικής ιδιοκτησίας

Ποια μέτρα είναι απαραίτητα για ν' ανυψωθεί η κολχόζνικη ιδιοκτησία, που δεν είναι φυσικά κοινωνική ιδιοκτησία, μέχρι το επίπεδο της κοινωνικής («εθνικής») ιδιοκτησίας;

Μερικοί σύντροφοι νομίζουν ότι είναι απαραίτητο να εθνικοποιήσουμε απλώς την κολχόζνικη ιδιοκτησία κηρύχοντάς την κοινωνική ιδιοκτησία, όπως, π.χ., κάναμε στην κατάλληλη εποχή και με την καπιταλιστική ιδιοκτησία. Η πρόταση αυτή είναι εντελώς λαθεμένη και απόλυτα απαράδεκτη. Η κολχόζνικη ιδιοκτησία είναι σοσιαλιστική ιδιοκτησία και δεν μπορούμε με κανέναν τρόπο να τη μεταχειριστούμε όπως την καπιταλιστική ιδιοκτησία. Από το γεγονός ότι η κολχόζνικη ιδιοκτησία δεν είναι ιδιοκτησία κοινωνική, δε βγαίνει, σε καμιά περίπτωση, το συμπέρασμα ότι η κολχόζνικη ιδιοκτησία δεν είναι σοσιαλιστική ιδιοκτησία.

Οι σύντροφοι αυτοί νομίζουν ότι η μεταβίβαση της ιδιοκτησίας ξεχωριστών ιδιωτών και ομάδων σε ιδιοκτησία του κράτους είναι η μοναδική, είτε, εν πάση περιπτώσει, η καλύτερη μορφή εθνικοποίησης. Αυτό είναι λάθος. Στην πραγματικότητα, η μεταβίβαση σε ιδιοκτησία του κράτους δεν είναι η μοναδική και ακόμα δεν είναι και η καλύτερη

μορφή εθνικοποίησης, αλλά είναι η στοιχειώδης μορφή εθνικοποίησης, όπως λέει σωστά ο Ένγκελς στο *Αντι-Ντίρινγκ*. Είναι βέβαιο ότι όσο υπάρχει κράτος η μεταβίβαση σε ιδιοκτησία του κράτους είναι η πιο κατανοητή στοιχειώδης μορφή εθνικοποίησης. Όμως, το κράτος δε θα υπάρχει στον αιώνα των αιώνων. Με τη διεύρυνση της σφαίρας δράσης του σοσιαλισμού στην πλειοψηφία των χωρών του κόσμου, το κράτος θα πεθαίνει και, φυσικά, μαζί μ' αυτό θα εκλείψει και το ζήτημα της μεταβίβασης της περιουσίας ξεχωριστών ιδιωτών και ομάδων στο κράτος. Το κράτος θα πεθάνει, αλλά η κοινωνία θα μείνει. Επομένως, κληρονόμος της κοινωνικής ιδιοκτησίας δε θα 'ναι πια το κράτος που θα πεθάνει, αλλά η ίδια η κοινωνία στο πρόσωπο του κεντρικού της καθοδηγητικού οικονομικού οργάνου.

Τι πρέπει, λοιπόν, να κάνουμε στην περίπτωση αυτή, για να ανυψώσουμε την κολχόζνικη ιδιοκτησία μέχρι το επίπεδο της κοινωνικής ιδιοκτησίας;

Σαν βασικό μέτρο για μια τέτοια άνοδο της κολχόζνικης ιδιοκτησίας οι σ. Σανίνα και Βένζερ προτείνουν το εξής: Να παραχωρήσουμε σε ιδιοκτησία των κολχόζ τα βασικά εργαλεία παραγωγής, που είναι συγκεντρωμένα στους μηχανοτρακτερικούς σταθμούς, να απαλλάξουμε με τον τρόπο αυτό το κράτος από τις επενδύσεις κεφαλαίων στην αγροτική οικονομία και να πετύχουμε, ώστε τα ίδια τα κολχόζ ν' αναλάβουν την ευθύνη για τη συντήρηση και την ανάπτυξη των μηχανοτρακτερικών σταθμών. Λένε:

«Θα ήταν λάθος να νομίσουμε ότι οι επενδύσεις των κολχόζ πρέπει κατά κύριο λόγο να κατευθύνονται προς τις πολιτιστικές ανάγκες του κολχόζνικου χωριού και ότι για τις ανάγκες της αγροτικής παραγωγής θα πρέπει, όπως και πριν, το κράτος να κάνει τη βασική μάζα των επενδύσεων. Δε θα είναι, άραγε, πιο σωστό ν' απαλλάξουμε το κράτος απ' αυτό το φορτίο, μια που τα κολχόζ έχουν όλες τις ικανότητες να πάρουν το φορτίο αυτό ολοκληρωτικά απάνω τους; Για το κράτος θα βρεθούν αρκετές δουλειές, όπου να επενδύσει τα κεφάλαια του με το σκοπό να δημιουργήσει στη χώρα αφθονία αντικειμένων κατανάλωσης.»

Για να στηρίξουν την πρόταση αυτή οι εισηγητές της βάζουν σ' ενέργεια μερικά επιχειρήματα.

Πρώτο. Αναφερόμενοι στα λόγια του Στάλιν, ότι τα μέσα παραγωγής δεν πουλιούνται ούτε και στα κολχόζ, οι εισηγητές της πρότασης βάζουν σε αμφισβήτηση τη θέση αυτή του Στάλιν, δηλώνοντας ότι το κράτος παρ' όλα αυτά πουλάει μέσα παραγωγής στα κολχόζ, μέσα παραγωγής τέτοια όπως είναι τα μικρά εργαλεία σαν τις κόσες και τα δρεπάνια, τους μικρούς κινητήρες κλπ. Έχουν τη γνώμη ότι, αφού το κράτος πουλάει στα κολχόζ αυτά τα μέσα παραγωγής, θα μπορούσε να τους πουλάει και όλα τα άλλα μέσα παραγωγής, όπως είναι οι μηχανές των ΜΤΣ (μηχανοτρακτερικών σταθμών, Σημ. μετ.).

Το επιχείρημα αυτό είναι σαθρό. Βέβαια, το κράτος πουλά στα κολχόζ τα μικρά εργαλεία, όμως αυτό πρέπει να γίνεται σύμφωνα με το καταστατικό του αγροτικού αρτέλ και σύμφωνα με το Σύνταγμα. Μπορούμε όμως, άραγε, να εξισώσουμε τα μικρά εργαλεία με εκείνα τα βασικά μέσα παραγωγής της αγροτικής οικονομίας, όπως είναι οι μηχανές των ΜΤΣ, είτε, π.χ., όπως είναι η γη, που είναι, επίσης, ένα απ' τα βασικά μέσα παραγωγής στην αγροτική οικονομία; Είναι ξεκάθαρο πως δεν μπορούμε. Δεν μπορούμε, γιατί τα μικρά εργαλεία δεν αποφασίζουν με κανέναν τρόπο για την τύχη της κολχόζνικης παραγωγής, ενώ τα μέσα παραγωγής, σαν τις μηχανές των ΜΤΣ και τη γη, αποφασίζουν ολοκληρωτικά για την τύχη της αγροτικής οικονομίας στις σύγχρονες συνθήκες.

Δεν είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς ότι, όταν ο Στάλιν έλεγε ότι τα μέσα παραγωγής δεν πουλιούνται στα κολχόζ, είχε υπόψη του όχι τα μικρά εργαλεία, αλλά τα βασικά μέσα της αγροτικής παραγωγής: τις μηχανές των ΜΤΣ και τη γη. Οι εισηγητές της πρότασης παίζουν με τις λέξεις «μέσα παραγωγής» και συγχέουν δυο διαφορετικά πράγματα, δίχως να καταλαβαίνουν ότι πέφτουν έξω.

Δεύτερο. Οι σ. Σανίνα και Βένζερ αναφέρονται ύστερα στο ότι στην περίοδο της αρχής του μαζικού κολχόζνικου κινήματος, στα τέλη του 1929 και στις αρχές του 1930, η ίδια η ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ (μπ.) πήρε τη θέση να παραχωρηθούν σαν ιδιοκτησία των κολχόζ οι μηχανοτρακτερικοί σταθμοί, με την απαίτηση να κάνουν τα κολχόζ την απόσβεση της αξίας των μηχανοτρακτερικών σταθμών στη διάρκεια τριών ετών. Έχουν τη γνώμη ότι, αν και τότε η δουλειά αυτή απέτυχε «εξαιτίας της οικονομικής αδυναμίας» των κολχόζ, όμως τώρα, όπου τα κολχόζ γίνανε πλούσια, θα μπορούσαμε να ξαναγυρίσουμε στην πολιτική αυτή, να πουληθούν, δηλαδή, στα κολχόζ οι μηχανοτρακτερικοί σταθμοί.

Το επιχείρημα αυτό είναι, επίσης, σαθρό. Στην ΚΕ του ΠΚΚ (μπ.) πραγματικά πάρθηκε απόφαση να πουληθούν οι ΜΤΣ στα κολχόζ στις αρχές του 1930. Η απόφαση αυτή πάρθηκε ύστερα από πρόταση μιας ομάδας συντάρνικων-κολχόζνικων, σαν είδος πειράματος, σαν είδος δοκιμής, με το σκοπό στο συντομότερο χρονικό διάστημα να ξαναγυρίσει η ΚΕ στο ζήτημα

αυτό και να το εξετάσει και πάλι. Όμως, απ' την πρώτη κιάλας δοκιμή έγινε φανερό ότι η απόφαση αυτή δεν ήταν συμφέρουσα κι ύστερα από λίγους μήνες, και συγκεκριμένα στα τέλη του 1930, η απόφαση αυτή ακυρώθηκε.

Το παραπέρα μεγάλωμα του κολχόζνικου κινήματος και η εξέλιξη της συγκρότησης των κολχόζ έπεισαν τελειωτικά τόσο τους κολχόζνικους όσο και τα καθοδηγητικά στελέχη ότι η συγκέντρωση των βασικών εργαλείων της αγροτικής παραγωγής στα χέρια του κράτους, στα χέρια των μηχανοτρακτερικών σταθμών, είναι ο μοναδικός τρόπος εξασφάλισης υψηλών ρυθμών αύξησης της κολχόζνικης παραγωγής. Όλοι μας χαιρόμαστε για την κολοσσιαία αύξηση της αγροτικής παραγωγής της χώρας μας, για την αύξηση παραγωγής δημητριακών, της παραγωγής μπαμπακιού, λιναριού, κοκκινογουλιών κλπ. Πού βρίσκεται η πηγή αυτής της αύξησης; Η πηγή της αύξησης αυτής βρίσκεται στη σύγχρονη τεχνική, στις πολυάριθμες σύγχρονες μηχανές που εξυπηρετούν όλους αυτούς τους κλάδους παραγωγής. Εδώ το ζήτημα δε βρίσκεται μονάχα στην τεχνική γενικά, αλλά και στο ότι η τεχνική δεν μπορεί να μένει στάσιμη, είναι υποχρεωμένη να τελειοποιείται ολοένα, ότι η παλιά τεχνική πρέπει να εκτοπίζεται και να αντικαθιστάται με νέα, και η νέα με νεότερη. Δίχως αυτό δε θα μπορούσαμε να καταλάβουμε την προοδευτική πορεία της σοσιαλιστικής μας γεωργίας, δε θα μπορούσαμε να καταλάβουμε ούτε τις μεγάλες συγκομιδές, ούτε την αφθονία των αγροτικών προϊόντων. Τι σημαίνει, όμως, να εκτοπίσουμε εκατοντάδες χιλιάδες τροχοφόρα τρακτέρ και να τα αντικαταστήσουμε με αλυσιδοφόρα, ν' αντικαταστήσουμε δεκάδες χιλιάδες παλιωμένα κομπάιν με καινούργια, να δημιουργήσουμε καινούργιες μηχανές, π.χ., για τεχνικές καλλιέργειες; Αυτό σημαίνει ότι θα υποβληθούμε σε έξοδα δισεκατομμυρίων, που μπορούν να ξεπληρωθούν μονάχα ύστερα από 6-8 χρόνια. Μπορούν, άραγε, να σηκώσουν αυτά τα έξοδα τα κολχόζ μας κι αν ακόμα ήταν εκατομμυριούχα; Όχι, δεν μπορούν, γιατί δε βρίσκονται σε θέση να αναλάβουν έξοδα δισεκατομμυρίων, που μπορούν να ξεπληρωθούν μονάχα ύστερα από 6-8 χρόνια. Τα έξοδα αυτά μπορεί να τ' αναλάβει μονάχα το κράτος, γιατί αυτό και μόνο αυτό είναι σε θέση να σηκώσει πάνω του τις ζημιές από την εκτόπιση των παλιών μηχανών και την αντικατάσταση τους από νέες, γιατί αυτό και μόνο αυτό είναι σε θέση να αντέξει αυτές τις ζημιές επί 6 ως 8 χρόνια, με σκοπό να βγάλει τα έξοδα του στο τέλος αυτού του χρονικού διαστήματος.

Τι σημαίνει ύστερα από όλα αυτά το να ζητάμε να πουληθούν οι μηχανοτρακτερικοί σταθμοί στα κολχόζ, σαν ιδιοκτησία τους; Αυτό σημαίνει, να οδηγήσουμε τα κολχόζ σε μεγάλες ζημιές και να τα καταστρέψουμε, να υπονομεύσουμε την εκμηχάνιση της αγροτικής οικονομίας, να κατεβάσουμε τους ρυθμούς της κολχόζνικης παραγωγής. Από δω βγαίνει το συμπέρασμα: προτείνοντας την πώληση των ΜΤΣ στα κολχόζ, σαν ιδιοκτησία τους, οι σ. Σανίνα και Βένζερ κάνουν ένα βήμα πίσω προς την καθυστέρηση και κάνουν την απόπειρα να στρέψουν προς τα πίσω τον τροχό της ιστορίας.

Ας υποθέσουμε για μια στιγμή ότι παραδεχτήκαμε την πρόταση των σ. Σανίνα και Βένζερ κι ότι αρχίσαμε να πουλούμε στα κολχόζ, σαν ιδιοκτησία τους, τα βασικά εργαλεία παραγωγής, τους μηχανοτρακτερικούς σταθμούς. Ποιο θα ήταν το αποτέλεσμα;

Το αποτέλεσμα θα ήταν, πρώτα-πρώτα, ότι τα κολχόζ θα γίνονταν ιδιοκτήτες των βασικών εργαλείων παραγωγής, θα καταλήγανε, δηλαδή, να βρίσκονται σε μια ιδιότυπη κατάσταση, στην οποία δε βρίσκεται καμιά επιχείρηση στη χώρα μας, γιατί, όπως είναι γνωστό, ακόμα κι οι εθνικοποιημένες επιχειρήσεις δεν είναι σ' εμάς ιδιοκτήτες των εργαλείων παραγωγής. Πώς μπορούμε να βασίσουμε αυτήν την ιδιότυπη κατάσταση των κολχόζ με τις προοπτικές προόδου και κίνησης προς τα μπρος; Μπορούμε, άραγε, να πούμε ότι μια τέτοια κατάσταση θα συντελούσε στην ανύψωση της κολχόζνικης ιδιοκτησίας μέχρι το επίπεδο της κοινωνικής ιδιοκτησίας, ότι θα επιτάχυνε το πέρασμα της κοινωνίας μας από το σοσιαλισμό στον κομμουνισμό; Δε θα ήταν πιο σωστό να πούμε ότι μια τέτοια κατάσταση θα μπορούσε μονάχα να απομακρύνει την κολχόζνικη ιδιοκτησία από την κοινωνική ιδιοκτησία κι ότι θα οδηγούσε όχι στο πλησίασμα προς τον κομμουνισμό, αλλά αντίθετα στην απομάκρυνση απ' αυτόν;

Το αποτέλεσμα θα ήταν, κατά δεύτερο λόγο, να διευρυνθεί η σφαίρα ενέργειας της εμπορευματικής κυκλοφορίας, γιατί ένα κολοσσιαίο ποσό εργαλείων της αγροτικής παραγωγής θα περνούσε στην τροχιά της εμπορευματικής κυκλοφορίας. Τι νομίζουν οι σ. Σανίνα και Βένζερ, μπορεί, άραγε, να συντελέσει η διεύρυνση της σφαίρας της εμπορευματικής κυκλοφορίας στην προώθηση μας προς τον κομμουνισμό; Δε θα 'ταν πιο σωστό να πούμε ότι κάτι τέτοιο το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να φρενάρει την προώθηση μας προς τον κομμουνισμό;

Το βασικό λάθος των σ. Σανίνα και Βένζερ είναι ότι δεν καταλαβαίνουν το ρόλο και τη σημασία της εμπορευματικής κυκλοφορίας στο σοσιαλισμό, δεν καταλαβαίνουν ότι η εμπορευματική κυκλοφορία είναι ασυμβίβαστη με την προοπτική του περάσματος απ' το σοσιαλισμό στον κομμουνισμό. Είναι φανερό ότι νομίζουν πως είναι δυνατό και με το καθεστώς της εμπορευματικής κυκλοφορίας να περάσουμε απ' το σοσιαλισμό στον κομμουνισμό, πως η εμπορευματική κυκλοφορία δεν μπορεί να σταματήσει αυτή την υπόθεση. Αυτό είναι ένα σοβαρό λάθος, που γεννήθηκε πάνω στη βάση της μη κατανόησης του μαρξισμού.

Κριτικάροντας την «οικονομική κομμούνα» του Ντίρινγκ, που λειτουργεί μέσα σε συνθήκες εμπορευματικής κυκλοφορίας, ο Ένγκελς στο *Αντι-Ντίρινγκ* του απέδειξε πειστικά ότι η παρουσία της εμπορευματικής κυκλοφορίας πρέπει να οδηγήσει αναπόφευκτα τις λεγόμενες «οικονομικές κομμούνες» του Ντίρινγκ στην αναγέννηση του καπιταλισμού. Οι σ. Σανίνα και Βένζερ είναι φανερό ότι δε συμφωνούν μ' αυτό. Τόσο το χειρότερο γι' αυτούς. Εμείς, όμως, οι μαρξιστές ξεκινάμε από τη γνωστή μαρξιστική θέση, ότι το πέρασμα απ' το σοσιαλισμό στον κομμουνισμό και η κομμουνιστική αρχή της διάθεσης των προϊόντων σύμφωνα με τις ανάγκες αποκλείουν κάθε εμπορευματική ανταλλαγή, επομένως και τη μετατροπή των προϊόντων σε εμπορεύματα και μαζί μ' αυτό τη μετατροπή τους σε αξία.

Έτσι έχουν τα πράγματα με την πρόταση και με τα επιχειρήματα των σ. Σανίνα και Βένζερ.

Τι πρέπει, λοιπόν, τελικά να κάνουμε για να ανυψώσουμε την κολχόζνικη ιδιοκτησία μέχρι το επίπεδο της κοινωνικής ιδιοκτησίας;

Το κολχόζ δεν είναι μια συνηθισμένη επιχείρηση. Το κολχόζ εργάζεται στη γη και καλλιεργεί τη γη, που είναι ήδη από καιρό όχι κολχόζνικη, αλλά κοινωνική ιδιοκτησία. Επομένως, το κολχόζ δεν είναι ιδιοκτήτης της γης που καλλιεργεί.

Πάμε παρακάτω. Το κολχόζ εργάζεται με τη βοήθεια των βασικών εργαλείων παραγωγής, που είναι ιδιοκτησία όχι κολχόζνικη, αλλά κοινωνική. Επομένως, το κολχόζ δεν είναι ιδιοκτήτης των βασικών εργαλείων παραγωγής. Πάμε παρακάτω. Το κολχόζ είναι μια επιχείρηση συνεταιριστική, χρησιμοποιεί την εργασία των μελών του και διανέμει τα κέρδη ανάμεσα στα μέλη του ανάλογα με τις μέρες εργασίας του καθενός, το κολχόζ, επίσης, έχει τους σπόρους του, που ανανεώνονται κάθε χρονιά και πηγαίνουν στην παραγωγή.

Γεννιέται το ερώτημα: Τι ακριβώς, λοιπόν, κατέχει το κολχόζ, πού είναι εκείνη η ιδιοκτησία του κολχόζ, που μπορεί να τη διαθέτει εντελώς ελεύθερα με τη δική του κρίση; Τέτοια ιδιοκτησία είναι τα προϊόντα του κολχόζ, τα προϊόντα της κολχόζνικης παραγωγής: τα δημητριακά, το κρέας, τα λαχανικά, το μπαμπάκι, τα κοκκινογούλια, το λινάρι κλπ., δίχως να υπολογίσουμε τις κατοικίες και το ατομικό νοικοκυριό των κολχόζνικων στο αγρόκτημα. Το ζήτημα είναι ότι σημαντικό μέρος αυτών των προϊόντων, τα περισσεύματα της κολχόζνικης παραγωγής πηγαίνουν στην αγορά και περιλαμβάνονται με τον τρόπο αυτό στο σύστημα της εμπορευματικής κυκλοφορίας. Αυτό είναι ακριβώς το γεγονός που εμποδίζει τώρα την κολχόζνικη ιδιοκτησία να ανυψωθεί μέχρι το επίπεδο της κοινωνικής ιδιοκτησίας. Για το λόγο αυτό, σ' αυτό ακριβώς το σημείο χρειάζεται να αναπτυχθεί η δουλειά για την ανύψωση της κολχόζνικης ιδιοκτησίας μέχρι το επίπεδο της κοινωνικής ιδιοκτησίας.

Για να ανυψώσουμε την κολχόζνικη ιδιοκτησία μέχρι το επίπεδο της κοινωνικής ιδιοκτησίας χρειάζεται να αποκλείσουμε τα περισσεύματα της κολχόζνικης παραγωγής από το σύστημα της εμπορευματικής κυκλοφορίας και να τα περιλάβουμε στο σύστημα της ανταλλαγής προϊόντων ανάμεσα στην κρατική βιομηχανία και τα κολχόζ. Εδώ βρίσκεται η ουσία του πράγματος.

Εμείς δεν έχουμε ακόμα αναπτυγμένο σύστημα ανταλλαγής προϊόντων, όμως υπάρχουν σπέρματα ανταλλαγής προϊόντων με τη μορφή της «εμπορευματοποίησης» των αγροτικών προϊόντων. Όπως είναι γνωστό, τα προϊόντα των κολχόζ που παράγουν μπαμπάκι, λινάρι, κοκκινογούλια κλπ. από καιρό «εμπορευματοποιούνται», αν και είναι αλήθεια ότι η «εμπορευματοποίηση» τους δεν είναι πλήρης, αλλά μερική, μολαταύτα, όμως, «εμπορευματοποιούνται». Ας σημειώσουμε με την ευκαιρία ότι ο όρος «εμπορευματοποίηση» είναι αποτυχημένος, θα έπρεπε να τον αντικαταστήσουμε με τον όρο ανταλλαγή προϊόντων.

Το καθήκον μας συνίσταται στο να οργανώσουμε αυτές τις στοιχειώδεις ανταλλαγές προϊόντων σ' όλους τους κλάδους της αγροτικής οικονομίας και να τις εξελίξουμε σ' ένα πλατύ σύστημα ανταλλαγής προϊόντων, με το σκοπό να παίρνουν τα κολχόζ σε αντάλλαγμα για τα προϊόντα τους όχι μονάχα χρήματα, αλλά κατά κύριο λόγο απαραίτητα βιομηχανικά αγαθά. Ένα τέτοιο σύστημα απαιτεί μια τεράστια αύξηση των προϊόντων που παραχωρούνται απ' την πόλη στο χωριό, γι' αυτό και χρειάζεται να το εισάγουμε δίχως να βιαζόμαστε ιδιαίτερα, ανάλογα με το μέτρο συσσώρευσης των βιομηχανικών αγαθών. Όμως, πρέπει να το εισαγάγουμε σταθερά, δίχως ταλαντεύσεις, περιορίζοντας βήμα προς βήμα τη σφαίρα ενέργειας της εμπορευματικής κυκλοφορίας και διευρύνοντας τη σφαίρα ενέργειας της ανταλλαγής προϊόντων.

Ένα σύστημα τέτοιο, περιορίζοντας τη σφαίρα ενέργειας της εμπορευματικής παραγωγής θα διευκολύνει το πέρασμα απ' το σοσιαλισμό στον κομμουνισμό. Εκτός απ' αυτό, θα δώσει τη δυνατότητα να περιλάβουμε τη βασική ιδιοκτησία των κολχόζ, τα προϊόντα της κολχόζνικης παραγωγής στο γενικό σύστημα της κοινωνικής σχεδιοποίησης.

Αυτό θα είναι ένα πραγματικό και αποφασιστικό μέσο για την ανύψωση της κολχόζνικης ιδιοκτησίας μέχρι το επίπεδο της κοινωνικής ιδιοκτησίας κάτω από τις σύγχρονες συνθήκες μας.

Είναι, άραγε, ωφέλιμο ένα τέτοιο σύστημα για την κολχόζνικη αγροτιά; Ασφαλώς είναι ωφέλιμο. Είναι ωφέλιμο, γιατί η κολχόζνικη αγροτιά θα παίρνει απ' το κράτος πολύ περισσότερα προϊόντα και σε φθηνότερες τιμές, παρά με την εμπορευματική κυκλοφορία. Είναι γνωστό σε όλους ότι τα κολχόζ που έχουν κάνει συμφωνία με το κράτος για ανταλλαγή προϊόντων («εμπορευματοποίηση»), έχουν ασύγκριτα περισσότερα πλεονεκτήματα από τα κολχόζ που δεν έχουν κάνει τέτοιες συμφωνίες. Αν επεκτείνουμε το σύστημα των ανταλλαγών προϊόντων σε όλα τα κολχόζ στη χώρα, τότε τα πλεονεκτήματα αυτά θα γίνουν κτήμα όλης της κολχόζνικης αγροτιάς μας.

28 Σεπτέμβρη του 1952

Εκδόσεις: Σύγχρονη Εποχή, 1998